

D 2643

BOREC

5 MAJ
1979

BOREC
YU ISSN
0006-7725

BOREC 5/1979 ★ XXXI

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477, interna 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 257 **Dr. Cene Logar:** Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja
- 263 **Albert Klun:** Prva tankovska brigada NOV
- 274 **Josip Murn-Aleksandrov:** Pesem o ajdi
- 275 **Franc Križnar:** Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945
- 285 **Franci Lakovič:** Ondan, pesem
- 286 **Josip Murn-Aleksandrov:** Šentjanževa
- 286 **Josip Murn-Aleksandrov:** Pesem
- 287 **Jože Vidic:** Dan smrti kurirjev pod Stolom
- 305 **Franci Lakovič:** Šla bi po tebe
- 306 **Josip Murn-Aleksandrov:** Mislil sem na prošle dni
- 306 **Franci Lakovič:** Pravljica
- 307 **Drago Novak:** Ciril Jureš-Maks je umrl junaške smrti
- 309 **Drago Novak:** Ubiti na pragu svobode
- 312 **Fani Okič:** Rdečemu bratu
- 313 **Florijan Lalmiš:** Čigave so posadke v Jemenu

Književnost — ocene

- 317 **Slavko Rupel:** Tri nove knjige o letalstvu
- 319 **Dušan Zeljenzov:** Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji

Bibliografija

- 320 **V oceno smo prejeli**

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarkii

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Cene Logar

Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja

Veliko je bilo doslej napisanega o našem narodnoosvobodilnem boju, dobrega in pravilnega, tako s strani političnih ljudi med bojem samim kot tudi s strani naših zgodovinarjev po boju. Mislim pa, da je bil ta boj premalo osvetljen še s strani njenega *mednarodnega okvira kot sestavni del široke svetovne fronte med dvema sistemoma, med progresom in reakcijo, med mednarodnim delavskim gibanjem in imperializmom*. Le če bomo naš boj gledali tudi skozi to široko perspektivo, ga bomo mogli dojeti v vsej njegovi globini in bistvu, kajti *bil je in je še le del te mednarodne fronte, ki je potekala pred vojno, med vojno in poteka še danes*.

Morda bo skozi takšno gledanje dobil naš človek večjo širino v gledanju na celotno politično dogajanje pri nas v preteklosti kot tudi v sedanjosti; morda bo dobil več moralne širokogrudnosti v svojem odnosu do vsega tega dogajanja, tako dobronamerni progresivni človek kot tudi odkriti ali prikriti sovražnik tega našega boja v preteklosti in sedanjosti; morda bo to omogočilo, da se mnogo našega klavnega režimovskega petolizništva spremeni v prepričano politično zavzetost in predanost; morda bo takšno gledanje na vse to dogajanje zmanjšalo veliko tega našega intelektualnega in moralnega uboštva; morda bodo dobili ljudje na naši strani borbene fronte več moralne in intelektualne širokogrudnosti; morda bodo dobili odkriti ali prikriti ljudje na drugi strani te fronte pravilni občutek večje osebne varnosti in miselne svobode. Dogodki med vojno, posebno pa po vojni so nas metali s skupnih, s potoki krvi plačanih pozicij v medsebojno sovražne okope: če bomo ves naš boj razumeli s teh širokih in mednarodnih okvirov, bo morda lažje razumeti vse to bridko dogajanje kot del širokega mednarodnega dogajanja in tudi kot del nas samih. To bridko dogajanje ne bi nikdar smelo postati osnova za nepremostljive sovražne pozicije ali pa za obupavanje, za ideološko, politično in osebno obupavanje: če bomo uvideli, kako smo le *del* najbolj kompliciranega spreminjanja moderne družbe v svetovnih okvirih, *bomo lažje premagovali bodisi zakonite bodisi vsiljene sovražne pozicije*. Izhodišče vse *progresivne borbe* po I. svetovni vojni, med I. in II. svetovno vojno in po njej je bila *III. internacionala in komunistične ter delavske partije vsega sveta*. Gre za *svetovni boj dveh sistemov, za razredni boj dveh nasprotnih svetovnih socialno ekonomskih sistemov, za boj med socializmom in kapitalizmom v njega zadnjem stadiju, imperializmu*. Ta boj je z nastankom *III. internacionala* zavzel *svetovni obseg*, poteka po vsej zemeljski obli ter je imel in ves ta čas tudi še ima svoja antagonistična centra.

Ta boj se je po I. svetovni vojni iz leta v leto ostril zaradi ekonomske in politične krize, v katero je kapitalizem zašel v veliki meri tudi zaradi rezultatov I. svetovne vojne v Nemčiji in zaradi vedno ostrejših ekonomskih in političnih nasprotij v kapitalizmu samem v njega zadnji fazi, imperializmu. Nastajala so vedno težja nasprotja med kapitalističnimi deželami, med kapitalističnimi skupinami v isti deželi, enako pa tudi med razredi iste dežele, predvsem med proletariatom in buržoazijo. Zaradi teh ekonomskih in političnih nasprotij ter kriz, ki so iz njih rasle, je v buržoaznih državah postajala oblast buržoazije vedno bolj ogrožena, zato si je v deželah, ki so bile z ekonomskimi in političnimi nasprotji najbolj nabite, vse pogostejše privzemala obliko oblasti, ki jo imenujemo s splošnim imenom *fašizem*. Fašizem se je prebiral na oblast ne le v boju proti delavskemu razredu, pač pa tudi proti različnim buržoaznim strankam in grupacijam. Ko je npr. prišel na oblast Hitler, je imel za seboj že dolgotrajno skušnjo političnega boja, torej tudi izredno bogate skušnje politične strategije in taktike. Vse to je bilo potem, ko je zavzel oblast v Nemčiji sami, naperjeno tudi proti drugim narodom, predvsem proti malim narodom srednje in jugovzhodne Evrope, predvsem pa seveda proti centru socializma, Sovjetski zvezi. Njegova napadalnost je tako ogrožala predvsem male narode Evrope in Sovjetske zveze, seveda pa tudi velike, kolikor se mu niso hoteli umakniti s poti njegove osvajalske politike, ki je imela za končni cilj nadvlado nad vsem svetom, torej tudi nad velikimi imperialističnimi državami.

Center *imperializma*, ki ga je tedaj predstavljala angleška buržoazija, je Hitlerja celo podpiral, dokler se je boril proti nemškemu revolucionarnemu proletariatu, kajti ta je bil nevaren vsakemu imperializmu. Ko pa je Hitler prišel na oblast, se tudi ni obrnila proti njemu celotna ta buržoazija, pač pa ga je nje del, posebno najreakcionarnější del, celo hranil z malimi državami centralne in jugovzhodne Evrope, z Avstrijo, Čehoslovaško, s finančnimi investicijami idr., istočasno pa ga je na vse mogoče načine usmerjal proti Sovjetski zvezi. Ko bi se zapletel v boj z njo, bi opravił svojo nalogo, likvidiral naj bi nevarnost socializma, istočasno pa naj bi tudi on sam izgorel. To strategijo vidimo ves čas pri vsej imperialistični buržoaziji, in to tem jasneje čim močnejša in važnejša je bila. Posamezne politične skupine so se razlikovale le v odtenkih tega splošnega strateškega načrta. Kot vidimo, jim vse to še zdaleč ni uspelo v končnih rezultatih, čeprav se linija te strategije vidi skozi vso zgodovino pred drugo svetovno vojno in med njo.

Vse te nevarnosti se je zavedala tudi druga stran te svetovne fronte, *proletariat, Sovjetska zveza, III. internacionala*. Vendar ne dovolj in ne o pravem času. V tem je v veliki meri grešil VI. kongres III. internacionala 1928. leta, torej ko Hitler še ni bil na oblasti, pač pa se je z najbrutalnejšim bojem proti nemškemu proletariatu prebiral na oblast. Že tedaj so prihajali iz nemške komunistične partije, od spodaj in iz vrha, vztrajno svareči glasovi, ki so opozarjali na nevarnost fašizma ter pozivali na združitev vseh demokratičnih sil v Nemčiji, predvsem na združitev komunistične in socialistične partije Nemčije, ki bi združeni in ob podpori vseh demokratičnih sil zlahka obračunali s fašizmom, še preden je prišel na oblast. To možnost nam dokazujejo volilni rezultati več volitev pred prihodom Hitlerja na oblast.

Veliko krivde pri vsem tem leži ravno na VI. kongresu Kominterne 1928. leta, ki ni mogel postaviti široke fronte vseh demokratičnih sil na čelu z delavskim razredom. Na tem kongresu je prevladalo sektaško gledanje komunističnih partij, ki niso mogle dobiti skupne platforme niti s socialističnimi strankami. Očitale so jim, da so agenture buržoazije v delavskem razredu. Takšna doktrinarska in neelastična ocena socialističnih strank s strani komunističnih je zelo manjšala moč komunističnih partij, jih izolirala od delavskih in demokratičnih množic. Thälmann

sam kot tudi partijski aktivisti s terena so ponovno opozarjali na to sektašenje in pozivali, da bi smeli ustvariti skupno fronto s socialisti in ostalimi delavskimi in demokratičnimi množicami. Toda zaman. Osnovna misel in geslo VI. kongresa Kominterne je izzvenela: »Razred proti razredu«.

To stališče ni dovoljevalo povezave s socialisti, ki so bili zaradi svojega reformizma označeni za lakaje in agente buržoazije, celo za fašiste. To je imelo nedogledne posledice, uničenje tako komunistične kot tudi socialistične partije Nemčije, vlado fašizma in drugo svetovno vojno z vsemi njenimi posledicami in nevarnostmi. Sektaško ožene politične dejavnosti komunističnih partij se je na tem kongresu pokazalo ne le v tem podcenjevanju in onemogočanju politične dejavnosti komunističnih partij, pač pa ta kongres tudi ni mogel uvideti progresivnih elementov v nacionalnih buržoazijah v buržoazno demokratičnih revolucijah v kolonijah. Podcenjeval je celo revolucionarni element indijske buržoazije v Gandhijevem odporu proti angleškemu imperializmu. Kdo je kriv vsega tega doktrinarskega sektašenja, tu ni važno. Važno je le to, kakšne posledice je imelo, in to, da je po prihodu Hitlerja na oblast mogla nastati prav tista akcijska širina komunističnih partij, za katero so se prej nemški in drugi komunisti toliko zavzemali.

Julija in avgusta 1935. leta je namreč zasedal v Moskvi *VII. kongres Kominterne*, na katerem je sodelovalo 57 partij z vsega sveta. Ta je na osnovi analize fašizma in vseh njegovih grozovitosti belega terorja, pobijanja komunistov in socialistov, likvidiranja njihovih partij, likvidiranja vseh najosnovnejših pridobitev buržoaznodemokratične revolucije postavil za glavno nalogo *komunističnih partij in vseh demokratičnih sil boja proti fašizmu*.

Toda vse to ni bilo zadosti, kajti vse stranke so bile od časa prve svetovne vojne preveč pasivne, da bi mogle ob izidu vojne odločati o svoji usodi. Usoda slovenskega naroda se je kovala brez Slovencev in proti njihovi volji. Voditelji strank so za našo narodno bodočnost vezali na obstoj reakcije, ki nima bodočnosti, kljub odporom, ki so jih nudili ljudje kot je I. Cankar, ki je jasno vezal usodo slovenskega naroda na usodo in vodstvo proletariata.

V prevratnih dneh 1918. leta se je pokazalo isto, kar se je pokazalo že 1848. leta: da socialno konservativen element ni sposoben rešiti demokratičnih socialnih nalog, s katerimi je neločljivo povezano tudi narodno vprašanje: manjkalo je resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje organizirano vodi, kar je nujni pogoj za sodobno socialno revolucijo. Leta 1918 so imperialistične sile razdelile naš narod med štiri države. Iz tega jasno vidimo, da je problem popolne osvoboditve, demokratizacije in združitve našega naroda odvisen od čim večjega *slabljenja imperializma*, torej predvsem *fašizma*, da te težnje torej iz slovenskega naroda delajo *naravnega zaveznika tistih sil, ki se bore proti imperializmu, proti fašizmu in branijo bratstvo narodov, njih enakopravnost in samoodločbo vse do odcepitve*.

Politika slovenskih voditeljev je bila vedno ali nemška ali avstrijska ali italijanska ali madžarska ali jugoslovanska, nikdar pa *ne slovenska: vedno so se zanašali na zunanje politične dogodke, nikdar pa ne na našo lastno revolucionarno aktivnost*. Iz tega je jasno, da je moral slovenski narod izbrati poslej svoje zaveznike v nasprotnem taboru, v taboru *progresivnih sil*, ki so hotele likvidirati imperialistični mir povojne Evrope, v borbenem proletariatu, ki ga je že I. Cankar imenoval »poklicnega vodnika in glasnika v boju za narodno odražanje in vstajenje« (str. 173—224).

V imperializmu pa so se socialna nasprotja tako zaostрила, da je na svojih najslabših točkah moral izbrati politične ukrepe za svoj obstoj. To so opravljali revizionistični fašistični sistemi, ki morajo ravno zaradi svojih notranjih socialnih na-

sprotij voditi napadalno politiko nasproti drugim narodom, predvsem malim narodom. Tako je postal *fašizem središče mednarodne reakcije*, ki je bilo prej v Franciji in Angliji kot braniteljici versailleskega miru, ki pa sta poslej začeli igrati progresivno vlogo prav zaradi svoje ogroženosti po revizionističnem fašizmu. Toda ta njuna progresivnost je zelo omejena in relativna: francoski in angleški konservativci so se najbolj bali zloma fašističnega sistema v Nemčiji, zato so mu ves čas popuščali v njegovih agresijah, to pa proti volji najširših množic svojih narodov, ki sta bila še vedno opora miru in neodvisnosti malih narodov.

Tudi sedaj velja isto kot 1848. leta: narodi, ki so vezali svojo usodo na reakcijo, ker trenutno zmaguje, bodo prej ali slej doživeli polom. To vidimo najjasneje pri Slovakah.

Situacija tik pred drugo svetovno vojno je vse slovanske narode vrgla v isti tabor, ker jih ogroža isti sovražnik, imperializem, fašizem. Toda ideja slovanske vzajemnosti ima sedaj diametralno nasprotni karakter, kot ga je imela 1848. leta: sedaj je ona zaveznik v boju proti središču reakcije, fašizmu, tedaj pa je bila zaveznik reakcije. S tem se povezujemo s celo vrsto drugih malih narodov, ki se tudi bore za svojo svobodo proti imperializmu: poraz katerega koli člana v tej verigi pomeni poraz za celoten demokratični tabor in obratno. Torej ne moremo reševati svojega narodnega vprašanja izolirano, kajti uničili bi sami sebe. *Največ nepopravljive škode lahko prinese nekemu narodu samo iluzija, da bo dobil svojo svobodo kot dar za pomoč neki reakcionarni in protičloveški akciji.* Torej borba proti imperializmu, fašizmu, prijateljstvo z vsemi demokratičnimi silami na čelu s sovjetsko zvezo. Uspešnost sodobne strategije in taktike našega narodnega boja odvisi od tega, ali bomo znali izkoristiti vsakega zaveznika, da bomo okrepili svoje pozicije in oslabil sovražnika.

Cim je morala Jugoslavija braniti svojo neodvisnost in mir, se je njena dotedanja vloga spremenila in postala je prepreka imperialističnim načrtom. Taka, demokratična Jugoslavija sedaj predstavlja, za Slovence v bratski zvezi s Hrvati in Srbi najvažnejšo oporo v boju za nacionalni obstanek. Seveda pa se je za ta obstanek treba *boriti, ne pa čakati*, da bodo svetovni dogodki sami vse to opravili. Torej stoji pred nami velika alternativa: *ali z reakcijo ali z napredkom.* (str. 173—233)

Zavedati se moramo Dantonovih besed: Plat zvona ni znamenje za preplah, pač pa za napad na sovražnika. Pri tem se kot mali narod moramo zavedati, da imamo *po vsem svetu svoje zaveznike v naprednih in demokratičnih družbenih¹⁸ silah*, ki že po svoji *socialni* vlogi izključujejo narodno zatiranje: v delavstvu, kmetih in osnovnih plasteh takoimenovanih srednjih slojev sploh. V fašizmu, katerega bistvo je politika narodnega zatiranja, dobi narodna misel svojo smrt, a v širokem demokratičnem ljudskem gibanju svoje prerodenje. Tak blok je nastal v Franciji pod imenom *ljudske fronte*. To demokratično ljudsko gibanje, ki je danes v prvi vrsti zarodek sožitja osnovnih ljudskih plasti delavcev, kmetov in srednjih slojev sploh, predstavlja najbližjo bodočnost slehernega naroda. Boj narodov za neodvisnost in svoboden razvoj je uspešen le, če se nasloni na progresivne sile. Imperializem sam je razširil okvire narodnega vprašanja iz lokaliziranih narodnoosvobodilnih bojev matičnih dežel v splošno vprašanje boja proti imperializmu, proti kateremu se bore tudi kolonialni narodi. Imperializem pa je tudi sam pomnožil sile, ki so mu grobarji, proletariat, delavsko gibanje. *Zlom imperializma, ki je nujen, torej pomeni tudi rešitev narodnega vprašanja.*

Narodno vprašanje kot delno vprašanje matičnih dežel se je torej spojilo s kolonialnim vprašanjem v splošno vprašanje boja proti sistemu imperialističnega zatiranja narodov. Bratstvo zatiranih in drugih narodov je danes skupna platforma

proti sistemu narodnega zatiranja, jutri pa bo izhodišče za sodelovanje vseh narodov pri graditvi vsečloveške kulture in večjega miru med narodi. Borba za svobodo narodov obsega v sebi borbo za samoodločbo vključno do odcepitve. Seveda pa odcepitev pomeni le pravico, ne pa dolžnosti, narod lahko stopi v enakopravno zvezo z drugim narodom v skupni državi, lahko pa se tudi odcepi. Narod je suveren in vsi narodi so enakopravni.

Politika narodnega zatiranja je pri imperializmu dosegla svoj višek v fašizmu, izvira pa iz najglobljih korenin imperializma. Zato je jasno, kje morajo ogroženi narodi iskati svojega zaveznika: *v borbi za demokracijo nasploh*. Enakopraven in svoboden je le tisti narod, ki je enakopraven in svoboden ne le glede jezika, pač pa tudi na gospodarskem področju. Doslej nas je v narodnem boju večinoma vodila zaostalost namesto napredek. Kje je izhod iz te reakcionarne zagate slovenskega naroda, je jasno povedal že I. Cankar: »Na tebi, na tvojih plečih, na plečih delavca-proletarca, leži bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarca«. Torej bodočnost slovenskega naroda je odvisna od povezanosti njegovega boja na strani naprednih in demokratičnih sil doma in po svetu. Narodno gibanje v današnjem času more biti edino demokratično *občeljudsko gibanje* na čelu z delavstvom, ki je dedič vseh pozitivnih tradicij slovenskega naroda, njegove kulture in vsega njegovega duhovnega bogastva. S svojim bojem za napredek in demokracijo dviguje delavstvo svoj lastni narod, ono ga vodi k vsestranskemu razvoju in na ta način postaja glavna gibalna sila njegovega napredka. Obenem s tem mora znati braniti interese svojih demokratičnih zaveznikov, kmetov in srednjih slojev, ki predstavljajo glavno armado demokratičnega narodnega gibanja. *Zedinjenje in popolna osvoboditev je torej geslo slovenskega naroda*. To pa je možno edino z *borbo*, edino tako da strnemo vse progresivne sile za borbo za svobodo, proti imperializmu, proti fašizmu.

V tej borbi se razvija iskrena *internacionalistična* miselnost, ki ne predstavlja negacije narodne samobitnosti, pač pa njeno najdoslednejšo obrambo. Šele na tej osnovi bo potem mogoč razvoj *vsečloveške kulture*, ki bo pri vseh narodih tvorila *internacionalistično humanistično* jedro po obliki nacionalnih kultur. (str. 234—255)

To so glavne misli Speransa, pisane še v veliki meri v ezopovskem jeziku, pač zaradi razmer, v katerih je izšel. Če dešifriramo¹⁹ še ta jezik, če npr. vemo, da misli s pojmom dosledne demokracije ljudsko oblast in socializem itd., tedaj se nam odkrije vsa veličina tega dela. Na osnovi natančnih marksističnih analiz prelomnih in osrednjih dogodkov skozi vso zgodovino našega naroda je prikazal, kje in zakaj smo v preteklosti grešili v svoji zgodovini, da smo prišli v tako nezaviden položaj. Iz tega potem izvaja zaključke, kakšno strategijo in taktiko moramo voditi v situaciji neposredne ogroženosti po najhujši obliki imperializma, po fašizmu, in podaja perspektive naše bodoče politične dejavnosti in odločnosti nasploh. Sperans poudarja in dokaže predvsem:

1. Mi nismo osamljeni pred nepremagljivim sovražnikom, pred fašizmom, pač pa imamo svoje zaveznike v vseh progresivnih in demokratičnih silah sveta, ki jih tudi duši ali ogroža imperializem, posebno fašizem. Te sile so pod vodstvom tistega, ki je po svojem *socialnem* položaju najdoslednejši borec proti imperializmu, pod vodstvom *proletariata* in njegove *partije*, ki je iz *rok buržoazije* prevzel *zgodovinsko nalogo borbe za socialni napredek, sedaj za socializem*.

2. Narodno vprašanje je torej *razredno* vprašanje, torej povezano neposredno z *razredno borbo v narodnem in v mednarodnem okviru*.

3. V svoji zgodovini v reševanju svojega narodnega vprašanja nismo svojega narodnega vprašanja skoraj nikdar reševali tako širokopotezno in revolucionarno, kot

bi bilo treba, pač pa smo se namesto na *progresivne in revolucionarne sile* skoraj vselej vezali na *reakcionarne sile*, zato tudi vselej *propadli*.

4. Zato danes stojimo pred alternativo: ali v fronto *antiimperialističnih demokratičnih sil na čelu s proletariatom in Sovjetsko zvezo* ali z antidemokratskimi silami proti lastnemu narodu.

5. V preteklosti naše narodno gibanje skoraj nikdar ni bilo povezano z *osnovnimi ljudskimi množicami*, edino povezava z njimi pa je porok za zmago.

6. Slovenci smo v preteklosti večinoma propadali tudi predvsem zato, ker smo se zanašali na *zunanje dogodke, ne pa na svojo lastno revolucionarno aktivnost*.

7. Iz tega sledi nujnost, da *doma mobiliziramo vse demokratične, progresivne sile za boj proti najnevarnejši obliki reakcije in imperializma, proti fašizmu*, in z zmago nad njim bodo tudi v našem narodu zmagale *dosledno demokratične, revolucionarne sile*; to pa pomeni začetek realizacije njihovih *socialnih* teženj, začetek *izgradnje socializma*, ki je možen *edino pod vodstvom proletariata in njegove partije*, v začetku *kot diktatura proletariata*. — V teh točkah je že obseženo strategija in začetek poznejše Osvobodilne fronte.

Iz vsega tega vidimo, da je Sperans daleč presegel vse tedanje ozke politične in ideološke razmere pri nas v vsakem oziru. To je delo, kakršnega pri nas ni bilo niti pred njim niti za njim. To delo pomeni konec slovenske politične in ideološke ozkosrčnosti, tako v nacionalnem kot sploh v socialno političnem vprašanju.

Tako vladajoči klerikalci kot jeenesarski nacionalisti so bili ob razsulu Jugoslavije zaprepaščeni, niso vedeli ne kod ne kam, čeprav so že pred tem sodelovali s fašizmom. Najprej so poslušali Angleže: »Čakajte!«, nato so se uдинjali Italijanom in Nemcem v borbi proti progresivnim silam, partizanom, in to brez rezerve. Tudi to po nalogu iz Londona. Nihče izmed njih ni vedel za perspektivo slovenskega naroda.

Stališča, ki so podana v Speransu, so plod ne le teoretičnega, pač pa še bolj dolgotrajnega političnega partijskega dela, ki je sledilo iz družbene situacije jugoslovanske družbe predvsem takoj po zmagi fašizma v Nemčiji, zaradi katerega je nastal alarm po vseh evropskih komunističnih partijah ter njih akcije za skupno nacionalno obrambo vseh progresivnih sil vseh po fašizmu ogroženih narodov. To je isti avtor podal že v svojem referatu na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo septembra 1934. Podajamo le nekaj glavnih misli iz tega referata, in videli bomo, da so osnovne misli Speransa obsežene že v tem referatu:

Članstvo stranke je v glavnem razumelo sindikalno politiko vodstva, ni pa razumelo kmečke in nacionalne politike. Pokrajinska organizacija KPJ v Sloveniji si glede nacionalnega vprašanja še ni na jasnem. — Stalin je dejal, da si revolucionarni proletariati mora poiskati kmeta kot zaveznika, ker je sicer ves njegov trud zaman. Boj za osvojitve kmečkih množic je torej pogoj za zmago proletariata, pogoj za uspeh proletarske revolucije, za vzpostavitev sovjetske oblasti. Malomarnost, ki so jo slovenski komunisti pokazali v tem pogledu, se nam v Stalinovi perspektivi kaže kot sabotaja revolucionarnega dela. Iz vseh teh razlogov moramo posvetiti politiki do kmetov in nacionalnega vprašanja dovršen del konference. Kmečko vprašanje je ravno tisto, ki je leta in leta rušilo enotnost KPJ.

Nadaljevanje

Albert Klun

Prva tankovska brigada NOV

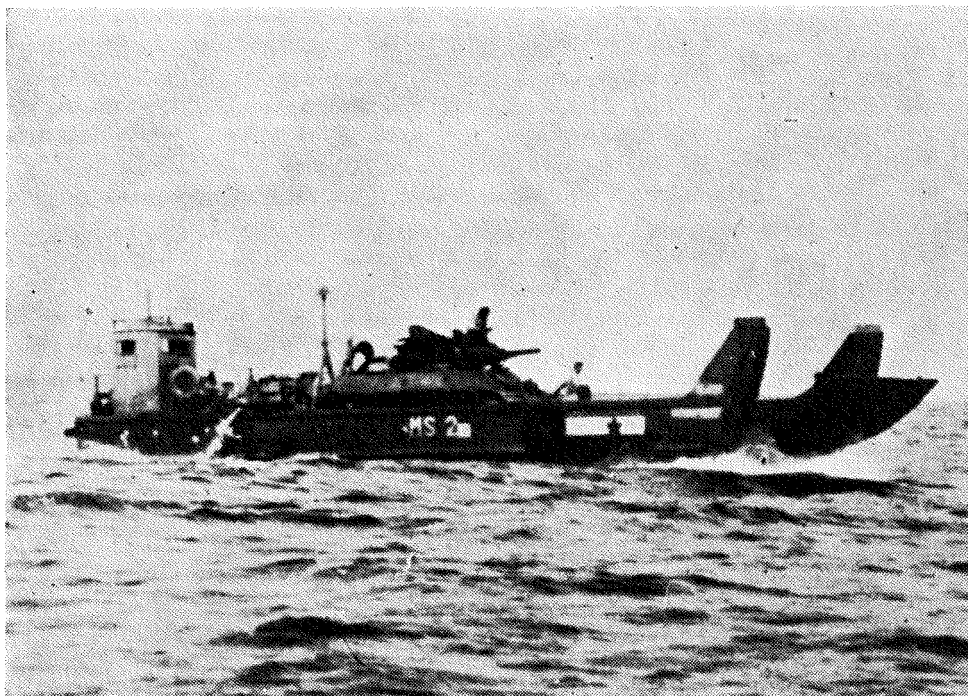
16. julija 1979 bo na Vrhniki osrednja proslava v počastitev 35-letnice ustanovitve prve tankovske brigade NOV Jugoslavije, na kateri bodo sodelovali poleg borcev 1. tankovske brigade tudi enota JLA — nosilka tradicij 1. tankovske brigade NOVJ.

Priobčujemo članek, ki je posvečen 35-letnici ustanovitve 1. tankovske brigade.

Novi politični položaj, kakršen je nastal ob kapitulaciji Italije, in nagla rast naših oboroženih sil, sta ustvarila pogoje za ustanovitev večjih tankovskih enot z vsemi potrebnimi pomožnimi sredstvi. Zato je vrhovni komandant ukazal pozimi 1943/44 vsem enotam, naj pošljejo na ozemlje Italije, ki so ga osvobodili zavezniki, tankovski kader na kratek tečaj, da bi se na njem seznanili z materialom, ki bi ga dobili od zaveznikov. Konec decembra 1943 je tovariš Koča Popović naročil tankistom Voji Radiću, Marku Vuletiću in Vladi Sekuliću, naj iz motoriziranega bataljona, ki je bil po kapitulaciji Italije formiran v Splitu, odberejo šoferje, mehanike, artileriste in mitraljezce. Tako se je zbralo skupaj 94 borcev in čakalo, da jih bodo prepeljali v zavezniške baze v Italiji in na Bližnjem vzhodu, kjer se bodo urili na tankih zaradi formiranja naših oklepnih enot NOV Jugoslavije.

Ko so se vsi borci zbrali v Jajcu, je 25. decembra 1943 odšla skupina na pot; morala se je prebijati skozi snežne zamete čez Bosansko Krajino in Liko, preko Mliništa, Drvarja in Gospića v Senj. Iz te luke v severnem Jadranu so jih naši mornarji v treh nočeh prepeljali z leseno trabakulo na otok Vis, kjer so jih ob izkrcanju bombardirala nemška letala in trabakulo poškodovala. Šest dni so potrebovali naši mornarji za popravilo trabakule, potem pa so bodoče tankiste prepeljali na drugo stran morja, v Bari, kjer jih je pričakala vojna misija NOVJ. Od tod so odšli v Altamuro, v naše taborišče jugozahodno od Barija. V tem kraju je bilo tudi nekaj četnikov, ki so skušali nadlegovati in žaliti naše borce; ti pa so bili odločni in so se jim krepko postavili po robu.

Nekako v istem obdobju se je pri glavnem štabu Hrvatske zbrala skupina 40 borcev, večinoma iz tankovskega bataljona glavnega štaba Hrvatske. Tudi ta skupina je morala skozi sneg na obalo pri Senju. Majhna ribiška ladja je 3. januarja 1944 vkrcala ranjence in to skupino tankistov. Do Dugega otoka jih je spremljala oborožena ladja naše mornarice »Kornat«, naprej pa so pluli sami, po burji in brez

Ladijski prevoz tankov z Visa na Brač v jeseni 1944

kompassa. Pomotoma so zapluli v majhen zaliv na otoku Žirje, ki je bil še v rokah Nemcev in njihova baza. Kljub temu se je ladja skrila, zadržala tri dni v tem zalivu, nato pa odplula proti Visu, kamor je prispela 10. januarja 1944. Po štirih dneh počitka je bila skupina prepeljana v Italijo, kjer se je pridružila skupini, ki jo je vodil Voja Radić (kasneje narodni heroj Jugoslavije in generalmajor JLA).

Iz Altamure sta se obe skupini preselili v Carovigno, ki leži ob cesti, dobrih 27 kilometrov od пристanišča Brindisi. Tam se jim je 8. marca 1944 pridružila še tretja skupina, ki je prišla iz partizanske avtošole pri komandi Baze. V omenjeni avtošoli so bili zvečine primorski Slovenci in istrski Hrvati, ki so pobegnili iz posebnih kazenskih enot (bataglioni speciale), ali pa iz redne italijanske vojske, razen teh pa tudi zaporniki in interniranci, ki so bili odgnani v Italijo iz Slovenije, Dalmacije in Črne gore.

V Carovignu je bil ustanovljen 1. tankovski bataljon, ki se je sicer »uradno« imenoval motorizirani bataljon. Tankisti so nestrpnost čakali na začetek pouka, saj jim je bilo še doma rečeno, da bo tečaj trajal le mesec dni, nato se bodo s tanki vrnili v domovino. Vendar pa so priprave potekale dokaj počasi. Zato je štab bataljona sam organiziral šoferski tečaj in pri tem uporabljal nekaj kamionov, ki so jih dali na razpolago zavezniki.

Šolanje v Egiptu: Zavezniki so zahtevali, da bi tankisti odpotovali v Egipt, kjer so na razpolago sredstva za šolanje, medtem ko v Italiji vsega tega ni bilo. Po odločitvi VS NOVJ so se tankisti 15. marca 1944 odpeljali s kamioni v пристanišče Taranto, kjer so do 18. marca čakali na konvoj. Ta dan dopoldne so jih prepeljali na

Nace Golob, nosilec partizanske spomene, je bil namestnik komandanta tankovskega odreda pri Glavnem štabu Slovenije, nato je vodil slovenske tankiste v Italijo. V prvi tankovski brigadi je bil komandir čete in komandant bataljona. Bil je tudi poslanec na Kočevskem zboru oktobra 1943

veliko prekooceansko trgovsko ladjo »Southampton«. Dopoldne 25. marca 1944 je velikanski konvoj 67 ladij, ki so jih spremljali štirje rušilci in tri letala, priplul pred egiptovsko пристanišče Port Said. Bataljon se je še isti večer vkrcal na vlak in odpeljal v Kairo, od koder je po kratkem odmoru nadaljeval pot na jug. Že v mraku so jih preložili na kamione, ki so jih odpeljali v Catadbo, kraj v puščavi, kakih 45 kilometrov jugozahodno od Kaira, kjer je bilo vojaško taborišče in poligon 8. britanske armade, daleč od obdelovalne zemlje in človeških prebivališč (naj kot zanimivost povemo, da so pred našimi tankisti v taborišču bili begunci iz Dalmacije, ki so jih nato premestili v taborišče El Shatt). Bataljon je bil razporejen v šest čet. Vsaka zase naj bi posebej šolala specialiste, tako šoferje tankov, šoferje avtomobilov, radiotelegrafiste, artileriste, itd. Inštruktorji so bili angleški oficirji, tolmači pa aktivni podoficirji kanadske vojske, ki so bili hrvatskega in slovenskega rodu. Šola je trajala ves dan, dopoldne je bil teoretični pouk, popoldne pa praktični. Podnevi je bilo kakih 35 stopinj vročine, zvečer in ponoči pa je temperatura zdrknila na pet stopinj.

Bataljonu tankistov na poligonu v Catadbi se je pridružilo šeststo pripadnikov bivšega kraljevega gardnega bataljona, ki je konec 1943 in v začetku leta 1944 skoraj ves prišel v vrste NOV Jugoslavije. Pred tem so 10. julija 1943 uprizorili vojaški upor in ustanovili prvi odred NOVJ na Bližnjem vzhodu, ki je imel skupaj 1213 mož.

Bili so večinoma primorski Slovenci in istrski Hrvati, bivši pripadniki italijanske vojske, ki so pobegnili k zaveznikom, pa tudi Štajerci, Gorenjci in Korošci, nasilno mobilizirani in poslani v Rommelov »Afrika Korps«, ki so jih bili oficirji

bivše jugoslovanske vojske, z dovoljenjem zaveznikov, nabrali iz ujetniških taborišč v severni, vzhodni in južni Afriki, pa tudi v Keniji in celo v Indiji.

Šola se je bližala koncu. Teoretični in praktični izpiti so trajali tri dni, potem pa je bilo treba napraviti prostor partizanom, ki so medtem prišli na naslednji tečaj. Prvi tečaj se je zaključil 28. aprila 1944. Ta dan je iz Italije prispela v šolo druga skupina, med njimi je bilo tudi 37 Slovencev (od tega 9 tovarišev je bilo doma iz Slovenskega primorja), ki jih je pripeljal tovariš Nace Golob (nosilec partizanske spomenice 1941), doma iz Bele krajine. Prva skupina se je s kamioni odpeljala proti Sueškemu prekopu v Gineifo, ki leži dobrih 40 kilometrov od Sueza ob zahodnem delu prekopa, nasproti Velikemu slanemu jezeru. Tu so čakali, da druga skupina konča šolanje.

Navajamo nekaj podatkov o tankistih, ki so prišli iz Slovenije. Prvi tankovski odred (komandant Franc Biček, politični komisar Lojze Doltar in namestnik komandanta Nace Golob) glavnega štaba NOV in POS je bil formiran septembra 1943 (po kapitulaciji Italije). Sodeloval je s partizanskimi brigadami v borbi za Turjak in v napadu na Litijo in Kostanjevico. V začetku 6. sovražnikove ofenzive, so bili tanki zaradi pomanjkanja goriva, maziva in streliva, skriti v gozdovih, tankisti pa razporejeni v partizanske brigade, s katerimi so do takrat sodelovali v bojih. Koncem decembra 1943., so se tudi iz slovenskih partizanskih brigad pričeli zbirati šoferji in mehaniki, ki naj bi odšli v Bosno, kjer se bodo formirale tankovske enote. Nace Golob in Franc Biček sta takoj začela zbirati bodoče tankiste. Tako se jih je zbralo na gradu v Metliki okrog 150, od katerih se je nato 37 prostovoljno javilo za odhod. Za vodjo kolone je bil določen Nace Golob in za političnega komisarja pa Vekoslav Bavdek. Kolona je odšla na pot 26. januarja 1944 iz Metlike v smeri Gradac—Črnomelj—Tanča gora, kjer so prenočili. Naslednji dan so krenili čez Sinji vrh in Stari trg ob Kolpi in se prepeljali prek nje kar v zasilnem čolnu. Nato jih je vodila pot čez Srpske Moravice do Skadra. Iz Skadra so odpotovali v Mrkopolje, kjer je bila takrat tudi 10. ljubljanska brigada. Po zasneženem vremenu in visokem snegu je kolona šla mimo požganih vasi Tug in Jasenjaka proti Drežnici, Otočcu in Korenici. Pri Mazinu so se jim pridružili trije ameriški piloti, ki so se v bližini spustili iz zadetih letal, da bi skupaj z njimi šli do Drvarja ter se tam javili svoji misiji.

Po prihodu slovenskih tankistov v Drvar so se pridružili skupini, ki jih je tam čakala. Vseh je bilo čez sto. S težavo so se prebili do morja, nato na otok Vis in z Visa v Italijo in Egipt.

Nazaj v Italijo: 17. maja 1944 se je v Gineifi pridružila druga skupina, ki je medtem končala šolanje. Od Gineife se je 19. maja poslovil ves bataljon (obiskovalcev obeh tečajev je bilo skupaj 1200 mož) in se odpeljali z vlakom proti Port Saidu. Tu je čakal na formiranje konvoja, s katerim naj bi se odpeljali v Italijo, v Taranto. V Tarantu so tankovski bataljon namestili v prehodnem vojaškem taborišču izven mesta. Tu je bataljon čakal, da se odpelje naprej v Gravino, kjer naj bi dobil tanke in drugo opremo ter nadaljeval pot v domovino. 12. junija 1944 se je bataljon odpeljal s kamioni iz Taranta v partizansko taborišče Gravina. Namestili so se v štirih zgradbah in naslednjega dne začasno formirali štiri tankovske bataljone, od katerih je imel vsak po tri čete. Hkrati je deloval tudi tečaj, ki se je imenoval tankovska šola. V njem so delali pospešeno, da bi moštvo čim hitreje usposobili, da bi brigada bila operativno sposobna. Tu se jim je pridružila še ena skupina, ki je prišla iz domovine v Italijo v času, ko so bili tankisti že na šolanju v Egiptu. Ta skupina, okrog sto tankistov, je prišla iz Črne gore, Slavonije in vzhodne Bosne.

Prvi motorizirani bataljon NOVJ na tankovskem tečaju v puščavi Catadba v Egiptu v aprilu-maju 1944

Njihova pot je trajala 35 dni, prešli pa so 1150 km. Skupina je bila v Castro mesec dni, nato pa je odšla v Gravino.

Po 15. juniju 1944 pa so začela prihajati motorna vozila in druga potrebna oprema.

Ustanovitev brigade: Na podlagi sporazuma med VŠ NOVJ in štabom zavezniških sil v Italiji v juliju 1944, so zavezniki postopoma pošiljali v Gravino tanke, oklepne avtomobile, kamione, municijo, gorivo in opremo za formiranje prve tankovske brigade.

Dne 16. julija 1944 je VŠ NOVJ izdal ukaz o ustanovitvi Prve tankovske brigade NOVJ (ker je bila to prva večja oklopna enota NOVJ, ustanovljena v času narodno-osvobodilne vojne, se še danes proslavlja v oklepnih enotah kot dan tankistov).

Ker je bila ustanovitev brigade izvedena postopno, odvisno je bilo namreč od materiala, ki so ga pošiljali zavezniki, in od borcev, ki so prihajali iz tečajev ter iz raznih drugih enot, številčno stanje moštva in vozil ni bilo vedno enako. Konec julija in v začetku avgusta 1944 je bilo stanje brigade takole:

— štab brigade s pomožnim osebjem	34
— ambulanta brigade	4
— delavni vod brigade	43
— mehanična četa brigade	85

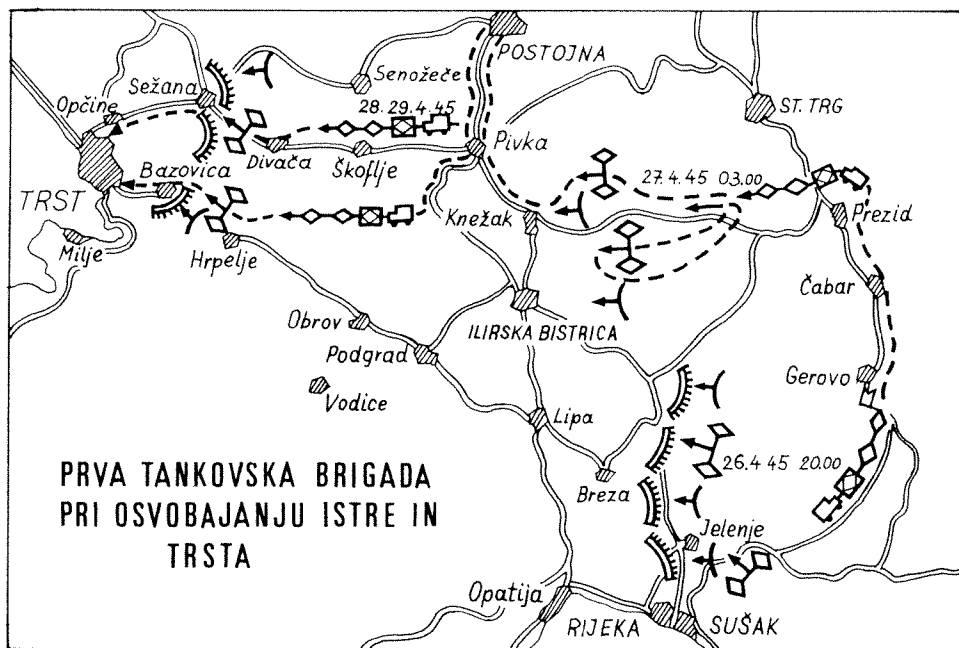
Prva tankovska brigada NOVJ v partizanskem taborišču Gravina 1944

— četa oklepnih vozil (pozneje je bil bataljon)	95
— tankovska šola s predavatelji	384
— 1. tankovski bataljon	272
— 2. tankovski bataljon	273
— 3. tankovski bataljon	255 (256)
— 4. tankovski bataljon	253
— inženirski bataljon	304
SKUPAJ	2003 mož

Oklepnih vozil in kamionov:

— tankov »Stuart« (14,7 t)	56
— oklepnih avtomobilov AEC (13 ton)	24
— kamionov (ford in chevrolet)	42
— raznih vozil (terenska, cisterne, izvidniška, itd.)	35

Prvi štab brigade so sestavljali: komandant Vojo Radić, politični komisar Marko Vuletić, namestnik komandanta Josip Kuštrin, pomočnik politkomisarja Radomir

Djurić, načelnik štaba Vlado Sekulić. Medtem so politični in vojaški uspehi NOB pospešili nadaljnji razvoj naših tankovskih enot. Del kadra iz 1. tankovske brigade, kakih šeststo borcev, podoficirjev in oficirjev, z Vojom Radićem na čelu, je bil z letališča Bari odposlan v Kolomno v Sovjetsko zvezo, in sicer kot jedro 2. tankovske brigade NOVJ. To brigado so opremili s sovjetskimi tanki T-34 in se je pozneje bojevala z enotami naše prve armade na sremski fronti. Udeležila se je bojev pri preboju sremske fronte pri Šidu in bojev pri Vukovarju, Vinkovcih, Pleternici in Zagrebu. S 1. tankovsko brigado se je srečala maja 1945 v predmestju Trsta.

Meseca septembra in oktobra 1944 je bila 1. tankovska brigada po skupinah prepeljana na otok Vis, kjer se je nastanila v naseljih Vis, Komiža, Podseldje, Podstraža in Marinje Zemlje, ter se vključila v obrambo otoka. V začetku oktobra 1944 je VŠ NOVJ postavil nov štab brigade v naslednji sestavi: komandant podpolkovnik Periša Grujić, politični komisar podpolkovnik dr. France Hočevlar, namestnik komandanta major Josip Kuštrin, pomočnik političnega komisarja major Marko Vuletić, načelnik štaba major Vlado Sekulić.

Izkrčavanje na dalmatinsko obalo: Za pomoč enotam 8. udarnega in 2. korpusa NOVJ, v bojih za osvoboditev Dalmacije in Hercegovine, je VŠ ukazal 1. tankovski brigadi, naj z manjšim delom deluje v sestavi 2. korpusa na področju Hercegovine, z drugim delom pa v sestavi 8. udarnega korpusa vzdolž dalmatinske obale. Tanki, dodeljeni 2. korpusu, so se izkrcali pri Dubrovniku že v prvi polovici oktobra 1944. Ta, južna skupina 1. tankovske brigade, je v mostarski operaciji utirala pot 29. hercegovski diviziji in sicer preko Nevesinja, skozi sovražnikove obrambne položaje pri Blagaju in Buni ter se v osvobojenem Mostarju zedinila s severno skupino 1. tankovske brigade. Od Mostarja pa do konca vojne se je celotna brigada borila v sestavi 8. udarnega korpusa, pozneje pa v sestavi 4. armade, ki je bila ustanov-

ljena 1. marca 1945. Do 22. oktobra 1944 je bila severna skupina 1. tankovske brigade prepeljana z Visa na otok Brač, razen manjših delov, ki so še nekaj dni morali počakati na Visu na potrebna plovna sredstva.

22. in 23. oktobra 1944, je severna skupina 1. tankovske brigade napravila pohod prek otoka Brača iz Bola na južni obali v Splitsko pri Postiri na severni obali. Ker zavezniki niso dali na razpolago desantnih brodov iz svoje flotilje na Visu, češ da je izkrcavanje na obalo še negotovo in da bi bilo treba počakati na ugodnejšo prilžnost, so naši začeli prevažati tanke s štirimi našimi desantnimi splavi. Ker je sovražnik z artilerijskim ognjem nenehno otežkočal naše vkrcavanje in izkrcavanje, so se odločili, glavnino brigade prepeljati ponoči. Glavnina se je izkrcala v Omišu, čeprav bi se morala brigada izkrcati po planu pri Dugem Ratu in Krilu. Ker pa je sovražnik neprestano osvetljeval in obstreljeval Brački kanal, je bilo treba prevoz preusmeriti proti Omišu, čeprav je bilo izkrcanje zaradi narasle reke Cetine otežkočeno. Vendar je bil ta, prvi večji desant tankovske brigade kljub sovražnikovemu ognju in kljub pomanjkanju potrebnih izkušenj, opravljen uspešno in brez žrtev, predvsem zaradi visoke morale in discipline borcev z vkrcavanjem, prevozom in izkrcavanjem ter njihove vroče želje, da bi na obali čimprej sodelovali z drugimi enotami naše armade v bojih za popolno osvoboditev naše dežele. Severna skupina 1. tankovske brigade je dobila nalogo, naj sodeluje v napadu na Split z vzhoda, v splošni smeri čez Žrnovico, pred tem pa so morali inženirci in druge minerske skupine usposobiti vaške poti za prehod tankov in pa očistiti prehode v minskih poljih. Enote 1. tankovske brigade so nato sodelovale v borbah za osvoboditev Kaštelanske obale in ob tesnem sodelovanju s pehotnimi, artilerijskimi in drugimi enotami 26. dalmatinske udarne divizije, so odločno prispevale k osvoboditvi Kaštelov in Trogirja. Nato so tankisti bili usmerjeni v borbo za osvoboditev Šibenika in na komunikacijo, ki pelje iz Šibenika proti Drnišu. Tu je pri Konjevratih, 3. novembra 1944, bila razbita nemška kolona. Na cesti od Šibenika do Konjevratov je obležal velikanski plen. Zaradi hudih izgub je sovražnik zapustil med 4. in 5. novembrom tudi Drniš. Sledile so hude borbe enot 8. korpusa za osvoboditev Knina. V kninski bitki je severna skupina 1. tankovske brigade sodelovala s 26 tanki, 11 blindami, inženirskimi in artilerijskimi enotami. V prvi fazi bitke za zavzetje položajev sovražnikove zunanje obrambe so bili tanki in blinde dodeljeni brigadam (med njimi tudi 3. prekomorski udarni brigadi), pač zato, ker na kraškem zemljišču ni bila možna množična uporaba tankov, razen na dveh komunikacijah, ki so vodile v Knin. S pojavom tankov na več mestih, pa je prisililo sovražnika, da razvleče svojo protitankovsko obrambo. Po poprejšnji artilerijski pripravi so vse enote prešle v napad. Tanki in blinde so v tesnem sodelovanju s pehoto jurišali na sovražnikove položaje in so odločno prispevali, da je bila razbita sovražnikova obramba. Nastop tankov in njihov silni ogenj sta povzročila pri sovražniku paniko in popoln razkroj. Njihove enote so bile na več mestih presekane, ceste pa zagozdene z raznimi vozili in vojno tehniko. V takem neizhodnem položaju so Nemci besno jurišali na naše tanke, skakali nanje, metali ročne bombe in z bencinskimi steklenicami skušali zažigati naše tanke.

Po odločilnem jurišu naših enot, so se Nemci začeli množično vdajati. Vsa vojna tehnika ter veliko število vojnih ujetnikov je prišlo v naše roke. Naj zaradi ilustracije navedemo, da je razen velikega števila topov, minometov, mitraljezov in pušk, sovražnik imel 6555 mrtvih in 4358 ujetnikov, tudi naše enote so imele sorazmerno velike izgube, samo iz 1. tankovske brigade je bilo izločenih 8 tankov in 3 blinde. V kninski bitki so bile smotrno uporabljene vse dotedanje izkušnje, zlasti glede uporabe manjših skupin tankov na kraškem terenu brez poti. Tudi pehota

Prva tankovska brigada v boju za osvoboditev Trsta, slikano v prvih dneh maja 1945 v Trstu

se je naučila sodelovati s tanki. Vse te dragocene izkušnje, čeprav plačane s krvjo, so mnogo prispevale k uspehu v naslednjih bojih.

Po odločnem jurišu naših enot, so se Nemci začeli množično udajati. Vsa vojna na prostoru Šibenika in Drniša. Skupina je zatem krenila na 187 kilometrov dolgo pot v borbo za osvoboditev Mostarja. Na poti prve dni februarja 1945, so morali tankisti premagati velike težave še zlasti sneg in poledico. Že 6. februarja so borci severne skupine 1. tankovske brigade prešli v napad ob cesti, ki pelje za široki Brijeg (zdaj Lištica). Pod zaščito artilerijskega ognja in napada letalstva (1. in 2. eskadrilje iz Visa) v presledkih, je bila v silovitem jurišu pehote in tankov prebita ožja obramba Širokega Brijega (Lištice). Nato je bil zavzet samostan, gimnazija in druga oporišča. Splošen napad na mostar se je pričel 13. februarja 1945. Po hudih bojih in ob odločnem posegu v boj 1. tankovske brigade, je bil Mostar naslednjega dne osvobojen. Istega dne je prispela iz Nevesinja in Stolca južna skupina 1. tankovske brigade, tako da se je spet celotna 1. tankovska brigada združila. Tudi v Mostarski operaciji je imel sovražnik velike izgube, med drugim 5636 mrtvih in 1274 ujetih vojakov ter ogromno vojaškega materiala. Naše izgube so prav tako bile občutne, tako je iz 1. tankovske brigade bilo izločenih šest tankov.

Po osvoboditvi Mostarja se je 1. tankovska brigada premestila v okolico Šibenika. Bila je uvrščena v 4. armado, ki je bila ustanovljena v tistem obdobju. Sledila je reorganizacija tankovske brigade in ustanovitev nekaterih novih enot ter dopolnitev enot z novimi tanki, ki so prispeli iz zavezniške pomoči. Prav tako je izvršena dopolnitev z novimi borci, ki so prišli iz Italije in 5. prekomorske brigade. Pred tem pa so vsi obiskali tankovsko šolo, ki je delovala v Šibeniku do konca vojne.

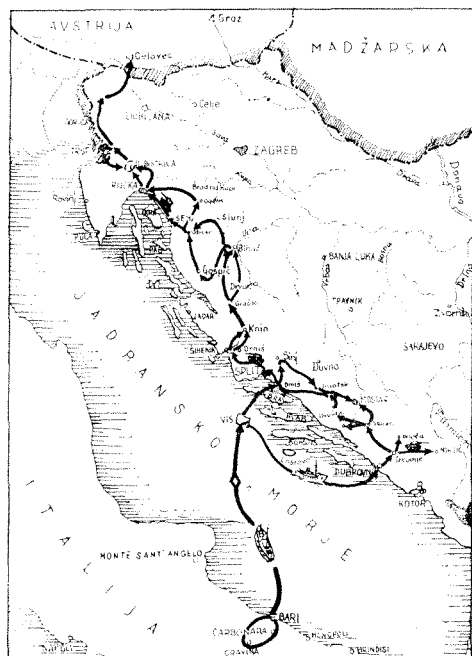
Novoustanovljeni 4. armadi, katere jedro je bil dotedanji 8. korpus, je vrhovni komandant ukazal, naj osvobodi Liko, Hrvaško primorje, Gorski Kotar, Istro in Slovensko primorje. V zvezi s tem je 1. tankovska brigada v fazi bitke za Liko pomagala pehotnim enotam pri uničevanju sovražnika v Lapcu, Udbini in Korenici. Tankovske enote so bile uporabljene na široki fronti kot taktične udarne skupine, katerih jedro so sestavljali tankovski bataljoni. 20. marca 1945 je začela naša ofenziva, v kateri so naše enote, ob pomoči težke artilerijske motorizirane brigade in 1. tankovske brigade ter drugih enot, hitro napredovale in razbile sovražnikov odpor. Po hudih bojih je bil osvobojen tudi Bihać, nato je bil glavni udar usmerjen proti Gospiću.

Prva tankovska brigada je z vsemi štirimi tankovskimi bataljoni, inženirskim bataljonom in PT divizionom (1965 ljudi, 75 tankov »Stuart«, 23 blind, 14 PT topov in 5 PA topov), podprla na široki fronti napad naših pehotnih in drugih enot. Napad se je začel 4. aprila 1945. Če tudi je v noči pred napadom močno deževalo in snežilo ter je bilo zemljišče razmehčano, opazovanje pa otežkočeno, je vendar naša pehota s tanki in artilerijo isti popoldan osvobodila Gospić. Naj omenimo kot zanimiv podatek, da je v borbi za osvoboditev Gospića sodelovala 3. in 5. prekomorska brigada, težka artilerijska brigada 4. armade (s šestimi divizionimi in 2115 možmi), 1. tankovska brigada, številni artilerijski divizion in bataljoni, ki so bili sestavljeni iz borcev prekomorcev, skupaj nad desetisoč borcev prekomorcev. Sledili so boji za čiščenje Gorskega Kotara in Hrvatskega primorja vse do stare jugoslovansko-italijanske meje in pohod na Trst. Dvajsetega aprila 1945 je generalni štab JA ukazal hitrejše prodiranje proti Trstu. Tako je okrepljena 20. dalmatinska udarna divizija z 11. udarno brigado 26. divizije, 2. in 4. tankovskim bataljonom 1. tankovske brigade in 3. motoriziranim artilerijskim divizionom začela napadati sovražnikovo obrambno črto od Koritnice do Milonje. Sledil je skupen napad pehote in tankov na Knežak. Po osvoboditvi Knežaka je 4. tankovski bataljon skupaj s pehoto gnil sovražnika proti Pivki in Postojni, medtem ko je 2. tankovski bataljon podil sovražnika v smeri Podgrada.

29. aprila 1945 je gibljiva skupina, sestavljena iz tankov, motorizirane pehote, artilerije in inženirije, začela koncentrično prodirati proti Divači in naprej čez Sežano-Opčine in Lokev-Bazovico v Trst (ena tankovska četa pa je šla iz Divače preko Kozine v Bazovico). V teh težkih bojih je sovražnik pretrpel hude izgube, med drugim je bilo uničenih tudi sedem sovražnikovih tankov. Prvega maja 1945 so naše enote osvobodile Trst. Nato so tankovske enote skupaj z drugimi enotami naše armade sodelovale pri uničenju nemškega 97. armadnega korpusa v okolici Ilirske Bistrice. Da bi sovražniku presekali odstopnico na Koroškem, je bil dne 3. maja 1945 v Bazovici ustanovljen motoriziran odred iz 11. dalmatinske brigade (v kateri je bil kompleten 5. bataljon Primorcev in Istranov, ki so prišli v NOVJ iz Afrike), 3. motorizirani brdski divizion (ki je prav tako prišel iz Afrike) in četa tankov. Za ta odred se je vojna končala 15. maja 1945.

Iz kratkega orisa borbene poti 1. tankovske brigade je moč videti, kako dolga je bila borbeni pot od Gravine do Koroške, ko so bili tankisti ves čas v trdih bojih, je moč sklepati o veličini deleža, ki ga je 1. tankovska brigada prispevala k osvoboditvi jugoslovanskih narodov.

Mnogi tankisti, primorski Slovenci in istrski Hrvati, so se na koncu svoje poti bojevali na rodni grudi. V bojih je padlo 168, ranjenih pa je bilo 195 borcev in starešin. Med boji je bilo uničenih 33 tankov in 5 oklepnih avtomobilov. Poškodovanih pa je bilo 31 tankov ter dva oklepna avtomobila.

Na zemljevidu je vrisana bojna pot prve tankovske brigade

Skozi enote 1. tankovske brigade je za časa NOB šlo več kot 3000 borcev, med njimi je bilo več kot 1500 doma iz Slovenskega primorja in Istre, torej iz krajev, ki so po Rapalski pogodbi prišli pod Italijo. Okrog 300 prekaljenih borcev pa je bilo poslanih iz domovine, od tega je bilo več kot 150 udeležencev NOB od leta 1941.

V vrstah 1. tankovske brigade so bili ljudje različnih narodnosti in več vrst poklicev. Kljub taki nacionalni raznolikosti je v brigadi vladalo zgledno sožitje in niso jo zamenjali imenovali brigada bratstva in enotnosti. V njej so se bojevali tudi pripadniki vseh naših narodov in narodnosti. Kot prostovoljci so se vključili vanjo tudi nekateri tujci (Italijani, Nemci, Čehi, Rusi). Poudariti pa je potrebno, da je bila, kot že rečeno, velika večina borcev primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so se vključili v vrste NOVJ po italijanski kapitulaciji.

V bojih, ki jih je izbojevala 1. tankovska brigada na zmagovitem pohodu 4. armade, so borci in starešine izvrševali do podrobnosti postavljene naloge. Brigada je bila kot celota, trdno odločena, da prispeva kar največ k izgonu in uničenju sovražnika.

Predsednik republike Josip Broz Tito je za zasluge v bojih pri osvoboditvi naše domovine in v povojni graditvi JLA, odlikoval 1. tankovsko brigado z redom parti-zanske zvezde z zlatim vencem, redom bratstva in enotnosti z zlatim vencem ter redom ljudske armade z lovorovim vencem. Tankovska enota JLA je poimenovana po 1. tankovski brigadi NOV Jugoslavije in ohranja njene borbene tradicije. Skupščini občin Vrhnike in Sežane pa sta podelili domicil 1. tankovske brigade.

Josip Murn-Aleksandrov

Pesem o ajdi

*Kakor bela grud
goraka od krvi,
mlade radosti
v cvetju ajda diši.*

*Že vsa polna medu
zacvetela je,
pala k nogam ko v snu
ji čebela je!*

*Grud prostrana jo
napojila je,
z božjo pomočjo
vase skrila je.*

*Zdaj stoji, diši,
na daljave blešči,
ko golob mi upira
v svet rdeče oči.*

*Kadar klas šumi,
kmet počije se,
kadar ajda diši,
ji odkrije se!*

*Plača za ves trud
z medom kdo, s krvjo?
Ktera druga grud
nežna je tako?*

*Ah, že skoro bo prišla
mrzla in hladna —
na ves svet
legla je čarovnica.*

Franč Križnar

Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945

3. nadaljevanje

Invalidski pevski zbor (IPZ) je bil ustanovljen 21. aprila 1944.¹⁶⁹ Njegov ustanovitelj in prvi dirigent Karol Pahor¹⁷⁰ je v bolnišnici na Planini¹⁷¹ na pobudo Borisa Kidriča¹⁷² zbral prvih 17¹⁷³ pevcev-okrevajočih ranjencev. Ustanovitelju Pahorju je pri delu pomagal Ante Novak.¹⁷⁴ IPZ je seznanjal ljudstvo s partizansko pesmijo ter gojil tudi narodno in umetno pesem. Pozornost je posvečal tudi sovjetski glasbeni tvornosti in s tem idejno vplival na vrsto naših partizanskih skladateljev.¹⁷⁵ Prve borbene pesmi (ruske, puntarske, partizanske in tudi že popevke domačih glasbenikov-partizanov) so donele iz grl IPZ v navdušeno občinstvo, kjerkoli je pel. Na repertoarju zbora so se tudi že pojavile žalostinke in nežnejše partizanske popevke, od borbenih partizanskih pesmi preko starejše domorodne do pristrčne narodne popevke.¹⁷⁶ Prvi harmonizator in skladatelj za IPZ je bil njegov umetniški vodja-dirigent in skladatelj Karol Pahor sam.¹⁷⁷ 27. aprila 1944 že beležimo prvi nastop IPZ prav tam, kjer je bil ustanovljen.¹⁷⁸ 21. maja istega leta pa je IPZ prvič nastopil izven bolnišnice na Planini — v Semiču.¹⁷⁹ To pomeni prvi javni nastop IPZ.¹⁸⁰ Poleti 1944. se IPZ preseli v Sela pri Otovcu.¹⁸¹ Julija 1944 se je število pevcev IPZ že povečalo na 32.¹⁸² Medtem je IPZ po prihodu na osvobojeno ozemlje v Beli krajini nastopal za Radio Osvobodilna fronta.¹⁸³ Pel je na celotnem osvobojenem ozemlju Bele krajine ter se zadnjo pomlad 1945. pod vodstvom novega dirigenta Pavla Šivica¹⁸⁴ odpravil na prvo turnejo v tujino — v Italijo.¹⁸⁵

Do osvoboditve (1945.) pa IPZ obišče po italijanski turneji še Dalmacijo in prav osvobojeni Ljubljani podari 9. maja 1945 svoj približno 120. nastop.¹⁸⁶ Ob koncu vojne¹⁸⁷ je IPZ štel 33 pevcev¹⁸⁸ in imel za seboj že lepo število koncertov.¹⁸⁹ Po vojni nadaljuje svoje poslanstvo pod nazivom Partizanski pevski zbor.¹⁹⁰

Invalidski pevski zbor v Ljubljani 10. maja 1945. V sredini je pevovodja Karel Pahor

Pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«

Soustanovitelj pevskega zbora¹⁹¹ so bili najprej člani kulturniške skupine X. udarne ljubljanske brigade, z odlokom IO OF¹⁹² pa so bili imenovani za člane SNG, kamor pa se vse do konca vojne nikoli niso mogli vključiti. Pot jih je vodila s slovenskih tal daleč po Jugoslaviji in pozneje tudi čez njene meje.¹⁹³ Za ustanovitev pevskega zbora jugoslovanske armade »Srečko Kosovel« je pomembno delo Mirka Černigoja, ki je v zavezniškem taborišču Constantini (Alžirija) 8. junija 1943 iz pevskega kvarteta razvil moški pevski zbor.¹⁹⁴ Zbor je zabeležil precej nastopov.¹⁹⁵ Po nastanku se je najprej preselil iz mesta Constantini v Corso. Nadalje se je zbor preselil v italijansko Gravino. Tu so se zboru priključili člani že omenjene kulturniške skupine X. udarne ljubljanske brigade in vodstvo zbora je prevzel profesionalni učitelj in strokovni vodja Rado Simoniti.¹⁹⁶ 6. (ali 11., ?) septembra 1944 je imel zbor že svoj prvi koncert,¹⁹⁷ od tedaj naprej pa do osvoboditve pa še 66 samostojnih nastopov.¹⁹⁸ Po prvem nastopu se je pevski zbor jugoslovanske armade poimenoval po primorskem pesniku Srečku Kosovelu.¹⁹⁹ Ob delu z zborom pa je kulturniška skupina X. udarne ljubljanske brigade v Bariju in Gravini nadaljevala s kulturnoprosvetnim delom med primorskimi rojaki.²⁰⁰ Seveda je bilo vse delo podrejeno le enemu cilju: vajam in nastopom pevskega zbora jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«. 7. novembra 1944 se je zbor preselil v domovino in prvi koncert priredil na Visu. Od tu naprej se je nadaljevala velika koncertna turneja zbora, katerega pot se je za vedno zaključila po osvoboditvi.²⁰¹ Še pred tem²⁰² pa se je pevskega zboru pridružil tudi drugi, manj znani zbor Primorcev, ki ga je v taborišču letalcev v Maison Blancu (Alžirija) osnoval²⁰³ Mirkov brat — Polde Černigoj.²⁰⁴ Zbor, ki ga je prvotno vodil Margon (?), je bil kasneje premeščen v Banfirk, imeli pa so podoben repertoar kot »Mirkov zbor«.²⁰⁵ Celotno delo obeh zborov²⁰⁶ je reproduktivno in produktivno vplivalo na razvoj glasbe v NOB.

Rado Simoniti, dirigent zbora JA, »Srečko Kosovel«

**ŠTEVILO SAMOSTOJNIH NASTOPOV IN SODELOVANJ V GLASBENIH
ODDAJAH RADIA OSVOBODILNA FRONTA (solisti, ansambli, skupine,
zbori, godbe itd.)**

A. Solisti in komorne skupine

Naziv solista ali skupine (z zasedbo), kraj in čas delovanja itd.:	št. javnih nastopov:	št. nastopov — oddaj v ROF:
Bojan Adamič, klavir in harmonika	—	17
Ciril Cvetko, klavir	2	5
Ivan Kuhar, harmonika	—	9
Pavel Šivic, klavir	—	11
Edo Dolorenco, tenor in Janez Kuhar, harmonika	1	1
Pavla Kovič, sopran in Ciril Cvetko, klavir	1	—
Karlo Rupel, violina in Pavel Šivic, klavir	2	9
Bogdana Stritar, alt in Ciril Cvetko, klavir	—	5
Zdenka Tavčar, sopran in Ciril Cvetko, klavir	5	—
Vanda Ziherl, sopran in Ciril Cvetko, klavir	2	—
Pavla Kovič, sopran; Stane Česnik, bariton in Ciril Cvetko, klavir	—	1
Baletna plesalka Marta Pavlin-Brina in Baletni zbor SNG (vodja: Štefan Suhi)	12	—
Glasbeno-plesni večer: Vladoša Simčič, recitator; Štefan Suhi, ples in Janez Kuhar, harmonika	2	—
	27	58

B. Instrumentalne in orkestralne skupine

Domači trio XV. brigade (klarinet, violina in harmonika)	1	—
Godba VII. korpusa, Črnomelj, kapelnik: Jože Brun	—	10
Godba GŠ NOV in POS, osvobodjeno ozemlje Bele krajine, 1944-osvoboditve (1945), kapelnik: Bojan Adamič	44	10
Godbeni (Veseli) trio (XXXI. divizije) IX. korpusa (saksofon, kitara in harmonika)	1	—
Muzikantje I. bataljona Šerčerjeve brigade (Salonski) Orkester, ²⁰⁷ (Godba) IV. operativne cone, kapelnik: Radovan Gobec	3	—
Skupina črnomaljskih harmonikarjev (Pionirski harmonikarski zbor), od konca 1943-osvoboditve, dirigent: Drago Korošec	1	—
	51	20

Godba XXXI. divizije; Godba pri štabu XIV. divizije, kapelnik Ivan Hudarín;²⁰⁸ Godba pri štabu XIII. brigade;²⁰⁹ Pihalni komorni ansambli v Črnomlju, kapelnika: Bojan Adamič in Marjan Kozina; Zbor harmonikarjev v Črnomlju, dirigent: Janez Kuhar.²¹⁰

C. Vokalne in vokalno-instrumentalne skupine

(Dekliški) ženski pevski zbor, Semič, začetek 1944, dirigent: Makso Pirnik	5	—
Invalidski pevski zbor (IPZ), osvobodjeno ozemlje Bele Krajine, 21. april 1944-osvoboditve (1945), dirigenta: Karol Pahor in Pavel Šivic, harmonikar: Janez Kuhar	123	9
IPZ in Godba GŠ NOV in POS	4	—
Komorni mešani zbor SNG, Bela krajina, dirigent: Ciril Cvetko (tudi pianist in korepetitor), solista-pevca: Bogdana Stritar in Stane Česnik	4	3
Mešani pevski zbor IV. operativne cone, dirigent: Lojze Ašič, Radovan Gobec in Jože Skrinar ²¹¹	31	—
Mladinski pevski zbor črnomaljske gimnazije, Črnomelj, spomladi 1944-osvoboditve (1945), dirigenta: Makso Pirnik in Drago Korošec	158	—
Pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, (poleti 1943), 11. september 1944-osvoboditve (1945), zborovodja: Rado Simoniti	1	—
Pevski zbor podoficirske šole VII. korpusa, Metlika, dirigent: Franc Gruden	1	—

Godba na pihala Glavnega štaba NOV Slovenije

Slovenski pevski zbor, Dachau, spomladi 1943-februar 1944, dirigent: Franc Hartman ²¹²	10	—
Zbor deklet Primorske, Primorska, 12. 3. 1945-osvoboditve, dirigent: Albin Završnik ²¹³	2	—
Zbor mladink, Črnomelj, dirigent: Makso Pirnik	340	17

Ilegalni oktet, Ljubljana, 1941—1942, vodja: Boris Trampuš;

Kvartet VDV, Črnomelj, vodja: Janez Kuhar;

Mešani pevski zbor, Gornji Grad, september 1944—januar 1945, dirigent: Radovan Gobec;

Moški oktet, Bela krajina, vodja: Sveto Marolt-Špik;

Moški pevski kvintet, Črnomelj, vodja: Janez Kuhar;

Moški vokalni oktet IX. korpusa, vodja: Zdravko Kante;

Oktet Belokranjskega okrožja, vodja Francé Milek;

Oktet VDV, Gradac, vodja: Janez Kuhar;

Partizanski mešani zbor, Jurklošter na Kozjanskem, julij—september 1944 in januar—maj 1945, dirigent: Radovan Gobec;

(Pevski) Tercet Štajerske kulturniške grupe IV. operativne cone, vodja: Jože Skrinar;

Pevski zbor gojencev oficirske šole, Črnomelj;

Pionirski pevski zbor, Črnomelj, dirigent: Drago Korošec;

Pionirski zbor, Gornji Grad, dirigent: Rudolf Zupanek;

Vokalni kvintet IX. korpusa;

Zbor Kozjanskega odreda, dirigent: Radovan Gobec;

Zbor Levstikove brigade, dirigent: Janez Kuhar;
 Zbor XV. brigade, dirigenta: Drago Korošec in Viktor Mihelčič;
 Zbor v evakuacijski bolnici GŠ Slovenije, Bela krajina, dirigent: Francé Milek;
 Zbor zaščitne brigade, Bela krajina, dirigent: Francé Milek;
 Ženski pevski zbor Prosvetne družine, Črnomelj, dirigent: Janez Kuhar.

A.	27 + 58 = 85
B.	51 + 20 = 71
C.	340 + 17 = 357
SKUPAJ:	418 + 95 = 513. ²¹⁴

Kljub vsemu omenjenemu pa so v času NOB na slovenskem okupiranem ozemlju ne moremo govoriti o pomembnejših pevskih stvaritvah, ker je bil velik del slovenske mladine in izobraženstva v taboriščih in zaradi že omenjenega kulturnega molka ostalih.²¹⁵

Naslednja, zadnja in obenem najbolj posebna organizacijska oblika delovanja, pomembna za nadaljnji razvoj glasbene umetnosti na Slovenskem, pa je bila ustanovitev²¹⁶ prve nižje glasbene šole na osvobojenem ozemlju — v Črnomlju.²¹⁷

f. Radio »Osvobodilna fronta« (ROF)

Odajati je začel že 7. novembra 1941 v Ljubljani na kratki valovni dolžini 27 metrov, kot edina ilegalna radijska postaja v okupirani Evropi.²¹⁸ Za avizo je oddajal slovensko himno.²¹⁹ Zaradi okupatorjevega preganjanja se je selil, ko pa so preganjalci odredili odvzem radijskih sprejemnikov civilnemu prebivalstvu (ker kljub preganjanju niso mogli uničiti ROF-a), je le-ta 4. aprila 1942 prenehal oddajati.²²⁰ Med drugimi so oddaje vključevale posnetke moških in ženskih pevskih zborov, ki so peli slovenske in partizanske²²¹ pesmi. ROF se je ponovno oglasil 1. maja 1944²²² s stalnega osvobojenega ozemlja Dolenjske — iz Črnomlja. Prve organizirane glasbene nastope, posebne kulturne in glasbene oddaje, koncertne nastope solistov in zborov, ki so prav tako delovali na osvobojenem ozemlju,²²³ pa beležimo od 15. septembra, ko je bil ROF že vključen v bogat kulturni utrip partizanske metropole Črnomlja. Tako so npr. violinski koncerti Karla Rupla prinesli nove vrednote v pestro in že dotlej presenetljivo kvaliteto glasbenega snovanja partizanske prestolnice Črnomlja in obenem pomenili veliko spodbudo za nadaljnje kulturno delo na osvobojenem ozemlju.²²⁴

Že v letih 1941/42 je ROF oddajal himno — Pahorjevo (Borovo) RAZPNITE ČEZ VES SVET VEŠALA.²²⁵ Prav tako se je ves čas delovanja ROF naslanjal pri glasbenih oddajah na številne posnetke, ki jih je imel na gramofonskih ploščah.²²⁶ Z reprodukcijskimi glasbenimi zmožnostmi na osvobojenem ozemlju se je širil tudi repertoar oddaj ROF-a: koncert Godbe GŠ NOV in POS, recitacijski večer Slovenskega umetniškega kluba, koncert klavirske harmonike (Janez Kuhar), predavanja (L. Vavpetič), vokalni koncerti (Bogdan Stritar, Pavla Kovič, Stane Česnik), partizanski večeri, mladinski pevski zbori (Drago Korošec).²²⁷ V času delovanja ROF-a na osvobojenem ozemlju²²⁸ beležimo 136 posebnih glasbenih oddaj.²²⁹ Tu so izzveneli prvi zasnutki simfoničnih pesnitev BELA KRAJINA in ILOVA GORA Marjana Kozine, prve zborovske pesmi Bojana Adamiča, Radovana Gobca, Draga Korošca, Karla Pahorja in drugih, predvajani pa so bili tonski posnetki iz svetovne glasbene literature.²³⁰ ROF²³¹ se je ob koncu vojne preselil v Ljubljano.

Slušatelji pevovodskega tečaja na Primorskem, ki ga je vodil Makso Pirnik

g. Znanstveni institut

13. januar 1944 ga je ustanovil IO OF,²³² pozneje pa ga je prevzelo pod svoje organizacijsko okrilje predsedstvo SNOS.²³³ Institut je pripravljal in zbiral znanstveno gradivo in izsledke, ki jih potrebuje v letih vojne in po osvoboditvi politično in vojaško vodstvo, nasprotno pa znanosti sami posreduje izkušnje iz osvobodilnega gibanja in boja. Med drugimi je Institut hranil »spominsko dokumentacijo« posameznikov in dobival po dva izvoda vseh publikacij, ki so izhajale na osvobojenem ozemlju. Prav tako je naknadno skušal dobiti vse, kar je bilo izdano že pred njegovo ustanovitvijo. Delo v Institutu je bilo porazdeljeno po oddelkih in sekcijah, ki so jih vodili imenovani člani. Za določene strokovne naloge so oddelki in sekcije aktivirali tudi zunanje sodelavce. Tako je na področju umetnosti in prosvete ter še posebej glasbene vzgoje²³⁴ deloval v Institutu od njegovega začetka muzikolog, publicist in skladatelj dr. Dragotin Cvetko.²³⁵ V pol leta delovanja²³⁶ si je Znanstveni institut že uredil knjižnico-arhiv. Pregled seznama knjižnice-arhiva potrjuje prejšnje ugotovitve, saj so se v knjižnici med drugimi zbirale tudi vse izdaje partizanskega tiska (pesmarice, notni listi itd.).²³⁷

Kako pa je bilo delo Instituta povezano z ostalimi kulturno-umetniškimi manifestacijami na osvobojenem ozemlju in v pomoč predsedstvu SNOS, govori razpis²³⁸ za narodna tekmovanja. V umetniški svet (za glasbo!) je bil predlagan član Znanstvenega instituta dr. Dragotin Cvetko.²³⁹ Znanstveni institut²⁴⁰ pa je bil pomemben tudi za pričetek reševanj kulturno-prosvetnih vprašanj.²⁴¹

h. Kongres kulturnih delavcev in Slovenski umetniški klub

Uresničitev sklepa IO OF,²⁴² naj se skliče kulturni kongres v roku 14. dni, je preprečila nemška ofenziva. Tako so se številni kulturni delavci zbrali na svojem

prvem zasedanju²⁴³ na osvobojenem ozemlju šele naslednje leto — 4. januarja 1944 v Semiču.²⁴⁴ Poleti 1944 pa se je že pripravljala ustanovitev Slovenskega umetniškega kluba v Semiču. Vanj je bilo takoj vključenih tudi 10 glasbenikov.²⁴⁵ Med drugimi je ob ustanovitvi Slovenskega umetniškega kluba govoril dr. Dragotin Cvetko »O naših glasbenih problemih v bližnji bodočnosti«.²⁴⁶ Kot za ostale umetnostne panoge se je tudi Slovenski umetniški klub zavzemal za nadaljnje spodbude in predloge ter v okviru svojega delovanja pospeševal rast muzikalnega življenja, skladno s smernicam, ki bodo razvidne iz organizacije bodoče glasbene vzgoje.²⁴⁷ Četrtilturniški plenum OF²⁴⁸ je ob ugotovitvah razvejanega in bogatega kulturnega življenja na osvobojenem ozemlju in v enotah partizanske vojske, ugotovil povsem nasprotno za Ljubljano: kulturno življenje v Ljubljani je »v primerjavi s časom pred leti le še životarjenje«.²⁴⁹ Slovenski umetniški klub je vršil torej vlogo iniciatorja ter pozornega spremljevalca, opazovalca in presojevalca vseh trenutkov in bodočih pojavov slovenskega glasbenega življenja.

2. Pregled doslej opravljenega dela na področju preučevanja glasbe v NOB.

Pri ugotavljanju slednjega, moramo postaviti na prvo mesto vso tisto gradivo, ki je že pomembno za samo glasbo v NOB in je tudi nastalo v času NOB — 1941 do 1945. V okviru tega gradiva je bilo največ razmnoženih pesmaric (brez napevov-not!) in pa tudi že takih z napevi-notami. V pregledu le-teh navajamo v glavnem tiste, katerim so uredniki, zbiratelji, založniki in izdajatelji ali kar sami avtorji napisali uvode, ki že pomenijo prve začetke obravnav tematike glasbe v NOB. Nadalje so to pesmarice, ki prinašajo prvič tiskane socialne, stare revolucionarne, uporniške (puntarske), budniške, delavske in druge revolucionarne ter protifašistične pesmi; potem one, ki so prišle k nam iz španske državljanske in ruske revolucionarne vojne, slovensko partizansko glasbo in še posebej slovensko partizansko pesem, ki je nastala pri nas med drugo svetovno vojno, nato umetno in ljudsko (narodno in ponarodelo) solistično, komorno, zborovsko in orkestralno glasbo ter nenazadnje slovensko ljudsko in ponarodelo borbeno pesem.²⁵⁰ Na drugo mesto postavljamo vse spise, predavanja, komentarje, poročila, študije, govore glasbenikov v času NOB. Med temi se največkrat pojavljajo imena Cirila in dr. Dragotina Cvetka, ter Marjana Kozine.²⁵¹ V tem pregledu vsekakor ne moremo izpustiti arhivov,²⁵² iz katerih navajamo večino obdelanih gradiv.²⁵³ Prav tako moramo tukaj izdvojiti dve razstavi,²⁵⁴ ki sta bili po vojni v celoti posvečeni obravnavani tematiki. Pri pregledu in zbiranju gradiva pa smo uporabili tudi tonske in filmske materiale ter kataloge.

Po zadnji vojni je bilo na področju obravnave glasbe v NOB opravljenega kar precej dela. Med knjižnimi in notnimi izdajami²⁵⁵ je največ del Cirila Cvetka, Radovana Gobca in Marjana Kozine. Zadnji dosežek pri obravnavi glasbe v NOB je prav gotovo zbirka VSTANITE SUŽNJI,²⁵⁶ ki prinaša zlasti vse slovenske revolucionarne pesmi, nastale do leta 1945.

Za povojno obravnavo glasbe v NOB so prav tako pomembni številni članki, ki so izšli v periodičnih listih in revijah. Od 235 pregledanih člankov²⁵⁷ smo upoštevali v tej obravnavi predvsem one, ki se neposredno nanašajo na obravnavano tematiko. Doslej so s svojimi članki in dognanji pri tem največ sodelovali Ciril Cvetko (5 člankov), dr. Dragotin Cvetko (6), dr. Radoslav Hrovatin (10), Just Miklavc-Junoš (4), Karol Pahor (6), Ivan Silič (5) in Pavel Šivic (5).

Se nadaljuje

- ¹⁶⁸ Cvetko, D., Koncert I. proletarske divizije in IPZ, Slovenski poročevalec, VI., 1945, št. 27, 3. (iz prejšnjega — 2. nadaljevanja).
- ¹⁶⁹ Z ukazom GS NOV in POS, Propagandni oddelek, z dne 6. aprila 1944, (gl. Škodnik, V., »Fantje, kdor hoče peti, naj poje!«, Delo, XI., 1969, št. 107, 19 in Cvetko, C., Karol Pahor, Naši razgledi, XXIII., 1974, št. 23, 551, št. 24, 644—645).
- ¹⁷⁰ Pred tem je bil skladatelj-kapetan Karol Pahor poslan iz VIII. brigade v bližino Kočevja v Bazo 13—23, da uredi izdajo pesmarice Naša pesem, 1. del, GS NOV in POS, 6. aprila 1944.
- ¹⁷¹ Pod vrhom Mirne gore, na južnem pobočju Kočevskega Roga (nad Semčim v Beli Krajini).
- ¹⁷² Komisar GS NOV in POS, (gl. Partizanske pesmi, ponatis štirih gramofonskih plošč ob 30-obletnici osvoboditve, Ljubljana, 1975).
- ¹⁷³ 16—24 navedenih članov; različni podatki, navedeni v: 30 let Partizanskega pevskega zbora, katalog, Delo, Ljubljana, 1974; Zorn, J., Partizanski invalidski pevski zbor, 20-letnica ustanovitve, Kurirček, 1963/64, št. 8, 369; f. s., Kulturni dnevnik — Partizanski invalidski pevski zbor med Primorci, Ljubljanski dnevnik, III., 1953, št. 216, 2.
- ¹⁷⁴ Major Ante Novak, šef propagandnega oddelka GS NOV in POS, (gl. -ž. č., 20-letnica IPZ, TV-15, II., 1964, št. 17, 1, 3, 6).
- ¹⁷⁵ Cvetko, C., Narodnoosvobodilni boj in slovensko glasbeno ustvarjanje, Ljudska pravica, VII., 1964, št. 99, 7.
- ¹⁷⁶ Sivič, P., IPZ, Slovenski poročevalec, VI., 1945, št. 17, 3.
- ¹⁷⁷ Približno 25 skladb priredil-harmoniziral za 4-glasni moški zbor, zato je Pahor v tem času manj komponiral, (gl. Cvetko, C., ibid.).
- ¹⁷⁸ Planina.
- ¹⁷⁹ Gl. Pavlin, M., IPZ čuva lepoto partizanske pesmi, Borec, XI., 1959, št. 5, 214—242.
- ¹⁸⁰ Tiran, S., Srebrni jubilej Partizanskega invalidskega pevskega zbora, Borec, XXI., št. 3, 202—210.
- ¹⁸¹ Sinkovec, C., S pesmijo in puško po partizanskih poteh, Tovariš, X., 1954, št. 23, 505.
- ¹⁸² Prim. op. 180.
- ¹⁸³ Poleti 1944, (prim. op. 179).
- ¹⁸⁴ Od konca januarja 1945 do osvoboditve, 9. maja 1945.
- ¹⁸⁵ Gl. 30 let Partizanskega invalidskega pevskega zbora, katalog, Delo, Ljubljana 1975.
- ¹⁸⁶ Prim. op. 185.
- ¹⁸⁷ 9. maja 1945.
- ¹⁸⁸ Repe, S., ibid., Naši zbori, X., 1958, št. 4—5, 17—19.
- ¹⁸⁹ Približno 120 nastopov (ugotovljena sta še dva »točna« podatka: 121 ali 123, gl. Cvetko, D., Poslovljni nastop IPZ, Slovenski poročevalec, VI., 1945, št. 43, 6).
- ¹⁹⁰ Več o IPZ — Partizanskem invalidskem pevskem zboru, gl. Pesem borb in zmag, Borec, Ljubljana 1964, 37—67.
- ¹⁹¹ Jerman, I., Kristančič, M., Simoniti, R., Samec, S., Golob, V., Počkaj, D.
- ¹⁹² 12. januarja 1944, (gl. Zadnikar, J., Rado Simoniti — Portret tedna, Delo, XVIII., 1976, št. 31, 20).
- ¹⁹³ Samec, S., Partizanski spomini gledaliških popotnikov, Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, II., 1966, št. 8—9, 179.
- ¹⁹⁴ Še brez imena: Zbor osvobodilne vojske Jugoslavije ali kar Jugoslav Chor. Štel je 42 pevcev-Primorcev, konfiniranih v zavezniških taboriščih Severne Afrike.
- ¹⁹⁵ 46 koncertov po zavezniških taboriščih, bolnišnicah, zavezniških oficirskih klubih, na radiu Alžir itd. Izmed 27 pesmi so prepevali tudi »neuradno jugoslovansko himno« NABRUSIMO KOSE.
- ¹⁹⁶ Samec, S., Obletnica slavnega pevskega zbora, Naši zbori, XVIII., 1966, št. 2—3, 15—18.
- ¹⁹⁷ V bolnišnici v Gravini.
- ¹⁹⁸ Skupaj 67 samostojnih koncertov v tujini in doma.
- ¹⁹⁹ Na predlog Borisa Ziherla, ki je obiskal zbor v Gravini.
- ²⁰⁰ Organizirali so glasbeno-pevski pouk, učili so materinski jezik; predavatelj materinščine (= Slovenščine), glasbene teorije in solfeggia: J. Gačnik, Vlado Golob in Filip Bernard.
- ²⁰¹ Ljubljana, Unionska dvorana, 22. junij 1946.
- ²⁰² Beograd-Zemun, aprila 1945.
- ²⁰³ Corso pri Alžiru (Alžirija v Afriki), 1. avgust 1943.
- ²⁰⁴ Božeglav, A., Nekaj o ne najbolj znanem partizanskem pevskem zboru, Primorski dnevnik, XXIII., 1967, št. 56 (6640), 3.
- ²⁰⁵ Tudi »Poldetov zbor« se je razvil iz pevskega kvarteta, na repertoarju pa je imel ravno tako tudi staro revolucionarno pesem NABRUSIMO KOSE.
- ²⁰⁶ Več o pevskem zboru jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, gl. Jerman, I., Pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, Knjižnica NOV in POS, 37., Ljubljana 1970.
- ²⁰⁷ Ne moremo še govoriti o simfoničnem orkestru v pravem pomenu besede, ker so v njem prevladovala le pihala.
- ²⁰⁸ Godba je štela okrog 40 glasbenikov.
- ²⁰⁹ Hreščak, V., Kronika XIV. divizije, orig. v Muzeju ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani (arhiv).
- ²¹⁰ Za pod črto označene soliste, skupine, zbere ali orkestre ni podatkov o številu njih nastopov ali oddaj v ROF.
- ²¹¹ Gl. Dnevnik vodje instrumentalnega orkestra IV. operativne cone Jožeta Skrinarja, orig. v Arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.
- ²¹² Hartman, F., Bikovka, bunker, krematorij in naša pesem, Koledar slovenske Koroške, Slovenska prosvetna zveza, Celovec 1962 118—125.
- ²¹³ Prim. Makuc, K., Vse je vihar razdeljal, a narod je zmeraj stal, TV-15, VIII., 1970, št. 23, 7 in 12.
- ²¹⁴ Podatki po navskrižnem pregledu vsega razpoložljivega arhivskega gradiva; pridržujemo si pravico odstopanj od navedenih ugotovljenih podatkov do največ $\pm 10\%$, kar pomeni okvirno število samostojnih nastopov in radijskih oddaj v ROF solistov, ansamblov, zborov in orkestror: 462—364.
- ²¹⁵ Izpoved Pavla Sivica v članku, -ž. č., 20-letnica IPZ, TV-15, II., 1964, št. 17, 1, 3 in 6.
- ²¹⁶ Aprila 1945.
- ²¹⁷ Cvetko, D., Odras osvobodilne borbe v slovenski glasbi, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, 393.
- ²¹⁸ Prim. Mikuš, M., ibid., I. knjiga, Cankarjeva založba, 1960.
- ²¹⁹ Jenko Davorin (Jenko Simon), NAPREJ.
- ²²⁰ Prim. Smolej, V., ibid., 117.

- ²²¹ Prim. Fajfar, T., *Odločitev, Naši razgledi*, X., 1955.
- ²²² Ustanovljen ponovno 27. aprila 1944, (gl. podatke radijske oddaje RTV Ljubljana, III. program, 9. 10. 1977).
- ²²³ Na primer koncerti violinista Karla Rupla, pianistov Cirila Cvetka in Pavla Šivica, IPZ, pevke Bogdane in Nade Stritar, šolskih in mladinskih pevskih zborov itd.
- ²²⁴ V enotah, štabih in terenskih odborih ter v Crnomlju samem; gl. Cvetko, C., *Violinist Karlo Rupel, Naši razgledi*, XVIII., 1969, št. 14–15.
- ²²⁵ Prim. Demšar, G., *ibid.*
- ²²⁶ Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, XI., 1975, št. 25, 61.
- ²²⁷ Podatki za čas od 15. do 21. januarja 1945, (gl. Arhiv Slovenskega gledališkega muzeja, 89. mapa).
- ²²⁸ Od 21. oktobra 1944 do 27. aprila 1945 — 6 mesecev, (gl. Bitenc, J., *Glasbene oddaje v Radiu OF*, Borec, XVII., 1966, št. 12, 1033).
- ²²⁹ Od tega 88 »živih« radijskih oddaj — nastopov in 48 reproduciranih koncertov — koncertov s plošč, (*ibid.*).
- ²³⁰ Mendelssohn, Saint-Saëns, Rimski-Korsakov, Mozart, Dvoržak itd.
- ²³¹ Več o ROF-u gl. Lasič Vida-Tom, 99 d, Borec, Ljubljana 1977.
- ²³² Znanstveni institut pri IO OF, (prim. Smolej, V., *ibid.*, 108 in Odlok št. 14/44-R od 13. 1. 1944, orig. v Arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani).
- ²³³ Znanstveni institut pri predsedstvu SNOS.
- ²³⁴ Prim. pismo Dragotina Cvetka z dne 18. 2. 1944 Ignacu Koprivcu, orig. v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, fsc. 87/IV/18.
- ²³⁵ Kot pomočnik knjižničarja Lojzeta Umeta — tajnika Znanstvenega instituta in član kolegija Znanstvenega instituta, (gl. Zwitter, F., *Naš Znanstveni institut*, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, 316–321 in Skerl, F., *Znanstveni institut*, *Zgodovinski časopis* 1967, 31–49).
- ²³⁶ Do junija 1944.
- ²³⁷ Tudi tako strokovna literatura kot na primer Cvetko, D., *Problemi občega muzikalnega vzgajanja ter izobraževanja*, Ljubljana 1938, (gl. Arhiv Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa).
- ²³⁸ Predsedstvo SNOS — Prosvetni odsek — Oddelek za umetnost, položaj, 19. aprila 1944, podpis: Filip Kumbatovič, (orig. v Arhivu Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, 89. mapa).
- ²³⁹ Razpis je navajal naslednje discipline: najboljša skladba (zborna pesem, samospjev, duet, instrumentalno delo itd.); balet, muzikalni skeč, muzikalni zbornik, najboljša kompozicija himne NOV in POS (na že vnaprej nagradeno besedilo); koračnica za vojaško godbo; tekMOVanje pevskih zborov in solistov-ljudskih talentov; muzikalni tečaj, predavanja z glasbeno tematiko; organizacija glasbenega in glasbeno-vzgojnega dela po osvoboditvi.
- ²⁴⁰ Več o Znanstvenem institutu gl. Zwitter, F., *Naš Znanstveni institut*, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, 316–321.
- ²⁴¹ Dragotin Cvetko je napisal k svoji pesmarici *Zapojmo*, pionirji, uvod, o nalogah in smernicah petja v osnovni šoli. Pripravil je tudi načrt za reformo glasbene vzgoje ter za reorganizacijo slovenskega glasbenega življenja po osvoboditvi. Studiju partizanskega življenja je posvečen prav njegov članek za Slovenski zbornik *Vpliv osvobodilnega gibanja na slovensko glasbeno ustvarjanje in študija Slovenska partizanska pesem* (za GS NOV in POS). Prav tako je pomemben članek istega avtorja *Teorija okolja v luči dramaturgije*, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945.
- ²⁴² Z dne 17. oktobra 1943.
- ²⁴³ Po sklepu IO OF z dne 29. decembra 1943.
- ²⁴⁴ Obenem je pomenil hkrati tudi 3. kulturniški plenum OF, (gl. Fischer, F., *ibid.*, 316 in *Kultura v NOB*, katalog Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, 1974).
- ²⁴⁵ Prim. Smolej, V., *ibid.*
- ²⁴⁶ Tipk. v Arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, datiran s 3. oktobrom 1944.
- ²⁴⁷ Cvetko, D., *Referat na ustavnem občnem zboru Slovenskega umetniškega kluba*, 3. oktober 1944, tipk. v Arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.
- ²⁴⁸ 4. avgusta 1945 v Ljubljani.
- ²⁴⁹ Prim. Fischer, F., *ibid.*
- ²⁵⁰ Slovenske partizanske. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, Ljubljana, junij 1942; Pesmi borbe, Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko in Koroško, oktober 1943, (note); Pesmi, Okrožna tehnika KPS, Ljubljana 1943; Našapesem, šopek partizanskih, 26 besedil in napevov, Kulturna grupa X. udarne ljubljanske brigade, Vis, 29. 3. 1944, (note); Kozina, M., *Kratek pregled glasbene teorije*, Glasbena sekcija Propagandnega oddelka GS NOV in POS, april 1944, (note); Naša pesem, I. del, 40 besedil in napevov, uredil Karol Pahor, GS NOV in POS, Knjižnica GS, št. 8, 6. april 1944, (note); Pesmi za mladenke, 22 besedil in napevov za eno-, dvo- in triglasni mladinski zbor, uredil Makso Pirnik, Okrožni odbor Zveze slovenske mladine za Belo krajino, april 1944, (note); Pesmi za mladenke, 26 besedil in napevov za eno-, dvo- in triglasni zbor, uredil Makso Pirnik, Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje, september 1944, (note); Gobec, R., *Vsi v partizane*, enodejanka s petjem za partizanske odre in mitinge, Kozjanski odred 1944, (note); Gregorčičeva pesmarica, sedem moških in mešanih zborov, uredil Makso Pirnik, Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS, 1944, (note); Kajuh, K., *Pesmi, Propagandni oddelek GS NOV in POS*, 1944; Koračnice, zbral in priredil za harmoniko Ivan Kuhar, Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS, Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto, 1944, (note); Partizanska pesmarica, Tiskarna OK KPS, Kamnik, 1944; Ciklus sodobnih pesmi (14), uredil Janko Panek, Pokrajinski odbor OF za Štajersko, Oddelek za ljudsko prosveto, 1944, (note); Žrtvam svobode, Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo, 1944, (note); V nove zarje, Propagandni odsek IX. korpusa NOV in POJ, jeseni 1944, (note); Kozina, M., *Pirnik, M., Kratek pregled glasbene teorije* (Kozina); O tehniki petja (Pirnik), Kulturno-prosvetni center IX. Korpusa NOV in POS, 1944, (note); Pesmi naroda v borbi za svobodo, IO OF, Novo mesto, 1944; Hej, junaki, Propagandni odsek IX. korpusa NOV in POJ, osvobodeno ozemlje Slovenskega Primorja, CVT »Tone«, zima 1944/45; Izdaja Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS, 9 mladinskih zborov, I. do III. list po 4 strani za pesmarico, Crnomelj, januar–april 1945; Partizanska pesem, 40 štiri-glasnih moških zborov, Propagandni oddelek GS NOV in POS, februar 1945, (note); Naša pesem, partizanske pesmi, zbrane iz Gregorčičeve in partizanske pesmarice, Pojmo slovenske pesmi, Komanda prekmurskega vojnega področja v Murski Soboti, Propagandni odsek, 1. maj 1945; Otroške pesmi, uredil Makso Pirnik, Tehnika v Slovenskem Primorju, (7. september) december 1944, (note); Mlada pesem, mladinske pesmi iz naše osvobodilne borbe, Zveza mladine Slovenije, Ljubljana 1945, (note); Otroške narodne pesmi, uredil Makso Pirnik, Odsek za prosveto pri Pokrajinskem odboru OF za Primorje, februar 1945, (note); Pahor, K., 12 partizanskih pesmi za ženski zbor, Slovenska kulturna zveza, Ljubljana 1945; Pesem o delu, moški zbori, I. del, Glavni odbor ESZDNJ za Slovenijo, Ljubljana 1945, (note); Pesmi za moški zbor, I. del, uredil (Ciril) Cvetko, Tehnika XV. divizije, (1945, note); Simoniti, R., Sedem par-

tizanskih pesmi, Ljubljana 1945, (note); Zapojmo, pionirji, zbirka partizanskih pesmi, 56 besedil in napevov, Propagandni oddelek GS NOV in POS, I. izdaja, začetek 1945, (ponatis — II. izdaja, Propagandna komisija pri IO OF, 15., 1945); Zdravo, tovariš, partizanski samospeli za glas in klavir, Slovenski umetniški klub, Ljubljana 1945, (note); Naše pesmi, Tehnika 5. SNOUB »Ivan Cankar«, (note); Naše pesmi, II., 5 besedil in napevov za triglasni zbor, Štab 5. S. N. O. U. B. »Ivan Cankar«, Odsek za propagando, (note); Pojte z nami, 8 besedil in napevov, Propagandni odsek XV. SNOUB; Pojte z nami, XV. SNOUB, Tehnika XV. SNOUB, (note).

²⁵¹ Gl. IV, poglavje te razprave: Viri in literatura — 1. Arhivistika z navedenimi naslovi del kot pomemben prispevek obravnave Glasbe v NOB.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Uporabljenih za pričujočo razpravo. Od vsega pregledanega smo ugotovili naslednje: urejeni in zbrani materiali (oštevilčeni!) se nahajajo v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, v Slovenskem gledališkem muzeju in Dokumentacijskem oddelku Knjižnice Akademije za gledališče, radio, film in televizijo, vse v Ljubljani; delno neurejene ali v znanstvene namene neuporabne arhivske materiale s področja glasbe v NOB pa imajo še Arhiv Knjižnice Inštitut za sociologijo in filozofijo, Arhiv Muzeja ljudske revolucije Slovenije (arhiv Knjižnice!) in Inštitut za narodnostna vprašanja, vse v Ljubljani.

²⁵⁴ Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, april 1964 (Ljubljana in Studijska knjižnica v Mariboru, 1974/75 (Maribor)).

²⁵⁵ Partizanska pesem, uredil Radoslav Hrovatin, Državna založba Slovenije, 1953, (note); Naša partizanska pesem, uredil Radovan Gobec, Borec, Ljubljana 1959, (note); Gerlanc, B., Pesem borb in zmag, partizanske skladbe in IPZ, Ljubljana 1964; Gobec, R., Partizanske pesmi, Ljubljana 1964; Jerman, I., Pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, Knjižnica NOV in POS, 37, Ljubljana 1970; Samec, S., Spomini na pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«, Ajdovščina 1945—1970, 29—30; Simfonija (Marjan Kozina), Partizanska knjiga, 1970, (note); Zborovska dela, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1970, (note); Zborovske pesmi, zbral in uredil Rado Simoniti, Partizanska knjiga, 1970, (note); Gobec, R., Slovenska partizanska glasba, Umetnost in kultura, 88. zvezek, Zveze kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije, 1971; Samospeli 1943—1945, Partizanska knjiga, 1971, (note); Smolej, V., Slostvo v letih vojne 1941—1945, Zgodovina slovenskega slovstva, VII. knjiga, Slovenska matica, 1971; Cvetko, C., Zapojmo veselo, Partizanska knjiga, 1975; S' pesmom do slobode s' pesinom u slobodi, zbral in uredil Branko Karakaš, Muzičko odeljenje Saveznog sekretariata za narodno odbrano, 1974, (note); Cvetko, C., Glasbena ustvarjalnost v partizanih, Umetnost in kultura, zbornik 100, zvezek, Zveza kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije, 1975; 30 let v svobodi, Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1975, (note); Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, (note); Budkovič, C., Sveto Marolt-Špik, glasbenik in borec, Partizanska knjiga, 1977; Osvoboditev Slovenije 1945, referati z znanstvenega posveta v Ljubljani, 22. in 23. 12. 1975, Borec, Ljubljana 1977.

²⁵⁶ Skupaj 313 pesmi, (gl. Apih, M., Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec XXVIII., 1976, št. 6—7, 413).

²⁵⁷ Za čas 1945—1977.

Franci Lakovič

Ondan

*Ondan si stisnil mi roko,
a včera j v tvoje smo slovo
ob tebi stali zadnjikrat,
ko si odhajal v nepovrat.*

*Spomin na tebe je še živ,
nekoč pa čas ga bo ubil,
in to takrat, ko bomo vsi
za tabo v nepovrat odšli.*

*Za druge bo prihodnji čas,
a seme zanj sva ti in jaz
in vsi, ki so v viharnih dneh
človečnost dramili v ljudeh . . .*

Josip Murn-Aleksandrov

Šentjaževa

*Na nebu zvezde se prižigajo,
kresnice iz lesov se dvigajo
v poletno noč.*

*Studenci tiho se pregibljejo,
kot v sanjah praproti se zibljejo
v poletno noč.*

*Cvetov zdaj čas in čudnih je semen,
vse polno gleda vejic iz slemen
v poletno noč.*

*Vse polno gleda vejic mi iz koč,
obstal tam sveti Janez je, gredoč
v poletno noč.*

*Obstal tam sveti Janez je gredoč,
do rane zore še kresnikujoč ...
in vso to noč!*

Josip Murn-Aleksandrov

Pesem

*Kakor roža na poljani
vsa mi v svatovskem bleščiš,
ali greš mi v svate, dekle,
ali sama se možiš?*

*Oj, ti dékle, dékle moje,
nagelj poljski že cvetè,
rastejo že rdeče rože,
od željá srce mi mre.*

*Oj, ti dékle, dékle moje,
pojdi, pojdi za menoj,
kakor veter z drobno travo
jaz igral bi se s teboj!*

Jože Vidic

Dan smrti kurirjev pod Stolom

Valentin Zima, po domače Pohar iz Zirovnice, je bil kmet. Prava gorenjska grča, ki ni nikoli upognila hrbtenice zaradi težkega življenja. O Poharju, ki že preko 30 let počiva na pokopališču na Breznici, še vedno kot legenda krožijo govorice, da je v prvi svetovni vojni samotaril v strminah Karavank. Spominjam se, da mi je oče o tem večkrat pripovedoval že takrat, ko še nisem obiskoval šole. Okrog leta 1910 so Poharja oblekli v vojaško suknjo avstro-ogrske vojske, potem je služil vojake do začetka prve svetovne vojne.

Kranjskega Janeza, mislim, Poharja, so poslali na rusko fronto, kjer je vihtel meč za Franca Jožefa in njegovo trhlo monarhijo. Ko so se boji na ruski fronti utišali, so ga premestili na soško fronto. Bistroumen kmet je slutil, da monarhiji bijejo zadnje ure. Še preden je transport z vojaštvom in orožjem prispel na soško fronto, je skočil z vlaka in jo peš mahnil domov. Dobro se je zavedal, kaj s tem tvega; za vojaške begunce je bila brez usmiljenja ali »olajševalnih okolišnosti« določena smrtna kazen. Zato je Pohar s puško in pištolo v rokah v temni nevihtni noči skrivaj prišel domov, nabasal nahrbtnik s potrebno opremo in hrano, se poslovil od domačih in se še isto noč odpravil v zavetišče planinskih gozdov. Več kot leto dni je sam živel na pobočju Stola in se preživiljal kot samotar z divjim lovom in gozdnimi sadeži.

Minila je vojna in Pohar se je vrnil v dolino na svojo kmetijo. Z ženo sta imela tri sinove in dve hčerki. Eden njegovih sinov je bil v drugi svetovni vojni ujet kot partizan blizu kraja, kjer se je on skrival zadnje leto prve svetovne vojne. Še težje, pretresljivo tragično je sprejel vest, da so ga Nemci ubili s pištolo, ki jo je on prinesel z ruske fronte.

Človeška usoda včasih res ubira čudna pota. Kazalo je, da bo Poharjev Janez moral iti po trnovi poti svojega očeta. Neke spomladanske noči 1943. leta so na vrata Poharjeve hiše potrkali Nemci in odpeljali Janeza.

»Ne bo nič hudega,« so dejali, »le k vojakom bo šel.« Nemci so verjeli, da bodo »Kranjski Janezi« spet tako zvesto služili kot nekoč; da bodo topovska hrana za njihove osvajalske načrte. Gorenjci, ki so dobili poziv za v nemško vojsko, so rajši odhajali v partizane. Besni zaradi množičnega bega pred mobilizacijo, so Nemci

spremenili taktiko; vsaj v nekaterih krajih in za »sumljive« fante. Brez poprejšnjega obvestila so jih na silo odpeljali v Nemčijo in jih tam oblekli v vojaške uniforme. Tako je bilo tudi s Poharjevim Janezom. Po urjenju so ga poslali na rusko fronto, čez pol leta pa so ga premestili na italijansko bojišče, podobno kot nekoč njegovega očeta. Le s to razliko, da Janez med potjo ni mogel pobegniti s transporta.

Marca 1944. leta je dobil telegramske obvestilo, da mu je umrla mati. Dobil je nekaj dni dopusta. Še preden je prišel domov, so mamo že pokopali. Oče, sestre in vaščani so mu pripovedovali, koliko njegovih sošolcev in prijateljev je medtem, ko je bil on na ruski in italijanski fronti, že odšlo v partizane. Ni mu bilo potrebno dopovedovati in ga prepričevati, da ne sme več nazaj, da je pred njim samo ena pot, pot, ki vodi k borcem za svobodo; k tistim s petokrako zvezdo na titovki.

Janezov odhod v partizane je bil nenavaden; vsaj po kraju, kjer je bila zmenjena zveza s partizani. S sestro sta obiskala mamin grob na brezniškem pokopališču. Tam so ju že čakali borci Gorenjskega odreda.

»Joj, kako ste lepo zagoreti v obraz,« jim je vzhičeno dejal, ko se je z njimi rokoval.

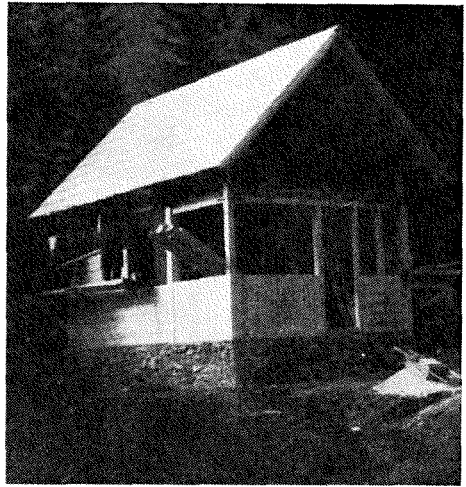
Sestra se je sama vrnila domov, Janez pa je odšel z borci pod Stol, kjer so ga dodelili h kurirjem. Že čez 40 dni so domači sprejeli žalostno novico, da so ga Nemci ujeli in pripeljali v Moste (sosednjo vas) in potem čez nekaj ur odpeljali nazaj proti Završnici in ubili. Tistega dne so padli vsi kurirji kurirske postaje G-17, v kateri je bil tudi Janez. Nekaj dni pred smrtjo je Janez napisal prvi in zadnji članek v svojem kratkem življenju, ki je bil objavljen v prvi in zadnji številki časopisa Kurir izpod Stola.

Približno ob istem času kot Janeza so iz 3. bataljona Gorenjskega odreda h kurirjem dodelili Franca Debeljaka iz Dvorske vasi v radovljiški občini. Ko so kurirji sklenili, da bodo poživili kulturno delo in začeli izdajati svoj časopis, je Franc napisal članek, v katerem je opisal, kako se je zvečer pred mobilizacijo v NOV pogovarjal s svojim dekletom in o trpljenju partizanov. Ni slutil, da piše prvi in zadnji članek v svojem življenju. Nemci so ga ujeli skupaj s Poharjevim Janezom in Jožetom Dolarjem in ustrelili v Završnici.

1926. leta se je na potniško ladjo v Trstu vkrcala 28-letna Zora Faganel iz Ozeljana v Vipavski dolini. Živčno skrhana se je v tujini nameravala znebiti okov revščine in se vrniti, ko bo toliko prihranila, da njeni otroci ne bodo več lačni in strgani. Ladijski vijaki so že orali rahlo vzvalovano modrino morja, ona pa je vedno kot vojak na straži stala ob ograji palube in topih solznih oči zrla na gričevnat svet primorske zemlje. V srcu je čutila nemir in vest jo je nenehno drezala s pekočim vprašanjem: Je prav, da si doma zapustila moža in tri otroke? Na to vprašanje si ni znala odgovoriti, tolažila se je le s tem, da se bo mož Karel že kako znašel; zidar je, in če mu ne dajo redne zaposlitve, ker se noče vpisati v fašistično stranko, si bo pa kruh služil s priložnostnim delom. Dveletnega Rada je dala moževi sestri Tončki Špacapan v Šempas, petletno Zoro bratu Francu Mladovanu in šestletnega Mirka sestri Pepci Mladovan v Ozeljan. Ne, ne bodo zastonj skrbeli za njene otroke. Ko se bo vrnila s polno malho denarja, bo vse bogato obdarila.

Sanje so ostale le sanje. Iz Aleksandrije v Afriki, kjer je bila za kuharico, se je prvič vrnila šele čez 14 let. Mož, sinova in hčerka so bili že več let na Jesenicah. Po kratkem obisku se je spet vrnila v Aleksandrijo in se dokončno vrnila 1940. leta.

Njen sin Rado bo 24. aprila 1944. leta med padlimi kurirji kurirske postaje G-17. svojci pa bodo za njegovo smrt zvedeli šele po vojni.

V tej koči blizu Zabreške planine pod Stolom, zgradil jo je Slavko Šušteršič iz Radovljice, je 24. aprila 1944. leta našlo smrt vseh devet kurirjev

BATALJON SE IZMUZNE IZ OBROČA

Kje tiči vzrok, da je istega dne padlo vseh devet kurirjev kurirske postaje G-17 v Šušteršičevi koči pod Stolom? Da bi odgovoril na vprašanje, moram prej razložiti razmere, ki so bile usodne za kurirje.

V drugi polovici aprila 1944. leta so Nemci pripravljali hajko na partizanske enote v Karavankah. Tiste dni je bil v »jagerskih kočah« pod Zelenico 3. bataljon Gorenjskega odreda, ki ga je vodil Jože Rebolj-Planinc; v bližini so bili člani OK VOS Žirovnica, v Šušteršičevi koči blizu Zabreške planine pa kurirji. Vsi so bili obveščeni, da Nemci pripravljajo hajko. Zanesljivo poročilo, da Nemci že zasedajo izhodne položaje v obliki podkve, sta v bataljon prinesla bataljonska obveščevalca Tine Nadižar-Edi in Franc Talar-Miro. Na Selškem vrhu sta padla v zasedo in tam je bil Talar ranjen v roko. Očitno je bilo, da Nemci zbirajo vojaštvo, da bi uničili bataljon pri lovskih kočah. Planinc je še enkrat poslal v dolino obveščevalca Edija, da bi ugotovil moč in razpored sovražnikove vojske. Obveščevalca je spremljala mitralješka trojka. Previdno so šli ob potoku Završnica. Še preden so prišli do Smokuškega mosta, je zaropotalo. Smrtno zadeta sta omahnila mitraljezec Lovrenc Ravnik in Božidar Ogrin, oba iz Bohinjske Bistrice. Obveščevalec Edi se je vrnil v bataljon in sporočil komandantu, da je sovražnik na Poljški planini že zasedel položaje.

Kurirji z Zabreške planine, terenci s področja Žirovnice-Lesce in člani varnostno-obveščevalne službe so se pred grozečo hajko za nekaj dni priključili bataljonu. Tistega dne, ko sta padla Ravnik in Ogrin, so se posamezne skupine ločile. Terenci so sklenili vrniti se v dolino, kurirji so odšli nazaj v Šušteršičevo koč, vosovci pa nad Smokuško planino v pobočje Stola. Planinc je spretno izkoristil noč in se neopazno izmuznil z bataljonom mimo nemških zased v gozdove Dobrče, od tod pa na planino Prevalja v Begunjščici. Ta predel so Nemci preiskali že prejšnjega dne, zato so bili že zunaj obroča. Nemci sploh niso opazili premika bataljona, saj ponoči ni počil niti en strel. Zjutraj so Nemci strnili obroč okrog lovskih koč ter šli v napad, toda tam ni bilo nobenega borca več. Udarili so v prazno.

Propagandi referent III. bataljona Gorenjskega odreda Alojz Hrast-Oko je 13. junija 1944. leta v pismenem poročilu štabu GO, odseku za propagando in statistiko zapisal tudi tole: (1)

»22. IV. 44

Zjutraj so šle zasede na vse prelaze, kajti v dolini se je zložilo 8 avtomobilov policije in je bila nevarnost za hajko. Kmalu pride obveščevalec ranjen z naznanilom, da se Nemci bližajo vrhu. Do kosila je bilo vse mirno, kakor tudi po kosilu. Medtem je bila še prisega mobilizirancev. Politkomisar bataljona se je napotil na Koroško (Anton Volčič-Kos, opomba J. V.). Kmalu pride nazaj z naznanilom, da se Nemci sončijo na Zabreški planini, to je kako uro hoda od našega logorja. Imenovani je odšel takoj nazaj z dvema mitraljeskima trojkama in parimi strelci. Niso prispeli pravočasno, kajti sovražnik se je pomaknil že v dolino, kjer jih je napadla naša stalna zaseda, ki je bila pojačana še z eno trojko. Bila je huda borba, kajti sovražnik je imel samo avtomatsko orožje. Streljal je tudi s tromblonkami. V tej borbi sta padla Lovro Ravnik, mitraljezec, roj. 17. 7. 1920, Brod pri Bohinjski Bistrici in Božidar Ogrin, pom. mitr., roj. 12. IV. 1923, Bohinjska Bistrica. Za njihove grobove ve Ravnik, grobar iz Smokuča pri Žirovnici. Nemcev je padlo 5. Naše izgube in orožju: breza z municijo in puška z municijo.«

V nadaljevanju poročila Oko navaja, da je bilo 23. aprila 1944. leta v bataljonu 121 borcev in bork (štab 12, 1. četa 54 in 2. četa 55 borcev), od tega jih je bilo 18 odsotno (v ambulantah, na tečajih ipd.). Bataljon je postavil zasede na vse prehode, ki vodijo k lovskim kočam. Borec iz zasede je prišel poročati, da se iz Drage pri Begunjah sliši streljanje. Ob drugi uri popoldne so se zaslišali strelji na Smokuškem vrhu, kjer je bila bataljonska zaseda. Nemci so zasedo obkolili, ko je bila pri kosilu, a se je uspela umakniti brez žrtev. Zvečer se je bataljon umaknil iz lovskih koč pod Zelenico na Prevalje.

Za 24. april 44 Alojz Hrast-Oko poroča:

»Zvečer smo naredili premik nad Drago. 14 tovarišev je šlo v prehranjevalno akcijo v Slatno in Srednjo vas (vasi sta ob cesti Begunje—Tržič; opomba J. Vidic). Dopoldne je bila napadena ambulanta, v kateri so dali življenje sledeči bolniki (padli so 23. aprila 1944; opomba J. V.):

Jesenko Leopold, roj. 11. 11. 1900 v Žirovnici;

Petrač Zdravko, roj. 18. 12. 1925 v Kropi, in

Kokalj Franc, roj. 29. 3. 1922 v Zgoši.

Za njih grobove vedo: Knafelj Jože, šef čevlarske delavnice III. bat., Kristelj, intendant 1. čete III. bataljona ...«

V citiranem poročilu Oki poroča, »da je 20. aprila 44. šlo nekaj tovarišev po nekega sumljivega kurirja v karavlo 10 B.« Toliko in nič več o tem »sumljivem kurirju«. Tudi v naslednjih poročilih štab bataljona ne omenja več tega kurirja.

Gestapo je skušal na lahek način opraviti z bataljonom pod Stolom. Vanj je vrnil več agentov. Navajam dva primera:

Aprila 1944. leta je v 3. bataljon GO k lovskim kočam v Zelenici prišel 22-letni fant iz tržiške občine. Če bi poslali sumljivega domačina, bi mu Planinc ne zaupal in bi ga s prvo patruljo poslal v kakšno brigado na Primorsko. Fant je imel smolo. Še preden je prišel v partizane, že je poverjenik obveščevalne službe Džoko imel v rokah pismo iz Tržiča, kdo in zakaj pride pod Stol. Ohranjen je zapisnik o zaslišanju, iz katerega navajam samo najpomembnejše priznanje: (2)

1. Ob prvi ugodni priliki bi moral ustreliti komandanta oziroma vodnika enote, v katero bo prišel (ubiti bi moral Jožeta Rebolja-Planinca; opomba J. V.).

Janez Zima-Poharjev

2. V petih dneh naj bi od partizanov dezertiral in s seboj prinesel točen načrt, kje se nahaja edinica, kje bi bil najboljši dostop do edinice, število moštva in oborožitev.

3. V primeru, da se ne bi mogel v omenjenem času vrniti, naj te podatke sporoči najbližji orožniški postaji...«

Za tem vohunom je v taisti bataljon prišel 16-letni Stanko V. iz tržiške občine. Slednji je na zaslišanju med drugim izjavil: (3)

»V Begunjah sem bil zaprt mesec dni, ker so me osumili, da vem za partizanska taborišča. Po daljšem zaslišanju in enotedenskem mučenju sem klonil in na pritisk podpisal izjavo, da bom sodeloval v nemški vohunski službi...«

Po prihodu v partizane se moram ponašati tako, da ne bom vzbujal niti najmanjšega suma, pokazati se moram agilnega, poštenega in dobrega borca. Kakor hitro bom zvedel, kje bo kakšna akcija, moram takoj obvestiti gestapo. V pisnem poročilu navesti: kraj akcije, število partizanov, ki bodo sodelovali v akciji, oborožitev le-teh, kje in koliko zased bo. Če bom dodeljen zasedi, moram onesposobiti mitraljez. V zapirač italijanskega mitraljeza naj vsujem pesek, v nemškega pa smolo. Z agentom P. (partizanom-vohunom) naj skušam pobiti tovariše v zasedi in s tem omogočiti Nemcem prihod v kraj akcije.

Redno naj poročam, kje tabori enota, število, oborožitev, v katere vasi hodijo, pri katerih hišah se oglašajo, kdo jim pomaga...«

Pri razčlenjevanju aprilskih dogodkov v Karavankah moramo upoštevati še naslednja dejstva: od januarja do aprila je bataljon po vaseh med Jesenicami in Radovljico opravil več mobilizacijskih akcij. Večino mobilizirancev so sicer v skladu z ukazom štaba IX. korpusa in GO poslali v razne brigade, toda nekaj fantov in mož je ostalo pri bataljonu. Domala po vsaki mobilizaciji so nekateri dezertirali in se javili nemškim oblastem. Od teh dezertirjev je nemška obveščevalna služba marsikaj

zvedela, pa čeprav nekateri prizadeti danes gromko zanikajo, da bi šli skozi gestapovski zasliševalni stroj. No, izjeme so sicer bile in bodo, toda dezertarji so bili in bodo tako v miru kot v vojni dragocen vir podatkov za sovražnika.

SMRT KURIRJEV KURIRSKE POSTAJE G-17

Pred premikom bataljona iz lovskih koč skozi Drago na Begunjščico, so taborišče bataljona zapustili obveščevalca Tine Nadižar-Edi in Franc Talar-Miro, član OK VOS Žirovnica Evgen Matič in terenski politični delavec OF Albin Žemlja-Nande. Obveščevalec Taler, ki je bil dva dni pred tem ranjen v roko, je sam odšel k žnidarščkovim v Žirovnico zaradi zdravljenja (čez pet dni je padel blizu cerkvice sv. Marka v Vrbi), drugi so odšli h kurirjem v Šušteršičevo kočo.

Žemlja, Nadižar in Matič se zadnjega snidenja s kurirji takole spominjajo:

»Vedeli smo, da so se kurirji vrnili v Šušteršičevo kočo. Komandir kurirske postaje G-17 je bil Franc Zakrajšek-Berti, kurirji pa domačini. Kuharica je bila Ivanka Fink iz Lesc, ki je mesec dni prej prišla v partizane. Kurirji so vedeli, da se bo zjutraj začela hajka. Pogovarjali smo se o tem, kako bi se najlažje izognili sovražnikovim kleščam. Povedali smo jim, da bomo šli zjutraj ob štirih naprej proti Ajdni nad Potoki. Ko bodo Nemci začeli lezti gor, bomo mi že dol.

Kurirji so imeli v koči uro budilko, ki so jo zaplenili v trgovini Dvojmoč v Žirovnici. Ura je zaigrala melodijo kot lajna in je bila za tiste čase res nenavadna in moderna. Zvečer jo je Berti navil za ob štirih zjutraj.

Zjutraj smo zadnjič poslušali njeno melodijo. Takoj smo vstali in zbudili vse kurirje v koči. Pojdite ven iz koč, ker bo hajka. Pa previdno in tiho, ker so izvidnice lahko že kje v bližini. Na naše priganjanje so nam obljubili, da se bodo takoj za nami odpravili višje v gozd. Ne bo jim težko najti skrit kotiček, ker dobro poznajo okolico.

Ko smo zapuščali kurirsko kočo, je bilo še temno. Med vrati je dremal kurir Ivan Anderle iz Smokuča, ki je bil na straži.

Mi smo srečno prišli do Ajdne in naprej po grmovju do izliva Završnice v Savo. Nato smo šli ob potoku navzgor do Matuhovega mlina in se skrili na skedenju. Nihče od Matuhovih ni vedel, da so dobili goste. Zjutraj, ko je šla Marica v hlev, smo jo poklicali na skedenj. Prosili smo jo, naj gre v Žirovnico poizvedovat, koliko Nemcev je šlo na hajko. Marica se je vrnila z žalostnim sporočilom, da so na Zabreški planini ujeli tri kurirje in jih ubili ob poti, ki pelje proti umetnem jezeru v Završnici. Tako se je hitro razširila vest o tragediji kurirjev.«

O zadnjih trenutkih kurirjev v Šušteršičevi koči lahko le sklepamo. Težko je reči, zakaj se niso umaknili, saj so vendar vedeli, da Nemci v hajkah pregledujejo vse planinske koč, svisli in druge objekte. Ko so Žemlja, Nadižar in Matič zjutraj zapustili koč, so obljubili, da bodo takoj vstali in poiskali bolj varno zavetje. Verjetno jih je premagala dremavica.

Zjutraj ob šestih so jih Nemci zalotili v spanju. Stražar Anderle je po prvih strelih obležal pred koč. Na spodnjih ležiščih v koči so obležali kurirji: Slavko Smolej iz Žirovnice, Ivanka Fink iz Lesc, Ivan Knafelj iz Doslovč in komandir Franc Zakrajšek-Berti iz okolice Roba na Dolenjskem. Na zgornjih pogradih so spali Janez Zima, Poharjev iz Žirovnice, Jože Dolar iz Zabravnice in Franc Debeljak iz Dvorske vasi. Izmed teh treh ni bil nihče ranjen. Vse tri so Nemci ujeli, jim naprtili zaplenjeni material na rame in jih odgnali v dolino do nemške postojanke v Mostah, ki je bila v hiši nasproti gostilne »Pod Stalom«. Posadka v tej postojanki je imela nalogo čuvati železniški in cestni most v Mostah in patroljirati ob železniški progi.

Mirko Faganel-Čevado

Čeprav sem tamkajšnji domačin, nisem mogel zbrati natančne podatke o smrti omenjenih treh kurirjev. Nekateri domačini trdijo, da so Dolarja in Debeljaka ubili takoj po prihodu v Završnico, nekaj sto metrov pred prvimi hišami v Mostah. Poharjev Janez pa je nosil vrečo moke do gostilne Pod Stolom, kjer so ga videli domačini. Justina Rožič iz Most je stala pred svojo hišo in je videla, kako je mimo po poti iz Most proti Završnici nemški vojak peljal Poharjevega Janeza na zadnjo pot. Janez ni bil zvezan in si je spotoma nervozno gladil lase. Sto metrov od Rožičeve hiše ga je vojak večkrat ustrelil s pištolo, ki so mu jo vzeli, ko so ga ujeli. Janez je namreč v partizanih nosil staro, težko in dolgo pištolo, ki jo je njegov oče nosil v prvi svetovni vojni in takrat, ko je samotaril pod Stolom.

Poharjevi so tisti dan delali na polju in so slišali streljanje, niso pa slutili, da so ti streli usmrtili tudi njihovega Janeza. Videli so, kako gori Sušteršičeva koča in so šele čez nekaj dni zvedeli, da so v njej pogorela trupla štirih kurirjev.

Da so se kurirji 22. aprila res umaknili iz koče in se začasno priključili bataljonu, mi je potrdil tudi tedanji član OK VOS Žirovnica Alojz Anderle. V noči od 22. na 23. april sta spala z bratom Ivanom, kurirjem, skupaj pod smreko poleg lovskih (domačini jim pravijo še po starem »jagske koče«) koč. 23. aprila popoldne so se vosovci umaknili visoko v skalovje Karavank, bataljon se je umaknil na Begunjščico, kurirji pa so se za čez noč vrnili v svojo kočo.

Od devetih kurirjev je iz koče skušal zbežati samo Mirko Faganel. Težko ranjen se je zavlekel pod ruševje bližnjega potoka. Naslednji dan je na pogorišče prišla mama Slavka Smoleja iz Žirovnice. Brskala je po pepelu, opazila neke koščice, ki bi bile lahko tudi človeške, pred kočo pa ožgano truplo Ivana Anderla. Še vedno je verjela, da je njenemu sinu in morda še nekaterim le uspelo ulti iz koče. Njeno z bolečino in dvomi pretkano razmišljanje je vzdramilo tiho stokanje, ki je prihajalo kot lahek piš vetra nekje iz gozda. Napotila se je v tisto smer, se občasno

ustavila in prisluškovala in tako prišla do potoka in umirajočega kurirja Mirka Faganela. Okrvavljen in bledoličen je nekaj hotel povedati ali prositi za pomoč. Drgetajoče ustnice so se začele umirjati in Mirko je izdihnil v njeni navzočnosti. Nepričakovano srečanje s smrtjo jo je tako presunilo, da se sploh ni zavedla, kdaj in kako je prišla domov.

Ponoči ji vest ni dala miru in zjutraj se je še enkrat odpravila v goro na pogorišče. Morda tako kot Fanagel nekje v bližini ranjen čaka na pomoč njen sin? Le hitro, hitro nazaj v hrib!

Tam je že bilo nekaj domačinov in partizanov. Oče Ivana Anderla je sam v bližini pokopal sina (po vojni so ga prekopali in pokopali na Rodinah), drugi so pokopali Faganela, v posebnem zabojčku pa koščice pogorelih. (4)

PRVA IN ZADNJA ŠTEVILKA KURIRSKEGA ČASOPISA

Ni znano, kdaj so se kurirji nastanili v Šušteršičevi koči. Edina njihova zapuščina je žepni časopis, ki ga hranijo v tržiškem muzeju (v Gorenjskem muzeju v Kranju imajo fotokopijo tega časopisa). Kot je razvidno iz vsebine časopisa, posebno uvoda, je to prva številka, ki so jo nameravali izdajati 14-dnevno. Časopis je formata 21 × 14 cm in je ves napisan na roko z isto pisavo. Pomeni, da niso imeli pisalnega stroja in da se niso poslužili kakšne partizanske tehnike, na primer tiste v Dragi.

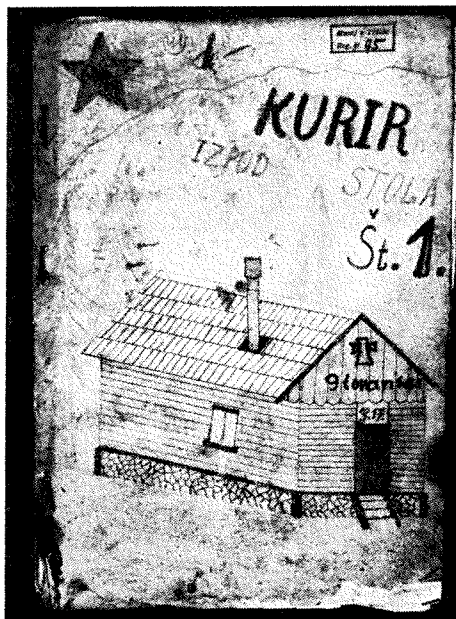
Na naslovni strani je v levem zgornjem kotu narisana peterokraka zvezda, na sredini pa naslov časopisa: Kurir izpod Stola. Pod naslovom je narisana Šušteršičeva koča, torej kurirska postaja v kateri so bivali, in to prav taka, kot je dejansko bila. Nad vhodnimi vrati koče piše: 9 tovarišev, pod njo pa oznaka postaje: G-17. Nad napisom je na sprednji strani koče narisana lina, s strani eno okno, nad streho pa ozek, visok dimnik. Po moji oceni so časopis izdali le nekaj dni pred smrtjo. Ivanka Fink je namreč prišla h kurirjem za kuharico prve dni aprila in zagotovo ni prvi dan napisala pesmi »Hitlerjev klic Slovincu«, zgorela pa je s kurirji že čez dvajset dni. Kurir Dušan je objavil pesem z naslovom »Hitlerju za rojstni dan«. Vemo, da je bil Hitler rojen 20. aprila 1889. leta. Ta dva podatka kažeta, da je časopis bil napisan (ne natisnjen) okoli dvajsetega aprila (1944).

Zanimivo je, da so v tej prvi in edini številki napovedanega štirinajstdnevnika kar tri nadaljevanke. Če jih ne bi presekala smrt, bi še marsikaj zvedeli iz življenjske poti teh kurirjev.

Uvod je napisal komandir kurirske postaje G-17 Franc Zakrajšek-Berti. Ker gre za izredno zanimiv dokument iz kulturnega življenja kurirjev, objavljam v celoti in dobesedno brez slovničnih popravkov vsebino časopisa:

Pomlad prihaja v deželo, sonce toplo ogreva našo zemljo in vabi iz nje vsako-vrstne rastline. Že so pisani bregovi od prvih pomladnih cvetic, ptički vsak dan bolj prepevajo vsak svojo od Stvarnika mu podeljeno pesmico.

Vse se prebuja iz zimskega spanja in bolj in bolj živo giblje na tem božjem svetu. Tudi mi kurirji stanice G-17 smo se malce prebudili, pomeli zaspane oči in se malo ozrli okoli sebe. Ali bi vstali iz tega tako lepega spanja, ki se mu po domače najlepše reče lenoba. Spanec nas zmaguje (in ta vražji spanec je bil čez nekaj dni kriv za smrt vseh devetih kurirjev; opomba J. V.), da bo težko še se spraviti pokonci, ali dolžnost nas kliče. Tudi vsi kurirji se zdramite in na delo z nami, da ne boste ostali vedno nekje v ozadju skriti v najtemnejšem kotu s sklonjeno glavo. Na delo tovariš ni vaše delo samo torbica čez ramo in hajdi po svojih skrivnih stezah, katere so večkrat take da še naši sosedje gamsi

*Naslovna stran partizanskega časopisa
»Kurir izpod Stola«*

komaj vedo zanje. Vaša dolžnost je da tudi vi začnete delati na kulturnem polju da poprimete krepko z svojo mlado še neizrabljeno močjo. Saj ste še mladi tovariši, polni ste upanja v lepo bodočnost, katera vam prihaja nasproti.

Kadar se poleže nevihta, se razprše temni oblaki kako se z radostjo oziramo po solncu, ko se nam zopet posmeji. Tako se lahko rečemo že danes oziramo proti vzhodu odkoder nam že prihaja nasproti sij solнца Svobode. Še malo pa se razprše zadnji grozeči oblaki in spet bo zasijalo solnce svobode, katero tako željno pričakuje naš narod. Zato tovariši na delo dokler je čas da ne zamudimo še zadnjih ur.

Z tem kratkim člankom začnemo izdajati po lastni incijativi naš žepni časopis kateri bo izhajal 2 krat mesečno ako se bodo tovariši z menoj vred prebudili.

Kom. Berti

POT V PARTIZANE

V začetku leta 1943 so me švabi vzeli v svoje roke k vojakom. Tam so me na vsak način hoteli spraviti ob materin jezik. Prve dni vojaškega stanu so me dali na poljsko, tam so nas matrali na vse načine in nas podili po vodi in blatu sem in tja. Izgledalo je ravno tako kakor bi me hoteli izučiti za cirkuško opico. Ampak tisti gospodje oficirji ki so nas imeli za norce so sami še večji norci kot jaz.

Minilo je komaj štirinajst dni in so me že poslali naprej v veliki rajh k našemu dobremu očetu fűhrerju kateri je res skrbel za nas po »očetovsko«. To pa seveda tako da smo bili vsak dan bolj lačni. Hoteli so me dati k motoriziranim oddelkom, pa se norcem seveda ni posrečilo, ker nisem hotel znati njihovega jezika. Dali so me k pešadiji, pa tudi tam nisem bil dolgo že so me poslali naprej na »letovišče« v Belgijo od tam pa naprej na Holandsko. Na vse zadnje so me dali v Francijo k tankovski koloni. Postal sem šofer, to je bilo nekaj zame kajti imel sem priliko da sem jim naprej in naprej delal škodo. Pokvaril sem jim več mitraljezov. Nazad-

nje pa še tisti moderni oklopni auto s katerim sem poprej vozil. Sabotiral sem na vseh koncih in krajih. Nekega dne sem se namenil z še nekoliko drugimi tovariši da ustrelimo vodnika 2. voda, ali na žalost se nam to ni posrečilo. Zato pa nas je doletela huda kazen z pet dnevnim zaporom brez hrane in brez spanja. Nisem smel zatisniti očesa kajti vseh pet dni in pet noči so stali stražarji poleg mene. Ali koristi od tega niso imeli nobene kajti radi te stroge kazni sem pa potem štirinajst dni ležal v bolnici čeprav nisem bil tako bolan. Simuliral sem težko bolnega, norci pa so mi vse verjeli, tako da so me oživljali z umetnim dihanjem. Tudi vsakovrstna zdravila mi niso pomagala tako da sem jih vlekel za nos štirinajst dni.

Kot zavednemu Slovincu mi je vedno narekovalo srce da sem začel delati načrt kako da jim uideem iz peklenskih rok. Res sem dočakal prilike da sem si uzel dopustnico, katero sem sam podpisal in tudi udaril nanjo potrebno štampljko do katere sem seveda najtežje prišel, ker jo je imel v rokah šef čete. Zraven te sem jim izmaknil še par tisoč frankov in karte za prehrano med potjo.

Ko pa sem izvedel da bom moral v borbo proti bratom Rusom sem si napisal še datum na dopustnico in jo dal zdravniku v podpis, nakar hitro vzamem svojo spremo in hajdi proti postaji katera je bila oddaljena od kasarne 12 km. Dohitel me je francoski avto katerega sem brž ustavil sedel vanj in se odpeljal proti postaji.

Dalje prihodnjič
Dušan

POT V PARTIZANE

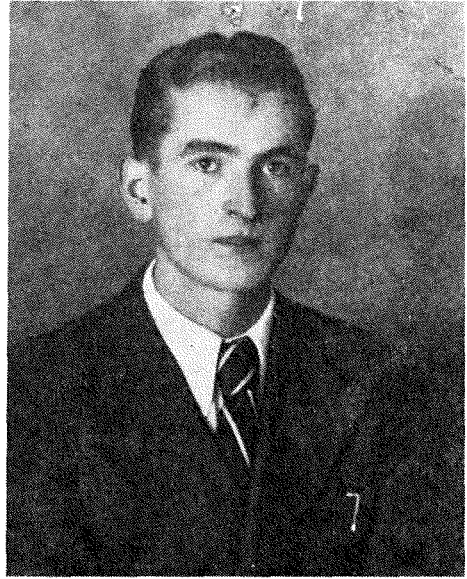
Bil je tih večer dne 28. II. 44. Sedela sva z mojim dekletom ob kmečki peči in se pomenkovala o tem in onem. Pogovor nama je kmalu prišel tudi o trpljenju in težkem življenju partizanov. Pogovarjala sva se o tem in onem poznanem partizanu, koliko hudega je že moral prestati. Seveda življenje partizanov sva si predstavljala kot eno veliko pustolovščino. Gledala sva se iz oči v oči in ona je vprašala kdaj grem tudi jaz v gmajno poskusit to gorje. Bolj z tihim glasom ji odgovorim najbrž v kratkem, zatem je bila tišina, le globok vzdih se ji je izvil iz prsi.

Bilo je že pozno v noč treba je bilo iti proti domu. V naši vasi je bilo vse mirno kot da je vse umrlo. Pridem domov povečerjam in se podam spat, brez najmanjše slutnje.

Vležem se v posteljo in se zagrnem z mehko odejo. Misli mi begajo sem in tja in se mi končno ustavijo pri mojih sošolcih kateri so bili že vsi v partizanih. Te misli se nikakor nisem mogel iznebiti. Vsi prijatelji so mi bili vse bolj živo pred očmi. Zaspati sploh nisem mogel, poslušal sem kajti zazdelo se mi je da slišim korake, ki se bližajo hiši. Poslušam, kar zaslišim glas. Zopet tišina nakar nastane precej močno trkanje na vrata. Kri mi zastane v žilah poloti se me zla slutnja da me nekdo hoče uzeti in odpeljati. Vstanem z par koraki sem že pri vratih, z tresočim glasom vprašam kdo je? Odgovori mi ojster glas. »Jugoslovanska vojska.« Odprem vrata, predme stopita dva mlada partizana, mesto da sem videl dva strgana zamazana bandita ugledam dva mlada postavna in nasmejana partizana. Mesto podivjanega nečloveškega izraza jim sije iz oči dobrota in milina. Kje so tisti podljude katere nam slika nemška propaganda? Saj to so vendar naši bratje, ali ne tisti kot sem poznal še poprej to so čisto drugi. Poleg dobrote in miline jim gori iz oči tudi grozno sovraštvo do okupatorja in njegovih pomagačev in hlapcev.

Prvi moment sploh nisem mogel verjeti, da je to resnica, ali tovariš me opomni, pripravi se, danes je mobilizacija.

Dalje prihodnjič
Radovan

Ivan Anderle

IZ SMRTI V ŽIVLJENJE

Bilo je lepega poletnega jutra, ko je patrola šestih nemških žandarjev obkolila našo hišo. Predhodnico je predstavljal velik policijski pes. Začeli so kakor razbojniki razbijati po vratih in oknih. Nazadnje se jim je le posrečilo da so z silo vdrli v hišo.

Mama in sestre katere so bile prve na nogah so hotele vedeti kaj naj to pomeni. Mesto odgovora jim zastavijo vprašanje, kje imate sina. Prej kot sem mogel kaj ukreniti stopita dva v sobo z policijskim psom na čelu. Kakor razbojnika so me spravili pokonci in v desetih minutah sem že moral zapustiti našo hišo. Moral sem od doma pa nisem vedel ali bom videl še kdaj svoje drage domače.

Odvedli so me na žandarmerijo in me pet ur stražili tako da je bilo pobegniti nemogoče. Ko pa je prišla osma ura so me odpeljali na Jesenice odkoder so me z drugimi nesrečniki vred odpeljali v Nemčijo.

Po trimesečni vežbi smo se zbasali v velik vojaški transport, na naša radovedna vprašanja so nam povedali da se odpeljemo v Italijo. Vlak je odpeljal v večernih urah, vozili smo se celo noč ko pa se je pričelo daniti sem opazil da se peljemo proti češki zemlji. Bili smo prevarani, sem govoril našim fantom. Švabi so nas zopet ogoljufali, kam nas pa sedaj vlečejo te svinje, smo govorili vseprek. Bilo je to dobro za nas da nas niso Nemci razumeli. Vlak je drvel cel dan in vso noč končno smo prispeli na madžarsko mejo ali poti še ni hotelo biti konca. Vozili smo se skozi vso madžarsko, smer je bila proti Romuniji. Kakšni sta ti dve deželi Romunija in Madžarska nebi bil nikdar verjel ako ne bi videl na lastne oči. Najbolj zanimivo pa je pogledati njih vojsko. Vojaki so bili strgani in razcapani bosi in lačni da vojski niso bili podobni. Celó v Budapešti prestolnici madžarske ni bilo nič boljše.

Šli smo naprej proti Rusiji, po osemnajstdnevni vožnji smo končno dospeli do Odese. Ali konca še ni bilo vozili smo se naprej, prišli smo skozi črnomorski zaliv v Nikolajev.

Odesa in Nikolajev sta bila priča da so se tu nedavno vršili hudi boji. Ostali smo tam nekaj dni, medtem sem si dobro ogledal mesto. Končno je prišlo povelje da odrinemo naprej proti Kijevu. Ko smo nekega jutra prispeli okoli dveh v Kijev s celim transportom so nas še prej ko smo zapustili postajo prav lepo sprejeli ruski bombniki.

Dalje prihodnjič
Janez

HITLERJEV KLIC SLOVENCU

Ostani ostani Slovenec pri meni,
ti ki hraber si nad vse.
Saj vendar moraš vedeti,
da brez tebe zmage ni!

Res si norec Hitler ti
da mi, zate mir bi delali.
Ako svojih nimaš več
izgini z naše zemlje preč.

Propadel bo tvoj veliki rajh
ker tvoja vojska se drobi v prah.
Armada tvoja že v Nemčijo prodira
nje vojna slava pa umira.
Ivanka

HITLERJU ZA ROJSTNI DAN

Danes je očetov rojstni dan,
švabom smrt je že za petam.
Rusi rojstni dan mu voščijo močno
z topovi mu armado razbijajo.

Angleži se tudi spominjajo kolega,
z bombniki obiskujejo sovraga tega
in močno rajh razbijajo
da prej njih zemlja svobodna bo.

Tudi ameriška zavezniška sila
darila lepa mu pošilja
ker švabi prej ne bodo siti
da bodo premagani in pobiti.

Na vsezadnje pa še mi partizani
šopke bomo lepe poslali
z ognjem mu čestitali rojstni dan
da prej čez Karavanke bo pregnan.
Dušan

MALI OGLASI

Službo dobi govornik kateri bi mesto našega tov. politdelegata predaval na političnih urah, ker je on prelen.

Osemnajstletna Ivanka Fink iz Lesc, je bila kuharica pri kurirjih

Cenjene ponudbe poslati na naš časopis pod značko »Gofljač«.

Kom. Berti

V službo se sprejme »norec« kateri bi mesto našega komandirja nosil vodo.

Ponudbe poslati na uredništvo »Kurir izpod Stola« pod šifro »Za lenuha«.

Jurček

Zamenjamo krompirjeve olupke za globa pismonoša kateri bi mesto naših tov. kurirjev hodil ali letal na vezo.

Kom. Berti

»pozor, ugodna prilika«

Našega tov. intendanta zataščamo za en pakelc tobaka. Kdor bi se zanimal zanj naj se osebno zglašuje na karavli G-17.

Kom. Berti

KDO SO BILI PISCI ČLANKOV?

Komandir kurirske postaje G-17 Franc Zakrajšek-Berti, ki je bil pobudnik za izdajanje časopisa Kurir izpod Stola, je bil rojen 13. septembra 1916. leta v vasi Boštetje, ki se nahaja v hribovitem kraju 7 km od Roba na Dolenjskem in na meji z Bloško planoto. Vas šteje le pet siromašnih kmetij in so bili domačini prisiljeni zapuščati domačo vas in oditi na delo v tujino: v Nemčijo, Francijo in Ameriko. Nekateri so pozimi odhajali na delo v gozdove na Hrvaško, spomladi pa so se vračali domov.

Pri Zakrajškovih je bilo šest otrok in za vse ni bilo kruha. Po končani osnovni šoli v Mohorju si je Franc oprtal koš z leseno robo in jo nosil prodajat po gorenjskih vaseh. Na teh poteh je spoznal mnogo ljudi. Opustil je krošnjarstvo in se najprej zaposlil v Ljubljani. Ni znano, kje in kaj je tam delal (da pa je delal v

Ljubljani, je razvidno iz ohranjenega pisma), toda vsekakor nekaj težaškega. Potem se je zaposlil kot hlapec pri bogatem kmetu Rudolfu Rakovcu, Sp. Duplje št. 54.

Poznamo Cankarjevega Hlapca Jerneja. Napisano je mnogo resničnih in umetniških zgodb o ponižanih, zaničevanih in izkoriščanih hlapcih. Franc Zakrajšek pa je imel tako grenko mladost, da je bil kot hlapec v Spodnjih Dupljah na Gorenjskem zelo srečen. O njegovem delu in počutju v tistih dneh zvemo iz pisma, ki ga je 28. decembra 1940. leta pisal staršem, bratom in sestram v Boštetje. V prvem stavku vsem vošči srečno novo leto, potem pa pove, da so ga na sveti večer izpustili iz vojašnice v Ljubljani, kjer je bil nekaj časa na večbi.

»Vsi so bili zelo veseli, da sem prišel, posebno pa kuharica, ki je morala namesto mene krmiti živino ... Sedaj nimam skoraj nič dela. Če bo zapadlo kaj snega (sedaj ga je samo toliko, kot slana), bom nekaj gnoja odpeljal na njivo, da bo pomladi prej obdelano. Te dni bom začel kuhati žganje; imamo namočenega štiri velike sodove in koruzo bo treba óružit', te pa je od 70 do 80 mernikov. Pojedli jo bodo prašiči in konji, za našo prehrano jo potrebujemo le dva mernika, ker so šele dvakrat skuhali žgance, odkar sem jaz tu. Seveda jo 'ružimo' (luščimo) na mašino.

Pred prazniki so zaklali prašiča, tako da imamo včasih po dvakrat na dan pečenko, dva bomo pa za sv. Tri kralje (6. januar).

Ko sem bil v Ljubljani, je bilo tu vse narobe. Nihče se ni brigal in nam je zmrznilo 15 voz repe in 12 voz pese. Zato kuhano dajemo kravam ...»

Iz pisma zvemo, da mu je kuharica v vojašnico v Ljubljano prinesla jabolka, čokolado in torto, »da so mi bili drugi kar nevoščljivi.« Ne trpi več mraza, ker mu kuharica v Dupljah zakuri peč in postelje posteljo, on pa kaj drugega opravi namesto nje. Namerava se vrniti v Kamnik, kjer imajo njeni starši domačijo. Menda bi se rada poročila. V Podbrezjah mu tudi ne dajo miru in ga silijo, da bi šel tja za hlapca k nekemu kmetu.

Bralcem naj povem, da sem Zakrajškovo pismo delno slovnično popravil, vendar je pri tem ostala vsebina neokrnjena.

Ni znano, kdaj je odšel delat na državno posestvo v Poljče pri Begunjah. Ohranjena je dopisnica, ki jo je pisal sestri v Boštetje 19. februarja 1943. leta. Na naslovni strani je nemški žig, da je bila dopisnica pregledana in da se lahko dostavi naslovniku. Sestro prosi, če bi lahko šla v Velike Lašče na občino po »domovnico« in mu jo takoj poslala priporočeno.

V Poljčah je bila med vojno močna esesovska postojanka, samo 15 minut hoda naprej pa begunski zapori. V takem okolju je Berti kmalu spoznal okupatorjeve zločine in se je zato spomladi 1943. leta priključil partizanom pod Karavankami.

Tretja četa Gorenjskega odreda je prve dni julija 1943 taborila pod Križem pod Valvasorjevo kočo v Karavankah. Poveljnik Jože Rebolj-Planinc je tiste dni dobil s terena obvestilo, da policisti pripeljejo vsako jutro na Kraljevo polje v Begunjah skupino zapornikov, ki tam kosijo travo in sušijo seno. Obveščevalci so tudi sporočili, da dva ali trije policisti s psi ponavadi spremljajo zapornike.

Petega julija 1943 je šla četa v akcijo v Zapuže. Pred odhodom je komandir Planinc vprašal, kdo je že bil v jugoslovanski vojski. Iskal je namreč dobre strelce. Med tridesetimi borci je izbral brata Pavla in Cirila Svetino s Koroške Bele, Rada Pintarja z Breznice, Franca Zakrajška-Bertija, Matevža Šivica-Igorja s Studenščic pri Lescah in za vodjo Janka Šebada-Orlova iz Zapuž, ki je kot domač in najbolj poznal okolico Begunj.

Četa je ponoči opravila prehranjevalno akcijo pri kmetih v Zapužah in se vrnila v taborišče, le omenjenih šest borcev je zasedlo položaj nekaj metrov nad cesto, ki pelje iz Begunj proti Tržiču. Pod njimi je bil velik travnik, kateremu pra-

Spominsko obeležje blizu Most pri Žirovnici, kjer so Nemci 24. aprila 1944, ustrelili tri ujete kurirje

vijo Kraljevo polje. Zjutraj sta dva policista s psom pripeljala na delo 21 zapornikov. Orlov je določil, da bosta prvega policista streljala on in Berti, drugega Milan in Igor, brata Pavel in Ciril pa bosta streljala vsak na enega psa. Na tiho povelje so hkrati sprožili in vsi smrtno zadeli cilje. Orlov se je dvignil in zakričal: »Tukaj je partizanska vojska! Zdaj ste svobodni!«

To je bila prva pomembnejša Bertijeva akcija. Iz te čete je štab Gorenjskega odreda formiral minerski vod »Grintovec«, ki je operiral na področju med Škofjo Loko in Podnartom. V tem vodu, ki je opravil več drznih sabotažnih akcij brez lastnih žrtev, je bil tudi Berti. Za novo leto 1944 so se vrnili v Karavanke in po mobilizaciji formirali 3. bataljon GO. Zato lahko sklepamo, da se je kurirska postaja G-17 formirala šele februarja, najbolj verjetno pa marca 1944. leta.

V želji, da ugotovimo, čigav je rokopis s katerim je napisan Kurir izpod Stola, sem obiskal mnoge sorodnike padlih kurirjev. Nihče ni prepoznal rokopisa in že sem menil, da je trud zaman. Potem pa mi je tajnik ZB NOV Rob na Dolenjskem Jože Jamnik poslal Bertijevo pismo in dopisnico, ki mu jo je dala Bertijeva sestra. Kurir izpod Stola je napisan z isto pisavo in o tem sploh ni dvoma. »Ročni tiskar« je bil torej komandir Berti.

Vsekakor moramo pri branju teh člankov upoštevati, da nihče od teh kurirjev ni bil šolan in nihče ni imel osemletke v današnjem pomenu. Skoraj 18 let po prvi svetovni vojni smo po tedanjem pravopisu v šolah pisali črešnje, solnce, črevlje ipd. O ločilih; piki, vejici, podpičju, klicaju in vprašaju pa zelo, zelo malo.

V časopisu sta dva članka z istim naslovom: Pot v partizane. Prvega je napisal Ivan Anderle-Dušan, rojen 31. januarja 1924. leta v Smokuču. Izučil se je za čevljarja. Maja 1943. leta je bil mobiliziran v nemško vojsko. Ko je januarja 1944. leta dobil dopust, se je priključil partizanom pod Stolom. Nosil je pošto na OK VOS Žirovnica, kjer je bil njegov brat Alojz-Davorin.

Drugi članek Pot v partizane je napisal Franc Debeljak-Radovan, po domače Škrbčev iz Dvorske vasi. Na tej srednje veliki kmetiji so bili trije bratje in dve sestri. Tudi brata Janez in Pavel sta bila partizana.

Debeljak v članku piše, kako je zvečer pred mobilizacijo v NOV sedel s svojim dekletom pri kmečki peči. Kmalu sem zvedel, da je bila to Kristina Ovsenik, kmečko dekle iz Zapuž. Ko sem jo obiskal v Novi vasi pri Radovljici, kjer zdaj živi, mi je povedala, da je vsebina omenjenega članka točna. Za tragično zaročenčovo smrt je zvedela še istega dne opoldne. K njej na dom se je s kolesom pripeljala neka ženska iz Doslovč in ji po sporočilu rekla: »Če ga želiš še enkrat videti, pojdi z menoj.«

Vsaka s svojim kolesom sta se odpeljali v Moste, pustili kolesi pri Jošanu in jo po bližnjici peš mahnili naprej. Že na poti ju je zajela močna snežna nevihta in bilo je zelo mraz.

Omenil sem že, da so Nemci od devetih kurirjev ujeli tri in to Franca Debeljaka, Jožeta Dolarja in Janeza Zima-Poharjevega. V dolino so morali nositi težka bremena zaplenjenega materiala (Nemci so namreč odkrili tudi skrito skladišče 3. bataljona). Tam, kjer se soteska Završnice bliža Mostam, so takoj brez zaslišanja ustrelili Debeljaka in Dolarja, Janez Zima pa je moral nositi vrečo moke še naprej do gostilne Pod Stolom, potem so ga odgnali nekaj sto metrov nazaj in ustrelili.

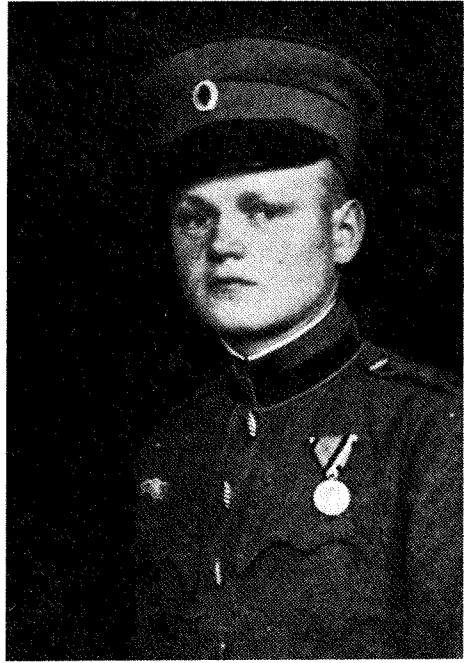
Kristina in njena spremljevalka sta videli pod smreko ob poti Debeljaka in Dolarja. Debeljak je ležal vznag z večkrat prestreljenimi prsi, poleg njega pa na boku Dolar. Poharjev je ležal sam okoli 50 metrov od njiju proti Mostam pri Žirovnici.

Debeljakova smrt je čez dobro leto terjala še eno žrtev. Mati, ki se nikakor ni mogla potolažiti, je mislila samo na to, kako bo že prvi dan ob osvoboditvi pokopala sina in ga pokopala na pokopališče v Begunje (»kjer je krščena zemlja«).

4. maja 1945. leta so enote Kokrškega odreda osvobodile Begunje, toda še v vseh gorenjskih mestih so bile nemške in domobranske postojanke. Po železnici so vozili vojaški transporti v Nemčijo eden za drugim. Na vходу pred Dvorskovo vas so vaščani postavljali mlaje, deske z napisanimi dobrodošlicami osvoboditeljem in zastave. V teh zadnjih trenutkih vojne je Debeljakova mama zaprosila vaškega gostilničarja in kmeta Franca Gogala, po domače Frenckovega ata, naj gre s konjem in vozom k mizarju Zakotarju v Radovljico po krsto. S krsto bi potem šli v Moste po sinovo truplo.

S sv. Petra in okolice so se še slišali streli. Gogala se je pred odhodom v Radovljico hudomušno šalil: »Kaj bodo ti otroci? Če bi mi stari prijeli za puške, bi Nemci in domobranci tako dirjali čez hribe v Avstrijo, da bi se kar kadilo za njimi.«

V Radovljici je nek Mongol, ki je bil nemški vojak, klical Gogali naj ustavi voz zaradi pregleda dokumentov. Mož, star preko 60 let, ga ni slišal. Bil je naglušen, poleg tega je še voz močno ropotal (takrat kmečki vozovi še niso imeli gumijastih koles). Mongol je ustrelil in krogla je vozniku prebila trebuh. Hudo ranjenega so odnesli v ambulanto, ki je bila v zgornjih prostorih šole v Radovljici, kjer je kmalu umrl. Šel je po krsto za drugega, toda potreboval jo je zase. Nekdo je pri-

Franc Zakrajšek-Berti, doma iz Boštete pri Robu, blizu Velikih Lašč na Dolenjskem

peljal konja in voz domov, mrtvega Gogala pa je na vozu pripeljal Jurjevč iz Dvorske vasi. Pogreba na pokopališču v Begunjah so se udeležili tudi partizani.

Članek Iz smrti v življenje je napisal Janez Zima Poharjev, kmečki sin, rojen 14. oktobra 1923. leta v Žirovnici.

Pesem Hitlerjev klic Slovincu, je napisala Ivanka Fink iz Lesc. Oče in mati sta bila iz Podljubelja nad Tržičem, kjer se je rodila Ivanka 2. avgusta 1926. leta. V družini sta bili še dve sestri: štiri leta starejša Minka in devet let mlajša Pavla. Oče je delal v predilnici v Tržiču, potem pa se je družina za deset let preselila v Begunje, ker je oče dobil novo službo pri Kristanu v Zapužah (iz Kristanove majhne tovarne je zrasla Tovarna suknja Zapuže). 1937. leta so se preselili v Lesce, kjer je oče dobil službo v tovarni verig. Obenem je bil tudi hišnik v leški šoli in je z družino stanoval v hiši poleg šole, po vojni pa do 1962. leta v šoli kot oskrbnik.

Ivanka in Minka sta bili na Zgoši vključeni v mladinsko organizacijo. Minka je namreč delala v otroškem vrtcu na Zgoši in je tam dobila zvezo z aktivisti OF. Ivanka je pred odhodom v partizane delala v tovarni verig. Marca 1944. leta bi morala na poziv iti v obvezno nemško delovno službo »Arbeitsdienst«, ki je bil obvezen tako za mlade fante kot dekleta v starosti od 16 do 18 let. Tako fantje kot dekleta v tej službi so nosili rjave obleke. Pred in prva leta vojne je ta obvezna služba trajala tri mesece, potem pa šest.

Konec marca 1944. leta je Ivanka šla v partizane, teden dni kasneje pa sta za njo prišli še sestra Minka in sestrična Dragica. Komanda 3. bataljona GO je Minko dodelila za kuharico h kurirjem v Dragi, Ivanko pa v šušteršičevo kočo. Minka je od kurirjev kmalu zvedela za tragično smrt kurirjev kurirske postaje G-17, mati pa je zvedela čez mesec dni. Z grabljami v rokah je šla s Smolejovo mamo do požgane koč. Na betonskem podu je dobila še hčerkino nogavico in več gumbov.

Zbrali sta tudi koščice in jih pokopali, čeprav nista vedeli, čigave so. Po vojni so koščice vseh zgorelih kurirjev zbrali v majhne krstice in jih skupaj z drugimi padlimi borci pokopali v Dragi. Dan ali dva so krste ležale v gasilskem domu v Begunjah. Bil je to največji pogreb v zgodovini Begunj.

Pesem Hitlerju za rojstni dan je napisal Ivan Anderle-Dušan.

Zanimivo je, da niso pozabili na hudomušne Male oglase. Pri pozornem branju slednjih opazimo sledeče: V kurirski koči ni bilo vode in so jo kurirji nosili iz bližnjega potoka. Nosili so jo vsi po vrstnem redu, tudi komandir Berti.

Pa še tole: kurirji kot drugi borci so komaj čakali, da bo pomladansko sonce pobralo sneg. Pozimi so se morali zelo paziti, da ne bi Nemci po sledih prišli do karavle. Zdaj, ko ni bilo več snega, so postali preveč brezskrbni, kar je razvidno iz Bertijevega opozorila Nemcem v Malih oglasih, da je zdaj, ko ni več snega, težko najti sled za kurirji. Kot da so pozabili na izdajalce in previdnost.

Še enkrat naj poudarim, da so kurirji vedeli za hajko. Berti je navil uro, ki je zvonila zjutraj ob štirih, ko naj bi se umaknili iz koč v gozd. Zbudili so se, se poslovili s tovariši, ki so tisto noč spali v koči in spet zaspali.

Stražar je dremal med vrati. Če bi bil stražar oddaljen le sto metrov od koč, tragedije v tako grozni obliki in obsegu ne bi bilo.

V Malih oglasih omenjajo tudi politdelegata. Pol leta sem spraševal borce, ki so poznali te kurirje, kdo od njih je bil politdelegat, a se tega nihče več ne spominja. Ko sem zadnjič še obiskal nekatere sorodnike padlih kurirjev, mi je bivši vosovec Alojz Anderle-Davorin rekel, da je vse doslej mislil, da je bil komandir te kurirske postaje Ivan Knafelj iz Smokuča (omenil sem že, da je njegov brat Ivan od G-17 nosil pošto k vosovcem). Ivan je bil rojen 21. maja 1915. leta v Doslovčah. Izučil se je za kovača. Oče je bil železničar, doma pa so imeli kajžo. Kot kovač je delal v tovarni verig v Lescah. V partizanih je bil le dva meseca. Po naravi je bil tih in miren. Ker komandir Berti v prvem malem oglasu zbada politdelegata z lenobo zaradi političnih ur, je verjetno, da je bil Knafelj politdelegat. Ne gre o lenobi, Knafelj po naravi ni bil govornik.

Slavko Smolej je bil rojen 21. maja 1924. leta v Mostah pri Žirovnici. Leta 1943 je bil mobiliziran v nemško vojsko. Ko je decembra 1943. leta prišel na dopust, se je priključil partizanom pod Stolom. Od ožjih svojcev ni nihče več živ.

Jože Dolar je bil rojen 18. aprila 1926. leta v Zabreznici pri Žirovnici. Njegov starejši brat Franc je že 1942. leta odšel v partizane, zato so Nemci Dolarjeve izgnali v taborišče v Nemčijo, le 16-letnega Jožeta so pustili doma. Jože je bil že na terenu sprejet v SKOJ. Februarja 1944. leta je odšel v partizane. Njegov brat Ivan, ki se je okoli prvega maja 1945. leta s starši vrnil iz taborišča, je padel 10. maja 1945. leta v Radovljici kot zadnja žrtev vojne na Gorenjskem. Jože je padel šesti dan po 18. rojstnem dnevu.

Ob koncu naj se še enkrat povrnem k primorski družini Faganel. Opisal sem že, kako je mati 1926. leta zapustila moža in tri mladoletne otroke in odšla za kuharico v Aleksandrijo in se prvič vrnila za nekaj dni k družini na Jesenice šele čez dvanaest let. Ozeljan pri Gorici je zapustila revna, vrnila se je revna.

Njenega moža Karla so še naprej silili, naj se vpiše v fašistično stranko, potem bo dobil delo. Kot zaveden Slovenec ni klonil. Pobegnil je čez mejo in se na Jesenicah kot zidar zaposlil pri obrtniku, zidarju Regovcu. Za njim je 1931. leta Franc Mladovan pripeljal njegovo hčerko Zoro, sin Rado pa je s stricem prišel na Jesenice 1933. leta. Le Mirko je ostal v Ozeljanu do 1940. leta, ko je dobil poziv, da mora v italijansko vojsko. Strgal je pozivnico in pobegnil čez mejo k očetu, bratu

in sestri na Jesenice. Službo je dobil v Železarni, kjer je bil varilec v konstrukcijski delavnici. Pri kovinarskem pihalnem orkestru je igral na boben.

Tudi njega je zajela nemška vojaška mobilizacija. Ko je pozimi 1943/44 prišel na dopust, je odšel v partizane. Njegov brat Rado pravi, da je izredno rad slikal. Ko je bil še v nemški vojski, je včasih poslal domačim dopisnico brez besed, le narisal je kak prizor iz njegovega življenja ali panoramo kraja, kjer je bil. Ker nihče razen njega na kurirski postaji G-17 ni imel dar za risanje, lahko upravičeno trdimo, da je naslovna stran časopisa Kurir izpod Stola delo Mirka Faganela.

Po vojni so Faganela prekopali in pokopali v skupno pokopališče padlih borcev na pokopališče na Jesenicah.

Franci Lakovič

Šla bi po tebe

*Šla bi po tebe,
toda le kam,
dolgo, predolgo
počivaš že sam.*

*V dlan bi si vzela
črne prsti,
ki poškropila
jo tvoja je kri.*

*Potlej umreti
bilo bi lahko,
saj že usiha
mi staro telo.*

*Če pa ne bo me,
preljubi moj sin,
drugim ostal bo
na tebe spomin...*

Josip Murn-Aleksandrov

Mislil sem na prošle dni

*Mislil sem na prošle dni,
mislil na sedanje,
srež po vejah mi blešči,
palo ivje nanje.*

*Slana že in mraz pekoč,
prišli so vetrovi,
prišla je Mihelska noč,
tu so zimski dnovi!*

*Tu, ah, zima je sopeč
v coklah in s kožuhom,
in napuh moj ves je preč,
saj ni nič z napuhom . . .*

*Mislim, poročim se ž njo,
pa vas vabim v svate —;
plesal z ženko bom svojó
do vse zore zlate!*

Franci Lakovič

Pravljica

*Nekdaj fant je mlad živel,
ves pogumen in vesel,
z desno nosil je rokó
puškico nabasano.*

*Starec zdaj nekje živi,
dan ga jutrišnji skrbi
in s tresočo že rokó
v desni nosi palico . . .*

*Konca pravljici še ni,
konec ji dodajte vi:
Naj ta starec, v srcu mlad
prejšnjih let uživa sad.*

Drago Novak

Ciril Jureš-Maks je umrl junaške smrti

Letos poteka 33 let, odkar je v središču Ljutomera, metropole Prlekije, omahnil komaj dvajsetletni sekretar okrajnega odbora Zveze slovenske mladine za ljutomersko področje Ciril Jureš-Maks.

Rodil se je leta 1925 v majhni vasici Bunčani nedaleč od Ljutomera. Bil je iz številne kmečke družine. Že v rani mladosti je občutil vse tegobe kmečkega življenja. Nadarjenega otroka so starši poslali v klasično gimnazijo v Mariboru, kjer se je preživiljal z inštrukcijami. Tukaj je prišel v stik z naprednim mladinskim gibanjem.

Okupacija ga je zatekla doma. Pozimi 1942 ga je okupator mobiliziral v »arbeit-dienst«. Ko je poleti 1943 prišel začasno na dopust, se ni vrnil tja, temveč je iskal povezavo s partizani. Ker so bile v tem času povezave s Pohorjem prekinjene, je odšel za nekaj časa v Medžimurje ter se tam povezal s hrvaškimi partizani.

V jeseni 1943 se je zopet vrnil na področje Prlekije, kjer se je povezal z Ivanom Nemcem-Vojkom, poverjenikom IO OF, ki je že od jeseni 1942 deloval na tem področju. Sodeloval je z nekaterimi domačini, ki so bili vključeni v OF, tako z Rudijem Seršenom, Francem Galundrom in Vilijem Hedžetom iz Veržeja. Prek Jova Jurkoviča je bil povezan tudi z znano partizansko postojanko na področju Prlekije pri Janku Prelogu na Grlavi, kjer je že v letu 1942 delovala dobra postojanka OF. Na področju Prlekije se je z vso vnemo vključil v delo OF. Sodeloval je pri manjših sabotažnih akcijah, propagandnih akcijah ter pri zbiranju orožja in sanitetnega materiala, ki so ga prleški aktivisti pošiljali partizanom na Pohorje. Pomagal je pri ustanavljanju vaških odborov OF ter pri mobiliziranju novincev za partizanske enote.

7. 10. 1944 se je udeležil večjega partizanskega posveta ljutomerskih aktivistov pri Ivanu Novaku v Branoslavcih, ki ga je vodila članica PK za Štajersko Marija Petje. Na dvodnevem posvetu so aktivisti ljutomerskega področja obravnavali celotno politično in vojaško situacijo na področju Prlekije, sprejeli več pomembnih sklepov, ki so bili odločilnega pomena za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na področju Prlekije. Na tem posvetu je bil izvoljen nov okrajni odbor OF

za ljutomersko področje, Ciril Jureš pa je bil imenovan za sekretarja okrajnega odbora ZMS za ljutomerski okoliš. Po imenovanju se je še z večjo vnemo lotil ustanavljanja vaških odborov ZMS na območju Ljutomera in okolice. Tako zasledimo v pozni jeseni 1944 samo na ljutomerskem območju 14 odborov ZMS, torej je skoraj v vsaki večji vasi delovala organizacija ZMS in mladinci so vneto sodelovali pri raznih manjših sabotažnih akcijah ter širjenju idej OF.

Da bi na ljutomerskem območju poživili delovanje SKOJ, je bila jeseni 1944 konferenca skojevcev za ljutomersko področje pri Ferdu Magdiču v Ilovcih. Tudi na tej konferenci je sodeloval Ciril Jureš.

Ko je narodnoosvobodilno gibanje v okolici Prlekije v jeseni 1944 doseglo največji organizacijski razmah, je ljutomerski nemški župan Hans Herndl dal poklicati na območje Prlekije vlasovce, da bi ga očistili partizanov pred bližajočo se fronto, razen tega pa zaščitili naciste in nemškutarje pred ljudsko sodbo. Tako zasledimo že septembra 1944 v krajih Prlekije 346 vlasovcev. Prihod vlasovcev pomeni še težavnejši položaj partizanov, saj so vlasovci s svojim strahovanjem skušali zastrašiti prebivalstvo in z grozodejstvi hoteli preprečiti sodelovanje Prlekov z aktivisti OF.

Med vlasovci in partizani je kmalu prišlo do spopadov, ki so močno odjeknili po vsej Prlekiji. Eden od pomembnejših spopadov je bil tudi 3. 2. 1945 pri Ignacu Žaliku v Logarovcih. Majhna domačija je tega dne dajala zavetje partizanom Radu Pušenjaku, Jožku Berdenu, Cirilu Jurešu, Aljošu Bernotu, Stanetu Simoniču in Mariji Petje. Partizani so si hoteli odpočiti in se pripraviti na partizanski miting, ki so ga hoteli organizirati v bližnji Dobrovi pri Križevcih pri Ljutomeru. Vendar je bil ta dan zanje usoden. Še danes ni mogoče ugotoviti, ali je bila skupina partizanov izdana, dejstvo je, da so jih vlasovci iznenada napadli in da so morali partizani sprejeti neenak boj. Vnel se je boj, ki je trajal dve polni uri. Partizani so se junaško borili. V boju je bil ubit tudi sam vodja vlasovcev na področju Ljutomera kapetan V. Schlidowsky, razen tega so imeli vlasovci več mrtvih in ranjenih. Pri preboju sta padla Joško Berden in Aljoš Bernot, teže ranjena pa sta bila Ciril Jureš in Marija Petje. Ciril Jureš je bil ranjen v trebuh in ramo ter je močno krvavel. Tako so ga vlasovci lahko ujeli živega, zmanjkalo mu je tudi nabojev, da bi se sam ustrelil, kakor so se dogovorili partizani, da bodo storili, da jih vlasovci ne bi ujeli živih. Vlasovci so takoj planili na ranjenega partizana, ga brcali, psovali, nato pa ga vklenili in privezali za voz. Marija Petje se je ranjena zatekla k bližnjim sosedom, po krvavih sledih pa so jo vlasovci izsledili in odvedli v ljutomerske zapore. Iz boja sta se prebila le Rado Pušenjak in Stane Simonič.

Mrtve in ranjene vlasovce so vlasovci naložili na voz. Kje so mrtve pokopali, pa ni mogoče ugotoviti. Bili so zelo besni, predvsem zaradi smrti njihovega poveljnika. Ranjenega Cirila Jureša-Maksa so privezanega za voz vlekli skozi Ključarovce in Noršince proti Ljutomeru. Po prihodu v Ljutomer so se najprej ustavili v prostorih bivše meščanske šole, takrat »hauptschule«, kjer je bila začasna postaja rdečega križa. Tam so ga obvezali in mu dali injekcijo. Hoteli so ga ohraniti živega, da bi iz njega izlekli čimveč o partizanih na območju Prlekije. Kmalu zatem so ga odvedli v hišo Alojza Zavratnika, kjer so imeli vlasovci svoj štab. Že v teh prostorih so ga začeli mučiti ter mu grozili z obešanjem, če ne pove, kje so partizani. Toda hrabri mladenič je junaško prenašal vse udarce in ni ničesar izdal. Pri zaslišanju so sodelovali tudi ljutomerski gestapovci. Ker ni hotel ničesar izdati, so se vlasovci odločili, da ga bodo obesili na Glavnem trgu v Ljutomeru.

Že naslednji dan 4. 2. 1945 so po zvočniku razglasili, da bodo ob 10. uri obesili na Glavnem trgu ujetega »bandita« in pozivali prebivalstvo, naj si to ogleda. Že zjutraj 4. 2. 1945 sta dva vlasovca pripravila vešala na kostanju pred današnjo veleblagovnico na Glavnem trgu št. 5. Ob 10. uri so se zbrali na trgu nemškutarji, nemški župan, šef Ljutomerskega gestapa, vojaška četa vlasovcev in namestnik ubitega komandanta vlasovcev za Ljutomersko območje F. Frideman. Dva vlasovca sta držala pod roko že na pol mrtvega in razmesarjenega Cirila in ga peljala na mesto za obešanje. Čeprav so vlasovci želeli, da bi si čim več ljudi ogledalo to »ceremonijo«, se je zbralo na trgu le malo ljudi. Obešenega sekretarja so pustili viseti na kostanju ves dan, da bi bil v opozorilo za vsakega, ki bi se skušal upirati nemškemu rajhu. Zanimiva je ugotovitev, da je bilo to prvo in zadnje obešanje zajetih partizanov na področju Prlekije. Ujete partizanke Marije Petje torej niso obesili, temveč so jo v Ljutomerskih zaporih mučili, nato pa odvedli v Maribor, kjer so jo umorili.

5. 2. 1945 zgodaj zjutraj so domačini sneli obešenega sekretarja in ga pokopali na Ljutomerskem pokopališču. Po vojni je njegovo truplo bilo prepeljano na pokopališče v Križevce pri Ljutomeru.

Prleki so se oddolžili Cirilu Jurešu s tem, da so mu postavili pod kostanjem, na katerem so ga obesili spomenik, ki so ga odkrili 1. 6. 1957.

Med ljudstvom Prlekije pa je ostal spomin o njegovi junaški smrti.

UBITI NA PRAGU SVOBODE

Ker se je fronta vedno bolj približevala Prekmurju in Slovenskim goricam, so Nemci v jeseni 1944 v veliki naglici pričeli graditi vojaške utrdbe, strelske jarke in ponekod protitankovske prepreke ob robu Slovenskih goric do Razkrižja, na desni strani Mure do Gornje Radgone in od tod proti severu ob stari jugoslovansko-avstrijski meji proti Monoštru. Za delo so ponekod mobilizirali vso razpoložljivo delovno silo (starčke, žene in otroke, starejše od 14 let). Ti so pod vodstvom nemških vojakov čez jesen 1944 in spomladi 1945 gradili utrdbe, ki bi naj preprečile ali vsaj zaustavile nadaljnji prodor borcev Rdeče armade in partizanskih odredov Jugoslavije. Ker se je zelo mudilo, so morali delavci delati tudi v dežju, snegu in mrazu. Nemški vojaki so jih priganjali pri delu. Ob gradnji utrdb so Nemci zlasti ob Muri posekali precej lesa ter tako povzročili precejšnjo materialno škodo. Močne utrdbe so Nemci še posebej zgradili na desni strani Mure pri Veržejju (blizu železniške postaje v Meki in Komarombi ter v Bunčanih).

Ko je bila po dolgem času fronta pri Blatnem jezeru prebita ter so se partizanske enote 3. in 1. jugoslovanske armade prebijale po Hrvaški, se je frontna črta vedno bolj približevala tudi predelom Prekmurja in Slovenskih goric.

Prek Slovenskih goric so se že od februarja 1945 začele valiti kolone civilnega prebivalstva, ki se je umikalo fronti. Za njimi so se umikale kolone nemških vojakov, ki so hitele proti Dunaju, da zadržijo sovražnika ob tem pomembnem strateškem področju. Umik teh enot je dosegel v Slovenskih goricah višek 1. 4. 1945. leta. Za Nemci so se umikale tudi razpadajoče enote madžarske vojske. Ob umiku so Nemci povzročali razdejanje in smrt. Ob cestah so na mnogih krajih razstreljevali vojaška osebna vozila, ker niso imeli bencina, da bi jih odpeljali naprej, niso pa dovolili, da bi ta prišla v roke partizanskim enotam in Rdeči armadi. Ljudje so skrivaj

opazovali, kako se je morala nekoč »neuničljiva« nemška armada klavrno umikati, in to z ozemlja, ki so si ga hoteli trajno prisvojiti.

Še preden se je fronta ustavila na Slovenskih goricah, so Nemci še povečali teror nad prebivalstvom. Posebne policijske enote so po vaseh izvajale preiskave po hišah, kjer bi se naj po njihovih podatkih zadrževali partizani. Ponekod je Nemcem še zadnji hip res uspelo odkriti nekaj partizanskih postojank na področju Prlekije, aretirali so več ljudi in jih zaprli v Ljutomerske zapore.

Ker je aprila 1945 področje Slovenskih goric že bilo proglašeno za frontno območje, so Nemci 15. 4. 1945 izdali proglas, da se mora vse civilno prebivalstvo umakniti s frontnega področja na črto Presika—Kog—Sv. Bolfenk, ker se bo na tem področju ustalila nemška armada. Ob koncu aprila 1945 se je frontna črta tam res ustavila. Potekala je ob Šafarskem, Razkrižju, nato je šla ob slovensko-hrvtski meji proti jugu čez Presiko, Kog, Sv. Bolfenk do Ormoža ter nato na Dravo.

Nemški ukaz o umiku civilnega prebivalstva so mnogi prebivalci upoštevali. Nekateri so se sicer poskrili po domačih kletih, drugi pa so se umaknili k sorodnikom v okoliške vasi ali kam drugam. Frontno črto med Muro in Dravo je zasedla nemška vojska, ki so jo pozneje zamenjali madžarski vojaki, na drugi strani pa so oddelke sovjetskih enot zamenjali pozneje 12. in 16. divizija 1. otečestvene bolgarske frontovske armade.

Znano je, da so ob robu Slovenskih goric ponekod prav manjša nahajališča rjavega premoga, med njimi je bil najpomembnejši rudnik Presika, ki so ga zaradi vedno manjših zalog in nerentabilnosti zaprli po osvoboditvi. Zelo skromno nahajališče rjavega premoga je bilo tudi v Ilovcih, nedaleč od Ljutomera. Tukaj so domačini včasih kopali za svoje potrebe rjavi premog. Že v stari Jugoslaviji so rudnik opustili, ker so bile zaloge minimalne.

Ko so Nemci izdali ukaz, da se mora civilno prebivalstvo umakniti s frontnega področja, se je v ta zapuščen roj, ki je bil le približno 35 m dolg, 8 m širok ter ponekod 2,5 m visok, zateklo 19 ljudi, predvsem so bile to matere z otroki in starčki. Upali so, da se bodo tukaj zavarovali pred vojno vihro. Kdo se je prvi zatekel v ta zapuščen rudniški jašek, ni mogoče ugotoviti. Rov ni bil varen, saj ni imel stranskega izhoda za umik. Po izjavah nekaterih partizanskih aktivistov s tega območja so partizani vedeli za ta zapuščen roj, včasih so v njem prenočili tudi kurirji, vendar se aktivistom ni zdel dovolj varen, zato se v njem niso stalno zadrževali. V ta zapuščen roj so se 17. 4. 1945 zatekli: Marija Habjanič, viničarka z otroki Marijo, Antonom, Slavico in Matijem, Antonija Mir, viničarka z otroki Andrejem, Antonom, Jankom, Slavico in Slavkom, vsi doma iz Rinčetove grabe, Ciril Špur, mizar iz Ljutomera, Marija in Matija Šeruga, otroka iz Žerovincev, Antonija Lihtenvalner z otrokoma Vinkotom in Marijo, Tušek Marija z otrokom Marijo.

Ko so Nemci hajkali za partizani, so odkrili tudi ta »začasni dom« nekaterih prleških domačinov. Ugotovljeno je, da so Nemci odkrili zapuščen roj s pomočjo policijskih psov. Kdaj se je zločin zgodil ni mogoče ugotoviti. Nekateri domačini vedo povedati, da so videli Cirila Špura še 20. 4. 1945. Ker je bil imenovan med žrtvami, se je moral zločin zgoditi po tem datumu. Nemci so roj odkrili, kako pa so pobili ljudi, ni mogoče ugotoviti, ker ni bilo preživelih. Po izjavah Matija Habjaniča iz Ilovca, ki so mu Nemci ubili tudi ženo z otroki in ki je prvi odkril žrtve v rudniškem roju, lahko ugotovimo naslednje: Nemci so ubili žrtve z ročnimi bombami, in nekatere celo prebodli z bajoneti. Njihova trupla so bila izmaličena. Trupla so ležala bolj proti koncu jame, iz česar lahko sklepamo, da so se žrtve umikale napadalcem. Domačini so po vojni iskali pogrešance. Mislili so, da se bodo še vrnili.

Vaščani so žrtvam na Slamnjaku postavili po osvoboditvi spomenik

Šele 15. maja 1945 je Matija Hobjanič odkril žrtve v zapuščenem jašku. Nemci so namreč po dejanju vhod v jašek dobro zamaskirali.

Komisija, ki je identificirala trupla, je ugotovila, da je bilo ubitih 19 ljudi. Domačini so jih pokopali. Zločin okupatorja je močno odjeknil po vsej severovzhodni Sloveniji. Prebivalci okoliških vasi so žrtvam na Slamnaku odkrili spomenik v obliki Triglava, na kraju zločina pa je bil odkrit spomenik leta 1976.

Nemci so torej na pragu svobode v srcu Slovenskih goric izvedli gnusen zločin, toda žrtve med ljudstvom Prlekije ne bodo nikoli pozabljene.

Fani Okič

Rdečemu bratu

*Moj rdeči brat
pregnan v rezervatih —
ne upaj v nas.
Tvoj beli brat je
K a j n.
Tvoj beli brat
ne veruje
govorici
»Govorečega kamna« —
kamen je
njegovo srce.
Kamen
na vseh
kontinentih
kamor so stopile
njegove noge.*

*V tvojih rezervatih
je tisto,
kar želi pokoriti:
Energijska
v uranu,
nafti,
lignitu.
Zaradi tega
tvoj beli brat
pada na izpitu
ČLOVEČNOSTI.*

*Zaradi tega
tvoj beli brat molči
ko jemljejo
tvojim ženam, hčeram
največjo dobrino —
materinstvo.*

*Zaradi tega molči,
tišči ušesa
pred prerokbo
Govorečega kamna:*

*»Svet bo propadel
takrat,
ko brat
ne bo bratu več
brat.
Svet bo propadel,
če ne bo spoznal,
da smo vsi ljudje
rojeni iz istega
naročja
Velike Matere
Zemlje
z enako pravico
do življenja in
svobode.«*

*Moj rdeči brat —
strah me je.
Bojim se,
da tvoj beli brat
tega ne bo nikoli
spoznal.
Bojim se,
da bo
Govoreči kamen
imel prav ...*

Florjan Laimiš

Čigave so posadke v Jemenu

Velike sile nenehno segajo po strateško pomembnih delih tujih ozemelj, da bi uredile svoja oporišča in z oboroženo silo zavarovale svoje koristi.

Premirje na meji med dvema Jemenoma marca letos je bilo rezultat posredovanja članic arabske lige, zaskrbljenih zaradi možnih hudih posledic, če bi se vojna nadaljevala. Spor med Jemenoma, ki je prerasel v vojno, je bil vsekakor neprijetna in nevarna novost v vse prej kot mirnem ozračju arabskega sveta ob dogodkih v Iranu. Sana in Aden, dva režima različnih tendenc sta bila angažirana v spopadu, ki je imel vse lokalne in tudi vse mednarodne implikacije.

Gledano z lokalnega stališča je bil spopad direktna vojaška in politična posledica vrste političnih ubojev v nekaj minulih letih. Zaključna faza spora se je

Vojaška parada v Adenu. Saudova Arabija, varuhinja režima v Sani nezaupljivo ocenjuje socialistično razvojno usmeritev druge dežele na jugu polotoka, LDR Jemen

začela z ubojem jemenskega predsednika El Hamdija, nato z ubojem njegovega naslednika El Gašmija in na koncu južnojemenskega predsednika Salima Robaje. Uboj Hamdija na severu in Robaje na jugu je napovedal dokončni propad posredovalnih komitejev, ustanovljenih po državljanski vojni leta 1972, in katerih naloga je bila, da v skladu z odločitvami vrhunskih srečanj v Kairu in Tripolisu začrtajo pot za združitev severnega in južnega Jemena.

Namesto, da bi se spor pomirjeval, se je zaostroval. Oblasti v Adenu so obtoževale severnega sosedo, da varuje, uri in pripravlja za invazijo politične disidente,

opozicijo novemu adenskemu režimu, ki se je močno povezal s SZ in nezadovoljna plemena v obmejnih krajih. Spor med tema dvema neuvrščeni državam se je razvil v ostro sovražno propagandno in diverzantsko kampanjo, ki je pripeljala do poskusa strmoglavljenja režima v Sani 15. oktobra lani.

Poskus prevrata je propadel predvsem zaradi tega, ker so nekatere enote južnomemenske armade pod vodstvom padalskega poveljnika Abdel Alema odrekle poslušnost in se umaknile v Severni Jemen. V samem Adenu so tedaj tudi ubili dotedanjega predsednika LDR Jemen Salima Robajo. Njegovi privrženci v vojaških vrstah so zbežali v Severni Jemen in tam sestavili jedra odpora. Ti odredi so se priključili Združeni narodni fronti, opozicijski politični formaciji pod vodstvom Abdel Kavi Makavija.

Iz takšnega razporeda dogodkov je bilo razvidno, da so nove oblasti LDR Jemen videle dovolj veliko nevarnost in našle razloge za vojaški poseg na obmejnem področju severnega sosedu, kjer so oporišča oborožena in politične opozicije proti Adenskemu režimu.

Družbena ureditev v LDR Jemen je bila že več kakor desetletje trn v peti Saudski Arabiji. Prepričana je, da želi Južni Jemen destabilizirati celotno področje Arabskega polotoka. Mejni spopadi med dvema Jemenoma so se začeli nekaj let potem, ko je Južni Jemen leta 1967 dobil neodvisnost od Velike Britanije. Sedanji Severni Jemen je bil tedaj že oblikovan. Med I. svetovno vojno je bil na strani Turčije zaradi česar so Britanci podpirali poskuse invazije iz majhne državnice Asir na severni del Jemena, toda leta 1926 je Asirski šejk formalno prišel pod oblast Saudskega kralja. Posledica tega je bila, da so se spopadi razširili na veliko sosedo Saudsko Arabijo. Trajali so od leta 1930 do 1934. ko se je Ibn Saud odločil da bo vojaško obračunal z vladarjem v Sani. Kmalu nato je bil vzpostavljen mir. Ibn Saud ni več ogrožal Jemena, Velika Britanija pa je tudi prenehala spletkariti v tem delu Arabskega polotoka in s posebno pogodbo priznala neodvisnost Jemena.

Konzervativni Imam Jahja iz Rašidske dinastije je vladal v takšnem Jemenu do leta 1948., nakar ga je nasledil njegov najstarejši sin Sejf ul Islam Ahmed. Ta je leta 1955 zadušil upor in ustanovil prvo vlado v Sani. Naslednjega leta je navezal odnose s SZ, vojaške pogodbe pa je sklenil z Egiptom, Saudsko Arabijo in Sirijo. Precej težav je imel na mejah s tedaj še Adenskim protektoratom. Spori so trajali nekaj let, praktično vse do ustanovitve neodvisne države Južni Jemen. Leta 1958. je imanov sin el Badr odpotoval v Kairo na razgovore, ki so pripeljali do ustanovitve federalne unije med Združeno Arabsko republiko in Jemenom. Pogodbo so podpisali 8. marca v Damasku.

Ko je leta 1962. imam Ahmed umrl, ga je nasledil njegov sin el Badr, vendar je že čez nekaj dni izbruhnil upor pod vodstvom polkovnika Salala, nakar so v Sani razglasili republiko. Čeprav je bil Jemen od leta 1962 do 1969 prizorišče hudih spopadov med rojalisti, ki jih je podpirala Saudska Arabija in republikanci, ki so se opirali na Egipt, bojev, med katerimi je padlo več tisoč žrtev, je bilo to obdobje prelomnica v dolgi Jemenski zgodovini. Skrajno zaostali in dolga stoletja izolirani Jemen je tedaj krenil po poti mednarodne afirmacije in stopil med tiste države, ki se zavzemajo za demokratične in pravičnejše odnose na svetu. Med neuvrščeni državami je bil Jemen že na njihovi prvi, beograjski konferenci.

Jemensko ljudstvo se ima za isti narod, toda razni činitelji onemogočajo poskuse za združitev v eno državo. Predvsem Saudska Arabija trdi, da želi LDR Jemen na silo združiti dve državi, povsem pozabila pa je na dediščino, ki jo je v Adenu zapustila nekdanja kolonialna uprava. Leta 1839 je britanski kapitan Betes-

ford Heins z dvema jadronicama, 44 topovi in 700 vojaki zavzel vulkanske rdeče grebene pred vstopom v Indijski ocean in jih priključil britanskemu kolonialnemu cesarstvu. Tako je ostalo skoraj do leta 1959, ko se je Velika Britanija odločila, da bo ustanovila »Federacijo južne Arabije«.

Pot do samostojne države LDR Jemen je bila težavna, obremenjena z vsem, kar prinaša s seboj kolonializem, predvsem pa boj velikih svetovnih sil za kontrolo nad strateškimi morskimi potmi. Vse do leta 1972. so še precej govorili o ustanovitvi skupne jemenske države in celo sklenili v Tripolisu dogovor v navzočnosti predsednika Gadafija. Toda, Saudska Arabija, na katero se Severni Jemen vsebolj navezuje, je odločen nasprotnik skupne jemenske države. Še posebno jo moti dejstvo, da je LDR Jemen sprejela socializem kot izključno pot svojega notranjega družbeno-političnega razvoja. Na vse poskuse za zблиževanje je negativno vplivala tudi navzočnost številne emigracije iz LDR Jemena v Sani ter dejstvo, da so mnogi begunci dobili visoke položaje v administraciji in v vojski. Znani ustanovitelj sindikalnega in političnega gibanja v Adenu Abdalah el Asnag v času britanskega protektorata, je bil kasneje zunanji minister v severnojemenski vladi.

Iz opisanega izhaja, da je bila spomladi prekinjena vojna veliko več kot lokalni spopad. Najprej so se pokazale medarabske implikacije te vojne. Odnosi Saudske Arabije z Adenom so se naglo zaostriili, kajti Riad vztraja pri svoji politični skovaniki, da je južno jemenska akcija v bistvu »podaljšanje komunistične ekspanzije« na območju največjih naftnih polj na svetu in v položaju, ko je bil saudski režim po znanih dogodkih v Iranu tudi sam na hudi preizkušnji.

Vsekakor je najbolj nevarna stran spora med dvema Jemenoma mednarodna dimenzija vojne. Po izpadu Irana iz zahodnih strateških kombinacij in po stalnem žarišču na »afriškem rogu« je mednarodni strateški pomen dveh jemenskih držav, ki obvladujeta Rdeče morje ter vstop iz Sredozemlja v Indijski ocean, izredno narasel. Južni Jemen zapira vstop v Rdeče morje, kar pomeni, da lahko kontrolira, to je blokira glede nafte najpomembnejšo pomorsko pot na svetu. Konzervativne arabske države menijo, da so zaradi tega življenjsko ogrožene. Po njihovem mnenju je Severni Jemen, država, ki leži na južnih obalah Rdečega morja tisti prednji položaj v njihovih rokah, s katerim je mogoče preprečiti Adenu, to je SZ, da bi obvladal nad Bad el Mandebom, to je vrati v Indijski ocean.

Takšno razglabljanje o strateškem pomenu dveh jemenskih držav je pripeljalo do povečanega zanimanja svetovnih sil za vojno na meji. Najprej je Saudska Arabija opozorila ZDA, da po njenem mnenju posvečajo premalo pozornosti temu delu sveta. Bojazen se skriva v obtožbi, da LDR Jemen znova podpira upornike gibanja DOFAR v Omanu na drugem koncu arabskega polotoka, že bliže perzijskim vodam. Tam je druga ožina, ki bi utegnila ogroziti tankerje z nafto, namenjeno zahodnemu poslovnemu svetu. Če zahod ne bo preprečil delovanja DOFARJA V Omanu, tako meni Saudska Arabija, se utegne zgoditi, da bo nevarnost še večja in da se bo vojna preselila iz Jemena na drugo stran polotoka, ali pa se bo razplamtela na obeh krajih.

ZDA so začele takoj, ko je bilo jasno, da izgubljajo Iran, iskati nove zaveznike in nova oporišča v tem delu sveta. Najbolj primeren je zanje Egipt, ker obvladuje Sueški prekop, ker ima močno armado in ker jo je v bojih že preizkusil. Veliko stavijo ZDA tudi na Izrael in na Somalijo ter Sudan, vojna med Jemenoma pa je odprla takšne možnosti za tujo intervencijo, da so Arabske države storile res največ in — boje ustavile. Misel, da bi ameriški mornariški korpusi prišli na pomoč je prestrašila arabske države, celo Saudska Arabija je začela razmišljati in preučevati svojo politiko navezovanja na Washington. Pripravljena je plačati moderno

Imamova palača v Vadi Daru — Severni Jemen, dežela, kjer se je čas ustavil, nekdanja »Arabia Felix« sodi med najrevnejše arabske dežele ker nima nafte. Zaradi svojega strateškega položaja je zdaj v središču interesov velikih sil

orožje, ki naj bi bilo protiutež sovjetskim dobavam vladi v Adenu, pripravljena je tudi podpreti misel o egiptovski vojski, kot policijskih enotah nekje v arabskem svetu, ni pa za prihod Američanov, ki naj bi se postavili po robu Kubancem, ki so, kot pravijo obtožbe iz zahodnih virov, že v Adenu. Prepričani so, da bi bile egiptovske čete kar dovolj, pa četudi bi Kubancem pomagali vojaški svetovalci iz DR Nemčije.

Vsega imata oba Jemena manj kakor 40 000 vojakov. Za dolgotrajno vojskovanje je to šibka vojaška sila. Misel na perspektivo, da utegnejo tuje vojske prevzeti dogajanja v svoje roke, je napotila sprte strani, da poiščejo rešitev na poti, ki je sestavni del politike neuvrčenih držav — s pogajanjmi, na miren način in brez vsakega pohlepa po ozemlju druge strani.

Slavko Rupel

Tri nove knjige o letalstvu

Tisti, ki vsaj površno zasledujejo dogajanja na našem knjižnem trgu vedo, da je zbirka Ti vražji fantje v letečih škatlah namenjena knjigam o letalstvu, o letalcih, o junakih zračnih spopadov v zadnji vojni, knjigam, ki posredujejo resnične zgodbe o letalcih in romane s tematiko zračnih višin. Da, to zbirko izdaja založba Mladinska knjiga in da je v pod tem naslovom izšlo že več knjig. Zdaj se nam v novi seriji te zbirke ponujajo tri nove knjige. Namenjene so mladim ljudem, prijateljem letalstva, vsem tistim, ki niso nikoli leteli, pa bi radi okusili to slast, pa tudi nekdanjim in bodočim pilotom. Posvečene pa so vsaj v glavnem pogumnim možem, ki so letalstvo pripeljali do neslutene razvoja, ki so morda po nekem naključju ostali živi ali pa so tako ali drugače žrtvovali svoja življenja za isto. Te knjige so torej posvečene pogumnim pilotom, posvečene so genialnim konstruktorjem letal, letalcem današnjega in včerajšnjega dne, vojnim pilotom in transportnim letalcem današnjega časa. V počastitev, v spomin, v zabavo, razvedrilo, zaradi spoznavanja tega skrivnostnega sveta, razkrivanja tančic ali zaradi mika samega, ki ga predstavlja letalstvo. Kdo ve?

Serija treh knjig iz letalskega sveta, ki je zdaj pred nami, nam posreduje dokaj različne knjige. Morda je ena boljša od druge, morda nam ena pove premalo, morda nas bolj prevzame roman o vojnem pilotu kot pa zapiski transportnega pilota, ki seveda ni pisatelj; morda se en avtor ponavlja, ali pa smo rahlo razočarani nad njim pričo uspeha njegove prve knjige. Toda vse tri knjige vnašajo v slovensko skromno literaturo o letalstvu mnogo novega, zanimivo skrivnostnega in predvsem

privlačnega. Ponujajo nam neobičajno branje. To pa pomeni uspeh teh del, pa čeprav je lahko stroga kritika do ene ali druge knjige manj prizanesljiva. Pa še nekaj je: morda bodo te knjige vzbudile slovenske ljudi, ki letajo po zraku, da bodo nekoč zapisali svoja doživetja in posredovali papirju svoje občutke? Da bomo dobili morda roman o kakem domačem junaku zračnih višin? Ob prvih knjigah te letalske zbirke je bilo o tem precej govora. Toda, ali bo ostalo samo pri željah?

Francoski pilot Pierre Clostermann je bil junak prvih vojni let. O svojih doživetjih pilota lovca je napisal slovito knjigo Veliki cirkus, ki je v slovenščini že dvakrat izšla. Njegovo pričevanje o letalskih spopadih nad zahodno Evropo v letih 1940 do 1943 je nekaj edinstvenega, očitno predvsem zato, ker je bilo vse, kar je pisatelj zapisal doživeto in neposredno po vojni sveže vrženo na papir. Pisatelj seveda kasneje ni utihnil. Ostal je zvest letalstvu in pisanju o njem. Toda njegova knjiga NEBO V PLAMENIH, ki je zdaj v prevodu Ljudmile Mihelič izšla v slovenščini še zdaleč ne more doseči prve Clostermannove knjige. Morda smo pisatelju krivični, ker je bila njegova prva knjiga nekaj edinstvenega, česar ni mogoče ponoviti. Najbrž pa je tudi objektivno gledano, delo slabše. Predvsem zato, ker je bilo vse, kar je pisatelj o lastnih doživetjih, temveč je v knjigi zbral zgodbe o spopadih, pilotih in letalskih dogajanjih v zadnji vojni. Pripoveduje nam v široki paleti o spopadih nad Belgijo in Francijo v letu 1940, o dogajanjih na Malti, govori o poljskih pilotih, ki so pomagali upornikom v Varšavi leta 1944, pa o kamikazih, ki so še neposredno pred premirjem napadali ameriške ladje na Pacifiku. Pisa-

telj je zbral najrazličnejša pričevanja in jih obdelal v krajših, literarno oblikovanih zgodbah in oživil spomin na pilote, junake zadnje vojne, na pilote v raznih državah, raznih prepričanj in ras. Kajti ljudje in njihove usode so tisto, kar ga je mikalo in čemur je posvetil svoja raziskovanja in pisanje. Saj so tudi letalci plačevali zmote, ki jih sami niso zakrivali. Seveda posamezne zgodbe (na pr. o napadu na admiralu Jamamoto, tudi izstopajo iz tega osnovnega koncepta. Toda osnovna misel pisanja in zgodb, ki nam jih posreduje Clostermann je vendarle — nikoli več vojne.

Škoda, da je original izšel leta 1951, slovenska izdaja pa nosi letnico 1979. Škoda, pa čeprav, knjiga kot rečeno, zaostaja za prvo knjigo avtorja, ki se uvršča že med klasična dela te literarne zvrsti.

Ameriški poklicni pilot Richard Bach je svoja doživetja, predvsem pa spoznanja in razmišljanja objavil v knjigi **PODARJENA KRILA**. (Slovensko izdajo je pripravil Branko Perko). Zanj letenje ni le poklic, ni le šport, pač pa življenje v vsej prvobitnosti, je zapisano knjigi na pot. In zato se ta pilot, ki je to postal šele leta 1955, navdušuje na klasično dobo letanja, ko je veter bičal pilotsko čelado in pilotova očala v odprti kabini. Sicer pa svoja razmišljanja posveča občutkom pilota v zraku, na samotni pisti, pa tudi v mravljišču, ki ga predstavlja na pr. Kennedyjevo letališče v New Yorku, ali v svetu neizmerne zračne razsežnosti, kjer je sam z ubogljivim strojem. Knjiga sestoji iz kratkih zgodb, zapiskov o notranjih doživetjih in manj zapisov o zunanjih dogodkih, zato je to pisanje prav posebne vrste. Redko za pilota, manj bleščeče navzven in bolj poglobljeno navznoter. Pa kljub temu vendarle ne vedno tako, da bi nas prevzelo. Bolj nas sili k razmišljanju in spoznavanju običajnim zemljanom neznane sveta zračnih višin.

Tretja knjiga je roman, biografska pripoved o angleškem pilotu brez nog, junaku druge svetovne vojne Douglasu Baderju. Pod naslovom **SKLATI ZVEZDE Z NEBA** jo je napisal Pane Brickhill.

Pilot Douglas Bader je bil resnično vreden, da so o njem napisali knjigo. Pa ne morda toliko zaradi njegovih letalskih zmag in njegove metode pri oblikovanju letalskih napadov in bojnih letalskih formacij, kot zato, ker mu je uspelo kot invalidu brez nog, da se je vrnil v letalstvo in tam dosegel vse, kar je bilo mogoče. Res je bil to čas vojne, ki junake povzdigne do neba. Toda prav to, da je Baderju leta 1940 uspelo, da so ga sprejeli v letalstvo, potem ko je bil po nesreči osem let obsojen na življenje brez nog s skromno pokojnino, to je nekaj edinstvenega, kar zasluži pozornost in prikaz v knjigi. Sicer pa je Bader izpopolnil metodo bojevanja pilotov lovcev in zagovarjal velike formacije napadov v letalskih polkih ter tako odločilno pripomogel k zmagi britanskih lovcev nad nemškimi bombniki. Med vojno so ga sestrelili Nemci, toda prav svojim lesenim nogam se ima zahvaliti, da je ostal živ. — Obe je pustil vkleščeni v zbitem letalu in sam zadnji hip odskočil brez proteze. V taborišču pa je bil spet junak, ki je zadajal skrbi svojim nemškim stražarjem. Morda je prav to Baderjevo kljubovanje nemškim stražarjem spet nekaj izjemnega, čeprav je treba ugotoviti, da so bili tudi Nemci napram ujetemu angleškemu podpolkovniku, letalskemu asu, nadvse spoštljivi. Tako je celotna osebnost pilota Baderja nedvomno izjemna osebnost, ki je za pisatelja pomenila izjemno snov. In zato je tudi ta biografski roman izjemno zanimivo branje, pa naj gre za prikaz prizadevanja invalida, da spet postane pilot, za junaštva letalskega asa ali ujetega angleškega oficirja v nemškem ujetništvu. V vsakem delu knjige izžareva osebnost izjemnega človeka. In tak tekst, napisan prijetno, privlačno in zanimivo nas seveda pritegne. Prevajalec Vilko Novak je dal knjigi sočno slovensko besedo. Originalne fotografije pa samo večajo privlačnost knjige.

Kaj naj torej rečemo o vseh treh knjigah. Same se dovolj priporočajo za branje. Dovolj so kvalitetne in zanimive!

Dušan Željeznov

Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji

Postumno izdano zadnje zgodovinsko delo Alenke Nedogove »Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1951« predstavlja vsekakor pomemben znanstveni prispevek k naši, tako imenovani »sodobni zgodovini«. Delo namreč obravnava gotovo zanimivo in pomembno obdobje pred drugo svetovno vojno, obdobje, ko je obnovljena Komunistična partija Slovenije posegla v vse, najbolj žgoče gospodarske in družbenopolitične probleme na Slovenskem in je njeno članstvo dokončno spoznalo, da more uspešno splet teh problemov rešiti samo enoten delavski razred ob najtesnejšem sodelovanju najširših slovenskih ljudskih množic. In ena izmed takratnih najuspešnejših oblik delovanja Komunistične partije Slovenije pri aktivizaciji vseh svobodoljubnih in patriotskih sil je bilo prav prizadevanje, da ustanovi ljudsko fronto kot zvezo vseh protifašistov za obrambo pred fašizmom, za rešitev slovenskega narodnega vprašanja, za demokratizacijo Jugoslavije in resnične enakopravnosti njenih prebivalcev in narodov.

Ko v uvodu avtorica pojasnjuje in opredeljuje pojem ljudske fronte, piše: »Ofenziva fašizma, ki je sledila zmagi nacizma in porazu delavskega gibanja v Nemčiji, je spodbudila v komunističnem delavskem gibanju novo revolucionarno strategijo in taktiko, zajeto v izrazu ljudska fronta. To je bila posebna koalicijska oblika sodelovanja med delavskim razredom, organiziranim v komunističnih in socialdemokratskih, oziroma socialističnih strankah in v sindikatih ter delom demokratske drobne in srednje buržoazije. Osnovni namen te koalicije je bil doseči parlamentarno večino in uresničiti skupen program. Takšno povezovanje levih sil na najširši družbeni osnovi se je usmerilo najprej proti fašistični nevarnosti znotraj posameznih držav

in zoper priprave fašističnih držav na novo vojno, hkrati pa je stremelo za tem, da s pomočjo demokracije gospodarskega in političnega sistema, če že ne zlomi, pa vsaj omeji oblast konservativne buržoazije in njenih zaveznikov. Osnovno načelo ljudskofrontne politike je spoštovanje legalnosti. Gre torej za politiko reform v okviru parlamentarnega sistema in kapitalističnega gospodarskega reda, za utrditev in stabilizacijo parlamentarne demokracije, ki jo praviloma pretresajo krize. Z reformami gospodarstva in družbe naj bi dosegli pravičnejšo delitev dohodka in močnejšo udeležbo spodnjih plasti prebivalstva pri gospodarskih in političnih odločitvah.«

Po takšni opredelitvi ljudskofrontnega gibanja pred vojno nas avtorica v prvih šestih poglavjih svojega dela seznanja z nastajanjem ljudskofrontne zamisli in akcije proti fašizmu, ko najprej na kratko oriše nastajanje ljudske fronte v Evropi, potem pa v posameznih poglavjih podrobneje govori o nastanku enotne delavske fronte in ljudske fronte v Franciji, dalje o sedmem kongresu komunistične internacionale, mirovnem gibanju, ljudski fronti po VII. kongresu kominterne in upadanju ljudskofrontnega gibanja po sovjetsko-nemškem paktu.

Sedmo poglavje pa je posvečeno nastanku in razvoju ljudske fronte na Slovenskem, medtem ko naslednje poglavje govori o pripravah za ustanovitev Zveze delovnega ljudstva Slovenije — ZDLS. Posebno poglavje obravnava podrobneje ustanovitev Zveze delovnega ljudstva Slovenije, ter njen nadaljnji razvoj. V okviru ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem ni nič manj pomembna ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, medtem ko se delo zaključuje s poglavjema o protidraginski akciji in tezah za sklepne misli.

Iz drugega dela knjige torej izhaja jasna in dognana avtoričina teza in ugotovitev, da je snovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije in težnja k ostvaritvi splošne jugoslovanske zamisli o stranki delovnega ljudstva, ki je v Sloveniji že presegla omejitve na koalicijo političnih skupin že rasla v ljudskofrontno gibanje kot osnovo za OF. Iz zadnjih dveh poglavij pa izhaja, da je dejavnost KPS v množični ljudskofrontni akciji v drugem letu svetovne vojne, ko je fašistična os dosegla svoje največje zmage, pripravljala tisto politiko obrambne zveze demokratičnih ljudskih sil, ki je bila hkrati

usmerjena k preobrazbi družbe in države. Zato avtoričin prikaz upravičeno posega v začetek leta 1941, v čas akcijskega sporazuma z bodočima soustanovnima skupinama Osvobodilne fronte — s krščanskimi socialisti in z demokratičnim krilom Sokola.

Knjigi, ki jo je izdala založba Borec, sta dodani še spremna beseda izpod peresa Janka Pleterskega ter oris življenja in dela avtorice, ki ga je prispeval Miroslav Stiplovšek. Knjigo razen tega dopolnjujejo še številne dokumentarne fotografije ter reprodukcije pomembnejših dokumentov iz obravnavanega obdobja.

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Neška MLAKAR: *Anči*. Opemil Ernest Krnaič. Izdala in založila v nakladi 2000 izvodov Založba Borec. Ljubljana 1979.

Jernej PRIMOŽIČ: *Leta upanja in leta umiranja*. Opemil Sine Kovič. Izdala in založila v nakladi 2000 izvodov Založba Borec. Ljubljana 1979.

Kazimierz MOCZARSKI: *Pogovori z rabljem*. Prevedel France Vodnik. Opemil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila v nakladi 3000 izvodov Založba Borec. Ljubljana 1979.

Zgodovinski časopis. Glasilo zgodovinskega društva za Slovenijo. Leta 1978, štev. 3, letnik 32. Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Vasilij Melik

(glavni in odgovorni urednik), Janez Stergar (tehnični urednik), dr. Miro Stiplovšek, dr. Jože Sorn, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter. Izhaja v 1400 izvodih s finančno pomočjo Raziskovalne skupnosti Slovenije in Izobraževalne skupnosti Slovenije.

Idrijski razgledi — zbornik 3—4, 1977. Izdaja Mestni muzej v Idriji. Uredniški odbor: ing. Ivan Gantar, Jurij Bavdaž, Anton Bolko, prof. Vinko Cuderman, inž. Jože Čar, Damjan Flander, Srečko Logar, Silvij Jerreb. Glavni in odgovorni urednik Jurij Bavdaž. Izhaja enkrat letno. Za leto 1979 je Kulturna skupnost v Idriji obljubila potrebna sredstva, da bodo še letos izdali en letnik.